

ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

ΔΙ' ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΥΜΝΑΣΙΑ

ΥΠΟ

ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΥ

Καθηγητὸς τοῦ Παιδαγωγείου.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΚΑΤΑΕΤΗΜΑΤΩΝ

ΑΝΕΣΤΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ

1888

Ε.Υ.Δ. της Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Τοῖς ἐντευξομένοις.

Τὴν Ἐμπειρικὴν ταύτην Ψυχολογίαν διδάσκω ἤδη ἀπὸ τοῦ 1848 ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ Ῥιζαρείῳ Σχολῇ. Φίλων παρορμήσει ἐκδοῦς νῦν αὐτήν, εὐχομαι νὰ χρησιμεύσῃ καὶ τοῖς Ἑλληνικοῖς Γυμνασίοις.

Ἀθήνησι, Σεπτεμβρίου 4ῆ 1888.

ΗΡ. ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

Ἡ

ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ

§ 1.

Ἐπάρχει ἐν ἡμῖν πνευματικόν τι ὄν, ἡ ψυχὴ, δι' ἧς καὶ αἰσθανόμεθα καὶ ἐκουσίως κινούμεθα, καὶ συνείδησιν ἔχομεν τῆς ὑπάρξεως καὶ ἡμῶν αὐτῶν, καὶ τῶν ἐκτὸς ἡμῶν. Ἡ περὶ αὐτῆς πραγματεία, ἣτις ψυχολογία λέγεται, εἶναι διττὴ, θεωρητικὴ καὶ ἐμπειρικὴ, περὶ ἧς μόνον θὰ γείνη λόγος ἐνταῦθα, διότι περὶ ἐκείνης διδάσκει ἢ μεταφυσικὴ· αἱ ἐξῆς δὲ δύο σημειώσεις σαφηνίζουσι τὴν παράγραφον ταύτην.

Σημ. α'. Ἡ ψυχὴ εἶνε ἡ αἰσθανομένη τοὺς ὑπὸ τῶν ἐκτὸς ἀντικειμένων γινομένους εἰς τὰ αἰσθητήρια ἐρεθισμούς, καὶ αὕτη εἶνε ἡ λαμβάνουσα ἀντίληψιν τῶν ἀντικειμένων, ἐξ ὧν ἔρχονται εἰς τὰ αἰσθητήρια οἱ ἐρεθισμοί· ἀποδεικνύεται δὲ τοῦτο διὰ τῶν ἐξῆς· ὁμιλοῦντος, παραδ. χάριν, τινὸς περὶ πράγματος ἀπλοῦ μὲ ἀρκούντως δεῖξαν φωνὴν πρὸς παρόντας καὶ ἐπίσης ἀπέχοντας αὐτοῦ καὶ ὑγιεῖς τοὺς πάντας τὴν ἀκοήν, οἱ λόγοι αὐτοῦ ἔρχονται μὲν διὰ τοῦ ἀέρος εἰς τὰ ὦτα πάντων καὶ ἐρεθίζουσιν αὐτά, ἀλλ' ἐκεῖνοι αὐτῶν ἀκούουσιν αὐτοὺς καὶ ἀντιλαμβάνονται αὐτῶν, ὁσὼν ἡ ψυχὴ ἐγειρομένη ὑπὸ τῶν αἰσθητῶν γινομένων ἐρεθισμῶν τῶν ὠτῶν τῶν ἐφιστᾶ τὴν προσοχὴν τῆς ἐπ' αὐτῶν· οὕτινος ὁμοίως ἡ ψυχὴ, προσηλωμένη εἰς ἄλλο τι, ἐγερθεῖσα δὲν ἐφιστᾶ τὴν προσοχὴν τῆς ἐπὶ τῶν ἐρεθισμῶν τῶν ὠτων τοῦ, δὲν ἀκούει

καὶ δὲν ἀντιλαμβάνεται τῶν λόγων τοῦ λαλοῦντος, καὶ παραδόξως ἐρωτᾷ τὸν παρακαθήμενον, τί εἶπεν ὁ λαλήσας. Ὁμοίως δὲ ἔμπροσθεν τῶν ὀφθαλμῶν πολλῶν, ὑγιεῖς ἐχόντων αὐτούς, παρέρχεται τι ἡρέμα καὶ ἀρκούντως φωτεινόν, ἀλλ' ἐκεῖνοι μόνον αὐτῶν βλέπουσιν αὐτό, ὅσων ἡ ψυχὴ, ἐγερθεῖσα ὑπὸ τῶν ἐρεθισμῶν τῶν ὀφθαλμῶν των, καὶ στρέψασα τὴν προσοχὴν τῆς ἐπὶ τοὺς ἐρεθισμοὺς, ἀντιλαμβάνεται αὐτῶν. — Πρόδηλον δὲ καὶ ὅτι, ὅπως ὑπάγωμέν που, θέον πρότερον νὰ θελήσωμεν, ἀλλὰ τὸ ἐν ἡμῖν θέλον εἶνε ἡ ψυχὴ ταύτης μὴ θελούσης, δὲν κινεῖται τὸ σῶμα ἐκουσίως. Ἔνεκα λοιπὸν τῆς ἐν ἡμῖν ψυχῆς καὶ ἀντίληψιν λαμβάνομεν τῶν ἐκτὸς ἡμῶν, καὶ ἐκουσίως κινούμεθα. Πῶς δὲ ἡ ψυχὴ ἀντιλαμβάνεται τῶν ἐκ τῶν ἀντικειμένων ἐρχομένων εἰς τὰ αἰσθητήρια ἐρεθισμῶν, στρέφουσα τὴν προσοχὴν τῆς ἐπ' αὐτούς, καὶ πῶς ἐξαγγέλλεται πρὸς τὰ κινητικὰ τοῦ σώματος ἡμῶν ὄργανα ἢ θέλησις τῆς ψυχῆς, ταῦτα πραγματεύεται ἡ ἀνθρωπολογία. Κατὰ ταύτην τὰ ἐκτὸς ἡμῶν ἀντικείμενα γινώσκονται ὑπὸ τῆς ψυχῆς ἡμῶν ἐρεθίζοντα διὰ τῶν αἰσθητηρίων τὰ ἐν τούτοις αἰσθητικὰ νεῦρα, ταῦτα δὲ ἐρεθιζόμενα μεταφέρουσι τοὺς ἐρεθισμοὺς των εἰς τὸν ἐγκέφαλον, καὶ παρὰ τούτου ἀντιλαμβανομένη ἡ ψυχὴ τῶν ἐρεθισμῶν, στρέφουσα τὴν προσοχὴν τῆς ἐπ' αὐτούς, γινώσκει διὰ τῆς γνωστικῆς τῆς δυνάμεως τὰ ἐξ ὧν ἐρχονται οἱ ἐρεθισμοὶ ἀντικείμενα. Εἶνε δὲ ἐν συνοχῇ μετὰ τοῦ ἐγκεφάλου τὰ ἐν τοῖς αἰσθητηρίοις αἰσθητικὰ νεῦρα, διότι τὰ μὲν τούτων ἐκφύονται ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἐγκεφάλου, τὰ δὲ εἶνε αἰσθητικὰ ἴνες τῶν ἐκ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ ἐκφυομένων, συνεχομένου καὶ τούτου μετὰ τοῦ ἐγκεφάλου. Παρὰ τοῦ ἐγκεφάλου δὲ ἀντιλαμβάνεται ἡ ψυχὴ τῶν ἐρεθισμῶν τῶν ἐν τοῖς αἰσθητηρίοις αἰσθητικῶν νεύρων, ἐὰν ταῦτα ἦνε ἐν συνοχῇ μετ' αὐτοῦ, διότι, ἐὰν δὲν ἦνε, δὲν ἀντιλαμβάνεται ἡ ψυχὴ τῶν ἐρεθισμῶν τῶν νεύρων ἐκείνων. — Ὁμοίως

δὲ μανθάνομεν ἐκεῖ, ὅτι πᾶσα ἐκουσία τοῦ σώματος ἡμῶν κινήσις γίνεται μεταδιδρομένης (ἀγνώστῳ τῷ τρόπῳ) τῆς βουλήσεως τῆς ψυχῆς εἰς αὐτὸν τὸν ἐγκέφαλον, ἐξ οὗ εὐθύς τὰ ἐξ αὐτοῦ ἐκφυόμενα κινητικὰ νεῦρα, ἢ αἱ ἐκ τοῦ νωτιαίου ἐξερχόμενα νευρικά κινητικὰ ἴνες μεταφέρουσι τὴν βούλησιν τῆς ψυχῆς εἰς τὰ κινητικὰ τοῦ σώματος ἡμῶν ὄργανα, ἅπερ ἐκτελοῦσιν αὐτὴν εὐθύς. Οὕτω λοιπὸν γίνεται καὶ πᾶσα ἐκουσία τοῦ σώματός μας κινήσις, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ ἀπαιτεῖται νὰ ᾔνη ἐν συνοχῇ τὰ κινητικὰ νεῦρα μετὰ τοῦ ἐγκεφάλου ἢ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ.

Σημ. 5. Ἐχομεν συνείδησιν τῆς ὑπάρξεως ἡμῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἐκτὸς ἡμῶν, διότι, ὅταν τὰ ἐκτὸς ἡμῶν ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων καὶ ἐρεθίζωσι τὰ ἐν αὐτοῖς αἰσθητικὰ νεῦρα, διεγείρεται ἡ ψυχὴ ἡμῶν καὶ ἐφιστῶσα τὴν προσοχὴν τῆς ἐπὶ τῶν ἐρεθισμῶν, ἀντιλαμβάνεται τῶν ἐρεθιζόντων, καὶ οὕτω σύνοιδεν, καὶ οὕτω διαβεβαιούται, ὅτι ὑπάρχει αὐτῇ, ὑπάρχουσι δὲ καθ' ἑαυτὰ καὶ ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτῆς καὶ τὰ ἐπιδρῶντα ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων καὶ ἐρεθίζοντα αὐτά, καὶ προσέτι ὅτι ταῦτα ἀλλοιοῦνται καὶ μεταβάλλονται, ἐνῶ αὐτὴ μένει ἀείποτε ἢ αὐτῇ· π. χ. ἡ αὐτὴ βλέπει νῦν τὰ ῥόδα ἐν κάλυξιν, ἢ αὐτὴ μένουσα βλέπει αὐτά μετὰ χρόνον ἠλλοιωμένα, ἀνθοῦντα δηλαδὴ καὶ εὐομοῦντα καὶ τέλος μαραινόμενα.

§ 2.

Ἐμπειρικὴ ψυχολογία ἢ ψυχολογικὴ ἀνθρωπολογία εἶνε ἐπιστήμη τῶν δυνάμεων τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, καθ' ὅσον γινώσκονται αὐταὶ ἐκ τῶν ἐνεργειῶν ἢ ἔργων αὐτῆς, ἐχούσης βέβαια δυνάμεις ἢτοι ἰκανότητας νὰ ἐνεργῇ τὰς ἐνεργείας ἢ νὰ ποιῇ τὰ ἔργα ταῦτα. Δὲν εἶνε δὲ τὰ ἔργα τῆς ψυχῆς αἰσθητά, ἀλλ' εἶνε μόνον νοητά· ἐκ τῶν ἔργων τούτων εἶνε π. χ. τὸ παράγειν ἐννοίας γενικὰς ἐκ μερικῶν, τὸ κρίνειν, τὸ συλλογίζεσθαι.

Διαφέρει δὲ ἡ ἐμπειρική ψυχολογία τῆς θεωρητικῆς, διότι αὕτη διαλαμβάνει περὶ αὐτῆς τῆς ψυχῆς καθ' ἑαυτήν, ἤτοι περὶ ἐκείνων αὐτῆς, ὅσα διὰ μόνου τοῦ ἐποπτικοῦ λόγου ἢ ἐκ τῶν προτέρων δύνανται περὶ ψυχῆς νὰ γνωσθῶσι, καὶ ἀποτελοῦσι διὰ τοῦτο μέρος τῆς μεταφυσικῆς, οὐστήματος οὔσης γνώσεων, ἐκ τῶν προτέρων πηγαζουσῶν.

Σημ. α'. Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ λοιπὸν ταύτῃ γίνεται ἡμῖν λόγος περὶ μόνων τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς, ἃς ἔχουσα ἐργάζεται τὰ πνευματικά της ἔργα· περὶ αὐτῆς δὲ τῆς ψυχῆς πραγματεύεται ἡ Μεταφυσικὴ ἰδίως, διδάσκουσα ὅτι τὸ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὸ αὐτὸ αἰεὶ μένον εἶνε ἡ ψυχὴ, καὶ δι' αὐτῆς ὁ ἄνθρωπος σὺνοιδεν, ὅτι μένει ὁ αὐτὸς αἰεὶ, ἐνῶ ἐσωτερικαὶ αὐτοῦ ἐνέργειαι καὶ καταστάσεις (γινώσκειν, ἀναμιμνήσκεσθαι, φαντάζεσθαι, θέλειν, διατίθεσθαι εὐαρέστως ἢ δυσαρέστως, ὀργίζεσθαι, λυπεῖσθαι,) ἀπαύστως ἀλλοιοῦνται καὶ παρέρχονται, ὅπως καὶ τὸ σῶμα αὐτό, καὶ μάλιστα ὁ ἐγκέφαλος καὶ τὰ νεῦρα· τὰ περὶ αὐτῆς λοιπὸν τῆς ψυχῆς μαθητέα ἀκριθέστερον ἐν ἐκείνῃ τῇ διδασκαλίᾳ, ἐξ ἧς σημειοῦμεν ἐνταῦθα μόνον, ὅτι τὰ τῆς θεωρητικῆς ψυχολογίας πηγαζοῦσιν ἐκ τοῦ συνειδότος· τοῦτο δὲ διδάσκει ἡμᾶς καὶ ὅτι ἡ ψυχὴ ἐπηρεάζεται μὲν ὑπὸ τοῦ σώματος, ὅπως καὶ τὸ σῶμα ὑπὸ τῆς ψυχῆς· ἀσθένεια π. χ. τοῦ σώματος, μέθη καὶ ἄλλα διαταράττουσι τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν, ὅπως πάλιν λύπη τῆς ψυχῆς διαταράττει τὸν ὀργανισμόν τοῦ σώματος· διὰ ταῦτα εἶπεν ὁ σοφὸς Σολομὸν «ψυχῆς εὐφραينوμένης, πρόσωπον θάλλει, ἐν δὲ λύπαις οὔσης σκυθρωπάζει», Ἄλλ' ὅμως διδάσκει ἡμᾶς καὶ ὅτι ἡ ψυχὴ δὲν ἐπηρεάζεται ὑπὸ τοῦ σώματος, πολλάκις καταδικάζουσα αὐτὸ εἰς φθορὰν ὑπὲρ τοῦ ἠθικοῦ καὶ τοῦ καθήκοντος.

Σημ. β'. Ἡ ψυχὴ δὲν εἶνε ὕλη οὐδὲ ταυτίζεται τῷ σώματι· ἀποδεικνύεται δὲ α) διότι πᾶσα ὕλη, πᾶν σῶμα τότε

μόνον κινεῖται, ὅταν ἕτερα ὕλη, ἕτερον σῶμα, ἕτερα ἐπίδρασις, ἔλθῃ εἰς συνάφειαν μετ' αὐτοῦ ἢ ἐπιδράσῃ ἐπ' αὐτοῦ καὶ κινήσῃ αὐτό· διότι πᾶσα ὕλη, πᾶν σῶμα εἶνε ἕτεροδρανέα. Ἀλλ' ἡ ψυχὴ κινεῖται καὶ ἐνεργεῖ πολλάκις πνευματικὰς ἐνεργείας, μηδεμιᾶς ἔξωθεν αἰτίας κινούσης αὐτήν· π. χ. θέλουσα αὐτὴ ἀναμιμνήσκειται παρελθόντων, ἀναμιμνήσκειται μακρὰν ἀπόντων, σκέπτεται μέλλοντα· ἡ ψυχὴ λοιπὸν εἶνε αὐτοδρανής, καὶ δὲν εἶνε ὕλη.—β) διότι εἶνε γνωστὸν ἐκ τῆς φυσιολογίας, ὅτι διηνεκῶς ἀποχωρίζονται μόρια συστατικὰ τοῦ σώματος ἡμῶν καὶ ἀποβάλλονται, διότι ἀχρηστοῦνται, καὶ ἀδιαλείπτως πάλιν ἀντικατασταίνονται ὑπὸ ἄλλων νέων, λαμβανομένων ἐκ τῶν σιτίων, πεπτομένων ἐν τῷ σώματι καὶ συνεξομοιουμένων αὐτῷ τῶν μερῶν αὐτῶν, ὅσα χρήσιμα τῷ σώματι εἰς ἀντικατάστασιν τῶν ἀποβληθέντων μορίων, ἕως οὗ καὶ τὰ ἀντικαταστήσαντα νέα ταῦτα ἀχρηστοὰ γενόμενα ἀποβάλλονται καὶ αὐτά, ἀντικαθιστάμενα ὑπὸ ἄλλων πάλιν νέων. Ἡ ἀδιαλείπτως αὕτη εἰς τὸ σῶμα ἡμῶν ἐκφόρησις καὶ εἰσφόρησις ὕλης εὐρίσκειται, ὅτι, ἕως οὗ παρέλθωσιν ἔτη τινά, ἀνακαινίζει ὅλον τὸ σῶμα, μάλιστα δὲ τὸν ἄμεσον ὄντα τῆς ψυχῆς ὄργανον ἐγκέφαλον καὶ τὰ νεῦρα. Ἄν λοιπὸν καὶ ἡ ψυχὴ ἡμῶν ὕλικόν τι ἦτον καὶ ἀνεκαινίζετο καὶ αὕτη, πῶς θὰ εὕρισκεν ἡ ψυχὴ αὕτη ἑαυτὴν ἀείποτε τὴν αὐτὴν μένουσαν, καὶ πῶς θὰ ἀνεμιμνήσκετο ὅσων πρό πολλῶν ἐτῶν εἴτε ἠοθάνθη, εἴτε συνηοθάνθη, εἴτε διενοήθη, εἴτε ἐβουλήθη· διότι πάντα ταῦτα θὰ συναπήρχοντο βέβαια μετὰ τῶν ἀποβαλλομένων μορίων, ἐφ' ὧν θὰ ἦσαν ἐναποτετυπωμένα, καὶ δὲν θὰ ὑπῆρχεν οὐδεμίᾳ ἀνάμνησις αὐτῶν. — γ) διότι τίς δὲν ἔχει τὴν συνείδησιν, ὅτι πολλάκις ἡ ψυχὴ τουμάχεται πρὸς τὰς ἀλόγους ἢ ἀδίκους ἀπαιτήσεις τοῦ σώματος καὶ προσπαθεῖ νὰ καταδικάσῃ αὐτὸ νὰ ὑπηρετῇ αὐτῇ, καὶ εἰς παντελεῖ μάλιστα φθορὰν καταδικάζει αὐτὸ πολ-

λάκις. Πῶς ταῦτα θά ἐξηγούντο, ἂν ἡ ψυχὴ ἦτον ὑλικόν τι, καὶ συνεφθείρετο μετὰ τοῦ σώματος; Τοῦ Λεωνίδου τὸ σῶμα ἀπαιτεῖ νὰ ἐγκαταλίπη τὴν θέσιν του ὁ ἀνὴρ, ἀλλ' ἡ ψυχὴ αὐτοῦ νικᾷ ἐν τῇ διαμάχῃ ταύτῃ καὶ θυσιάζει αὐτὸ ὑπὲρ τοῦ καθήκοντος. — Ταῦτα ἐν συντόμῳ περὶ τῆς αὐ-
 λίας τῆς ψυχῆς. Περὶ ἀρχῆς δὲ καὶ γενέσεως αὐτῆς διδά-
 σκει ἡ μεταφυσικὴ.

§ 3.

Πνευματικαὶ δυνάμεις κεφαλαιώδεις τῆς ψυχῆς τοῦ ἀν-
 θρώπου εἶνε· Α) τὸ Γνωστικόν ἢ ἡ γνωστικὴ αὐτοῦ δύ-
 ναμις, ἣν ἔχουσα γινώσκει καὶ ἐννοεῖ τὸ ὑπάρχον καὶ ὅπως
 ὑπάρχει. Ὅ,τι δηλαδὴ ὀρθῶς γινώσκει τὸ ἀνθρώπινον
 πνεῦμα ἔχον γνωστικὴν δυνάμιν, ἐκεῖνο ὑπάρχει καὶ δὲν
 εἶνε πλάσμα του, καὶ ὅποιον ἐντελῶς καὶ ὀρθῶς τὸ γινώ-
 σκει, τοιοῦτον καὶ εἶνε. Β) τὸ Συναισθητικόν, δι' οὗ ὁ
 ἄνθρωπος αἰσθάνεται εὐαρέστησιν ἢ δυσαρέστησιν εἰς ἀντι-
 κείμενα εἴτε παρόντα καὶ γινωσκόμενα, εἴτε ἀπλῶς ἐν τῇ
 συνειδήσει αὐτοῦ ἀναπαρασταθέντα, ἢ δυνάμις δηλαδὴ, δι'
 ἧς διατίθεται εὐαρέστως ἢ δυσαρέστως ἐπὶ τῷ γινῶναι
 ἢ τῷ ἀναπαραστήσαι τὰ ἄλλοτε γνωσθέντα, ἢ ἐπὶ τῷ φαν-
 τάζεσθαι ἢ ἀναμιμνήσκεσθαι τι εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον. Γ)
 τὸ Ὁρεκτικόν ἢ Πρακτικόν, δι' οὗ ἡ πραγματοποιεῖ
 ἢ ἀποφεύγει τὸ ἐν τῇ συνειδήσει παρασταθέν, ἐὰν δηλον-
 ὅτι δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ πραγματοποιήσῃ ἢ νὰ ἀποφύγῃ
 αὐτό. Τῶν τριῶν δὲ τούτων δυνάμεων ἐκάστη διακρίνεται
 εἰς ἄλλας μερικωτέρας, ἐκάστην τῶν ὁποίων ἔχουσα ἡ ψυχὴ
 ἐνεργεῖ ἰδιαίτερον ἔργον, ὡς ἐξῆς θά μάθωμεν.

§ 4.

Αἱ ἀποδιδόμεναι εἰς τὴν ψυχὴν δυνάμεις δὲν εἶνε αὐθυ-
 πόστατοι ὑπάρξεις ἐν ἡμῖν, διάφοροι τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ὅπως

εις τὸν ποιῶντά τι ἀποδίδομεν δύναμιν ἢ ἰκανότητα, ἢν ἔχων ποιεῖ αὐτό, μὴ θεωροῦντες, ὅτι ἡ δύναμις ἢ ἡ ἰκανότης τοῦ αὐτῆ εἶνέ τι ἄλλο ἢ αὐτός, καθ' ὅσον δύναται νὰ ποιῇ τοιοῦτόν τι, οὕτως ἀποδίδονται καὶ εἰς τὴν ψυχὴν δυνάμεις, αἵτινες δὲν θεωροῦνται ὡς ἄλλο τι, ἢ ὡς αὐτὴ ἢ ψυχὴ, καθ' ὅσον δύναται, ἤτοι καθ' ὅσον ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ γινώσκῃ, ἢ νὰ πράττῃ ὅσα πράττει, ἢ νὰ διατίθεται ὅπως διατίθεται. Αἱ δυνάμεις δὲ αὗται ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ θεωρίᾳ δύνανται, καὶ πρέπει, νὰ θεωρῶνται ἰδίᾳ ἐκάστη, ὅπως εὐκρινέστερον θεωρῶνται, δὲν ἐνεργοῦσιν ὁμοῦ μεμονωμένως ἐκάστη, ὅπως ἐνταῦθα ἐκτίθενται τὰ περὶ αὐτῶν, διότι ἡ ψυχὴ εἶνε καὶ ἡ γινώσκουσα, καὶ ἡ συναισθανομένη, καὶ ἡ ὀρεγομένη, συγχρόνως δηλαδὴ καὶ γινώσκει, καὶ συναισθάνεται καὶ ὀρέγεται· ἀλλὰ καθ' ὅσον αὐτενεργοῦσα μᾶλλον γινώσκει, θεωρεῖται ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς γνωστικῆς τῆς δυνάμεως, καθ' ὅσον συναισθάνεται, ὑπὸ τὴν τῆς συναισθητικῆς, καὶ καθεξῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ Γνωστικοῦ.

§ Β.

Τὸ Γνωστικὸν ἢ ἡ Γνωστικὴ δύναμις, ἢν ἔχει ἡ ψυχὴ, διακρίνεται· α) ὡς ἡττον γνωστικὸν ἢ αἰσθητικὴ δύναμις, δι' ἧς δέχεται ἤτοι αἰσθάνεται ἡ ψυχὴ τοὺς γινόμενους εἰς τὰ αἰσθητήρια ἐρεθισμοὺς ὑπὸ ἐπὶ μέρος ἀντικειμένων, καὶ παριστᾷ εἰς τὴν συνείδησίν τῆς τὰ ἐξῶν ἐρχονται οἱ ἐρεθισμοὶ ἀντικείμενα· ἐν τούτῳ δὲ τῷ γινώσκῃν ἔχει τὸ πνεῦμα (ἢ ψυχὴ) μᾶλλον παθητικῶς, διότι ὁ ἔξωθεν ἐρχόμενος ἐρεθισμὸς ἐρχεται καὶ μὴ θέλωντος τοῦ πνεύματος, μὴ ἐξαρτώμενος ἀπ' αὐτοῦ· ὥστε πάσχει μᾶλλον τὸ πνεῦμα ἐν αὐτῷ· ἀλλ' ὁμοῦ καὶ ἐνεργεῖ, διότι στρέ-

φει καὶ αὐτὸ τὴν προσοχὴν τοῦ πρὸς ἀντίληψιν τοῦ ἐρεθισμοῦ, καὶ σχηματίζει παραστάσιν τοῦ ἐξ οὗ ἐρχεται ὁ ἐρεθισμὸς ἀντικειμένου· ὥστε καὶ ἐνεργεῖ ἐν αὐτῷ τὸ πνεῦμα. — ὁ) διακρίνεται ἡ γνωστικὴ τῆς ψυχῆς δύναμις ὡς κρεῖττον γνωστικόν, ὅπερ ὑποδιακρίνεται ὡς διασκεπτικὸς νοῦς καὶ ὡς ἐποπτικὸς ἢ λογικόν. Καὶ ὁ μὲν διασκεπτικὸς νοῦς, ὅστις καὶ διασκεπτικὴ νοησις καὶ διάνοια ὀνομάζεται, εἶνε δύναμις, ἣν ἔχον τὸ πνεῦμα (ἢ ψυχὴ) ἀγει πολυειδεῖς παραστάσεις ἐπὶ μέρους ἀντικειμένων εἰς γένη εὐσύννοπα, καὶ κρίνει, καὶ συλλογίζεται. Ὁ δὲ ἐποπτικὸς νοῦς ἢ τὸ λογικόν εἶνε δύναμις, δι' ἧς τὸ πνεῦμα, καὶ τοι μὴ ἔχον ἐν τῇ συνειδήσει παραστάσεις ἐκ προηγηθέντων ἐρεθισμῶν τῶν αἰσθητηρίων, παράγει σειράν ἐννοιῶν καὶ διανοημάτων κατὰ ἰδίους νόμους ἀρχῆθεν ὑπάρχοντας ἐν αὐτῷ. Ἐν τῷ κρεῖττονι δὲ γνωστικῷ ἔχει τὸ πνεῦμα μᾶλλον ἐνεργητικῶς, ἢ γουν μᾶλλον ἐνεργεῖ, ἀλλ' ὅμως καὶ κάμωσιν ἐπὶ τέλους αἰσθάνεται ἐν ταῖς αὐτενεργεῖαις αὐτοῦ· ὥστε καὶ πάσχει πῶς ἐν αὐταῖς.

Ἄρθρον α').

Περὶ ἥττονος γνωστικοῦ ἢ περὶ αἰσθητικῆς δυνάμεως.

§ 6.

Ἡ αἰσθητικὴ δύναμις, ἥτοι ἡ αἴσθησις, διακρίνεται ὡς ἐξωτερικὴ καὶ ὡς ἐσωτάτη. Καὶ ἡ μὲν ἐξωτερικὴ εἶνε δύναμις, ἣν ἔχουσα ἡ ψυχὴ δέχεται καὶ αἰσθάνεται τοὺς γινομένους εἰς τὰ αἰσθητήρια ἐρεθισμοὺς, ἢ τὰς γινομένας εἰς αὐτὰ ἐπιδράσεις ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων, ἢ γουν δύναμις, δι' ἧς λαμβάνομεν εἴδησιν γινομένου τινός ὑπὸ τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως ἐρεθισμοῦ τῶν ἐν ταῖς αἰσθητηρίοις νεύρων, καὶ ἐνεργεῖ τὸ μὲν εἰς ἐρεθισμοὺς γινομένους

εἰς τὰς ἐξικνουμένας εἰς τὸ δέρμα αἰσθητικὰς ἴνας, ὅποιοι
 π. χ. ὁ ἐρεθισμὸς τῆς θερμότητος ἢ ὁ τοῦ ψύχους· ταύτην δὲ
 τὴν συσχετιζομένην πρὸς τὴν ἀφὴν δύναμιν κλητέον ἴσως
 γενικὸν αἰσθητικὸν· τὸ δὲ ἐνεργεῖ ἢ αἰσθητικὴ δύ-
 ναμις εἰς ἐρεθισμοὺς ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων εἰσαγομένους
 εἰς τὴν συνείδησιν δι' ἰδιαιτέρων ὀργάνων τοῦ σώματος, τῶν
 αἰσθητηρίων δηλαδή· ταύτην δὲ τὴν αἴσθησιν κλητέον εἰ-
 δικὸν αἰσθητικὸν. — Καὶ τὸ μὲν γενικὸν αἰσθητι-
 κὸν γνωστοποιεῖ τῇ ψυχῇ τὰς διαφόρους ἐπὶ τοῦ σώματος
 ἐπιδράσεις τῆς ἐκτὸς αὐτοῦ φύσεως, π. χ. τῆς θερμότητος
 ἢ τοῦ ψύχους, τὰς πλήξεις, καὶ τὰς χρεῖας αὐτοῦ. — Τὸ δὲ
 εἰδικὸν αἰσθητικὸν ἄγει εἰς γνῶσιν τῶν ἐκτὸς σωμα-
 τῶν, διότι δι' αὐτοῦ γινώσκει ἡ ψυχὴ τὴν ὑπαρξίν καὶ τὰς
 ἰδιότητας καὶ ἐνεργείας τῶν ἐκτὸς· ἐνεργεῖ δέ, ὡς εἶπομεν,
 διὰ τῶν αἰσθητηρίων, τὰ ὅποια πέντε ὄντα (ὄρασεως, ἀκοῆς,
 ὄσφρησεως, γνῶσεως, ἀφῆς,) εἶνε τρόπον τινὰ πέντε ὁδοὶ
 ἄγουσαι εἰς γνῶσεις καὶ εἰς νοητικὴν ἐκπαίδευσιν· ἀλλ' ἐκ
 τούτων ἡ γεῦσις καὶ ἡ ὄσφρησις ἔχουσι ἀναφορὰν πρὸς
 τὴν διατήρησιν τοῦ σώματος, ἐφ' ᾧ εἶνε τεταγμένη ἡ μὲν
 γεῦσις ἐν τῇ εἰσόδῳ τῆς πεπτικῆς συσκευῆς, ὥστε νὰ εἰσά-
 γηται εἰς ταύτην τὸ εὐγευστον καὶ μὴ βλαβερὸν· ἡ δὲ ὄ-
 σφρησις εἶνε τεταγμένη ὑπεράνω τῆς εἰσόδου ταύτης ὡς φύ-
 λαξ τις ἀγρυπνος τῆς τε γεύσεως καὶ τῆς ἀναπνοῆς, μὴ
 ἐπιτρέπουσα μήτε τὴν εἰς τὸ στόμα εἰσαγωγὴν δυσὸδμῶν, ἄτε
 βλαβερῶν, μήτε τὴν εἰς τὴν ἀναπνευστικὴν συσκευὴν δυσὸδ-
 μιῶν, ἄτε βλαβερῶν, ἐφ' ᾧ ἐπιβάλλεται φυγὴ (εἰάν ὀξεῖα ἢ
 δυσὸδμία) καὶ ἐπίσχεσις ἐπὶ χρονικὰς τινὰς στιγμὰς τῆς ἀ-
 ναπνοῆς. Ἀλλὰ πολλάκις ὅ,τι παρὰ τούτῳ τῷ ἀνθρώπῳ εἶνε
 εὐγευστον ἢ εὐὸδμον, παρ' ἄλλῳ δὲν εἶνε, καὶ τότε ἡ γεῦ-
 σις καὶ ἡ ὄσφρησις παρέχουσι γνῶσεις διαφερούσας κατὰ τὰ
 αἰσθανόμενα ὑποκείμενα. Ἡ τῆς ὄρασεως ὁμοίως καὶ ἡ τῆς ἀ-
 κοῆς αἴσθησις παρέχουσι γνῶσεις μὴ διαφερούσας κατὰ τὰ

αίσθανόμενα υποκείμενα, και συντελοῦσι πλεῖστον πρὸς ἀπόκτησιν γνώσεων και ἐκπαίδευσιν τῶν νοητικῶν δυνάμεων. Περὶ δὲ τῆς ἀφῆς λέγομεν ἐξῆς.

Σημ. α'. Ἴνα εἰσαχθῶσιν εἰς τὴν συνείδησιν τῆς ψυχῆς διὰ τοῦ ἐγκεφάλου ἐρεθισμοὶ τῶν αἰσθητηρίων, ἀπαιτεῖται 1) τὰ μετὰ τοῦ ἐγκεφάλου συνεχόμενα αἰσθητικὰ νεῦρα τῶν αἰσθητηρίων, και αὐτὰ τὰ αἰσθητήρια, νὰ ᾔηαι ἀλύμαντα· 2) νὰ μὴ ᾔηαι διατεκομμένη ἢ μετὰ τοῦ ἐγκεφάλου συνοχὴ τῶν ἐν τοῖς αἰσθητηρίοις αἰσθητικῶν νεύρων· 3) ἀρκούντως ἰσχυρὸς ἐρεθισμὸς και ἰκανὸς νὰ κινήσῃ τὴν νευρικὴν δύναμιν· και 4) προσοχὴ τῆς ψυχῆς εἰς τὸν ἐρεθισμόν, και μὴ προσήλωσις αὐτῆς εἰς ἄλλην τινὰ ἐννοιαν.

Σημ. β'. Περὶ τῶν πέντε αἰσθητηρίων και περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐνεργείας ἐκάστου αὐτῶν πραγματεύεται ἡ ἀνθρωπολογία. Ἐν αὐτῇ δὲ και ἐν τῇ πειραματικῇ φυσικῇ διδασκόμεθα και ὅτι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον αὐτὰ αἰσθάνονται ἐρεθιζόμενα, εἶνε αἶσθημα ἰδιάζον ἐκάστῳ, γεννώμενον μὲν ὑπὸ τοῦ ἐρεθίζοντος, μηδὲως ὁμως ὁμοιάζον πρὸς τὸ ἐρεθίζον· π. χ. ἐνῶ κυματώσεις ἀέρος, ἤτοι ἐπάλληλοι συμπυκνώσεις και ἀραιώσεις ἀέρος σφαιρικαί, γεννῶμεναι ὑπὸ κραδασμῶν ἢ ἀναπάσεων σωμάτων ἐλαστικῶν, ἀφικνούμεναι εἰς τὸ οὖς και εἰς χωροῦσαι εἰς αὐτὸ ἐρεθίζουσι τὸ ἐν αὐτῷ ἀκουστικὸν νεῦρον, τοῦτο αἰσθάνεται τὸν ὑπ' αὐτῶν

γεννώμενον ἐρεθισμόν ὡς ἤχον, ἀντὶ νὰ αἰσθάνηται αὐτὰς ὡς ἐπάλληλους θλίψεις ἢ ὠθισμούς· και ἐνῶ ὁ ὀφθαλμὸς θλίβεται π. χ. ὑπὸ τοῦ δακτύλου ἡμῶν ἐν σκοτεινῷ τόπῳ

όντων, ἢ ἐνῶ προσκρούει πού, αἰσθάνεται τὴν θλίψιν ἢ τὴν πρόσκρουσιν, οὐχὶ ὡς θλίψιν ἢ πρόσκρουσιν ἤτοι κτύπημα, ἀλλ' ὡς φῶς. Οὔτε παρὰ τοῦ ὀφθαλμοῦ λοιπὸν μανθάνομεν τί εἶνε φῶς καθ' αὐτό, οὔτε παρὰ τοῦ ὠτός τί εἶνε ἤχος· μανθάνομεν δὲ ταῦτα ἐπεὶ παρὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς διανοίας· μανθάνομεν δηλαδὴ παρὰ τούτων, ὅτι ὁ μὲν ὀφθαλμὸς αἰσθάνεται τὸν ὑπὸ τῆς θλίψεως ἢ πρόσκρούσεως ἐρεθισμὸν ὡς φῶς, ὅπως ὡς φῶς αἰσθάνεται καὶ τὰς ὠθήσεις, τὰς γινομένας εἰς τὸν ἀμφιόληστρσιδῆ ὑμένα ὑπὸ τῶν κυματώσεων τοῦ εἰσχωροῦντος καὶ εἰς τὸν ὀφθαλμόν, ὅπως εἰς πάντα τὰ σώματα, κοσμικοῦ αἰθέρος, τοῦ ὄντος μεταξὺ τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ τῶν ταχύτατα κραδαιομένων καὶ γεννώντων τὰς κυματώσεις τοῦ αἰθέρος μορίων τοῦ θερμογόνου καὶ φωτογόνου διαπύρου σώματος· τὸ δὲ οὖς μανθάνομεν παρὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς διανοίας, ὅτι αἰσθάνεται τοὺς ἐκ τῶν ἐπαλλήλων κυματώσεων ὠθισμοὺς τοῦ ἀκουστικοῦ νεύρου, οὐχὶ ὡς ὠθισμοὺς, ἀλλ' ὡς ἤχον. Τὸ ἐξῆς πειράματιον σαφηνίζει τὸ λεγόμενον. Σφίξον διὰ μὲν τοῦ λιχανοῦ καὶ τοῦ δείκτου τῆς ἀριστερᾶς σου χειρὸς τὸν πόδα α τοῦ ἠχογόνου δικράνου (λεγομένου διαπάσων ὑπὸ τῶν Γάλλων)· διὰ δέ τοῦ λιχανοῦ καὶ τοῦ δείκτου τῆς δεξιᾶς σου σφίξον πρὸς ἀλληλα τὰ ἐλαστικά σκέλη δ καὶ γ τοῦ δικράνου, καὶ εὐθὺς ἄφες αὐτά· τότε οἱ μὲν ῥηθέντες δάκτυλοι τῆς ἀριστερᾶς σου χειρὸς ἐξακολουθοῦντες νὰ κρατῶσι σφιγκτὰ τὸν πόδα α αἰσθάνονται τρόμον τινὰ ἕνεκα τῶν ταχύτατα κινουμένων ἐνθεν καὶ ἐνθεν ἐλαστικῶν σκελῶν δ καὶ γ τοῦ δικράνου· εἰάν δὲ φέρῃς διὰ τῆς σφιγκτὰ κρατούσης τὸν πόδα α χειρὸς σου τὸ δικράνον πλησίον τοῦ ὠτός, μὴ ἐγγίζων αὐτό, τότε οἱ μὲν δάκτυλοι τῆς ἀριστερᾶς σου χειρὸς ἐξακολουθοῦσι νὰ αἰσθάνωνται τρόμον τὸ δὲ οὖς σου αἰσθάνεται ἤχον. Ταχύτατα λοιπὸν καὶ ἕνεκα τῆς μεγίστης ταχύτητος μὴ ὀρα-

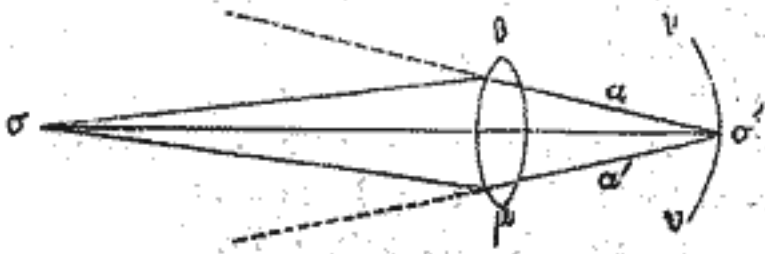

τῶς κινούμενα ἤτοι κραδαινόμενα τὰ ἐλαστικά σκέλη τοῦ δίκρανου μεταδίδουσι τοὺς κραδασμούς των εἰς τὸν μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ ὠτός ἀέρα, ὅστις κυματούμενος ὑπ' αὐτῶν εἰσχωρεῖ εἰς τὸ οὖς, ὅπερ πέφυκε νὰ αἰσθάνηται ὡς ἦχον τὰς κυματώσεις. Διακριτέον λοιπὸν ἐνταῦθα τρία τινά : ἠχογόνον, ὁποῖον τὸ δίκρανον, ἠχαγωγόν, ὁποῖος ὁ ἀήρ, καὶ ἠχοδόκον, ὁποῖον τὸ οὖς· ἄλλοιον λοιπὸν εἶνε τὸ ἐκτὸς ἡμῶν, καὶ ἄλλοιον αἰσθανόμεθα ἡμεῖς αὐτό. Σημειώσιμον ἐτι, ὅτι ὁ ἀποπηδῶν ἐκ τῆς ἠλεκτρικῆς μηχανῆς ἠλεκτρικὸς σπινθήρ γίνεται αἰσθητὸς εἰς μὲν τοὺς ὀφθαλμοὺς ὡς φῶς, εἰς δὲ τὰ ὠτα ὡς σιγμός, εἰς δὲ τὴν ῥίνα ὡς θειώδης τις ὀσμὴ, εἰς δὲ τὴν γλῶσσαν ὡς ἀλκαλικὴ τις γεῦσις, εἰς δὲ τὰ ἄλλα νεῦρα τοῦ σώματος ὡς ἐρεθισμὸς ἐπάγων σπασμούς τῶν μυῶν αὐτοῦ. Μία λοιπὸν καὶ ἡ αὐτὴ ἐπίδρασις γίνεται διαφόρως αἰσθητὴ εἰς τὰς διαφόρους αἰσθήσεις ἡμῶν, καὶ οὐδεμία διδάσκει αὐτῇ, τί εἶνε καθ' ἑαυτὸ τὸ ἐπιδρῶν, ἀλλ' ἐπειτα ἡ διάνοια καὶ ἡ ἐπιστήμη.

Αἰσθανομένων ὡς φῶς τῶν μὲν ὀφθαλμῶν τὰς κυματώσεις τοῦ αἰθέρος, γεννωμένας ἐκ ταχυτάτων κινήσεων μορίων σωμάτων θερμογόνων ἢ φωτογόνων, τῶν δὲ ὠτων τὰς κυματώσεις τοῦ ἀέρος παραγομένας ἐκ κραδασμῶν ἢ ἀναπαλότων σωμάτων ἐλαστικῶν ὡς ἀκούσματα, αἰσθανόμεθα τὴν φύσιν θελκτικὴν, καλλισχήμενα, καλλίμορφον, ὡραῖαν, καλλίχρουν, ποικίλην, πάροχον μελῶν, ἀσμάτων, ὡδῶν, κελαδημάτων. Ἄλλως θὰ ἠσθάνομεθα μόνον κινήσεις καὶ σιγὴν πανταχοῦ. Μόνη δὲ ἡ αἰσθησις τῶν δακτύλων μας καὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ σώματός μας, ἀντίστασιν αἰσθανομένη ὑπὸ τοῦ ἐγγίζοντος ἢ θλίδοντος αὐτὴν διδάσκει ἡμᾶς τὸ ἀληθές, ὅτι δηλαδὴ ἡ σῶμα εἶνε τὸ ἐγγίζον καὶ ἀνθιστάμενον. Μανθάνομεν προς-ἔτι ἐν τῇ ἀνθρωπολογίᾳ καὶ ἐν τῇ πειραματικῇ φυσικῇ, ὅτι ἡ ἀφή τοῦ σώματος ἡμῶν χρησιμεύει καὶ εἰς τὸ νὰ ἀντιλαμβανώμεθα ὡς ὀρθῶν τῶν ὀρωμένων ἀντικειμένων, ἂν καὶ

ταῦτα ἀνεστραμμένα ἀπινδαλματίζονται (ἀπεικονίζονται) ἐν σμικρῷ ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς ὑμένοσ τῶν ὀφθαλμῶν. Παραδείγματος χάριν, ὀρωμένος ἐγὼ ὑπὸ σοῦ ἀπινδαλματίζομαι ἐν σμικροτάτῳ ἀπινδαλματίσματι ἀνεστραμμένος ἐπὶ τοῦ ὀπισθίου καὶ κεντρικοῦ μέρους τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς τῶν ὀφθαλμῶν σου, πρὸς τὰ κάτω μὲν ἢ κεφαλὴ καὶ ὁ κορμὸς τοῦ σώματός μου, πρὸς τὰ ἄνω δὲ τὰ σκέλη μου καὶ οἱ πόδες μου. Ἀλλὰ μετὰ τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ κορμοῦ μου συναπινδαλματίζονται πρὸς τὰ κάτω τοῦ ὀπτικοῦ σου ὑμένοσ καὶ ὁ ὀπισθὲν μου τοῖχος καὶ ἡ συνεχομένη μετ' αὐτοῦ ὄραφὴ τοῦ ὀμματίου· μετὰ τῶν σκελῶν μου δὲ καὶ τῶν ποδῶν μου συναπινδαλματίζεται πρὸς τὰ ἄνω τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς σου καὶ τὸ πάτωμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἴστασαι καὶ σὺ. Ἀλλὰ σὺ γινώσκεις ὅτι ὀρθὸς ἴστασαι ἐπὶ τοῦ πατώματος, καὶ διὰ τῆς γνώσεώς σου ταύτης ἐπαναφέρει ἡ συνείδησίς σου πρὸς τὰ κάτω τὰ ἄνω μέρη τοῦ ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς σου ἰνδάματός μου, καὶ πρὸς τὰ ἄνω τὰ κάτω μέρη αὐτοῦ. Οὕτω λοιπὸν χρησιμεύει ἡ ἀσφαλεστάτη αἰσθησις ἀφή (ἀφή δέ τις εἶνε καὶ ἡ αἰσθησις τῶν ποδῶν μας καὶ ἡ τῆς ὄλης ἐπιφανείας τοῦ σώματός μας,) εἰς τὸ νὰ ἀντιλαμβανώμεθα ὡς ὀρθῶν τῶν ὀρωμένων, ἂν καὶ ἀνεστραμμένα ἀπινδαλματίζονται ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς. — Ὅσα ἄλλα ἐρρέθησαν πρὸς ἐξήγησιν τοῦ πῶς βλέπομεν ὀρθὰ τὰ ἀνεστραμμένως ἀπινδαλματιζόμενα ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὅτι ἀνατρέχομεν δῆθεν ἐπὶ ἀκτίνων ἐρχομένων ἀπὸ τῶν ὀρωμένων καὶ εἰσερχομένων εἰς τοὺς ὀφθαλμούς, εἶνε ἀούστατα· διότι αἱ ἀκτῖνες εἶνε ἀπλῶς ἐπινοηταὶ γραμμαί, ἐπινοηθεῖσαι πρὸς ἐξήγησιν τῶν φαινομένων τοῦ φωτός, ὅποιον τοῦτο ἐνομιζέτο πρότερον. Ἀλλὰ καὶ ὡς ὑπαρκταὶ ἐὰν θεωρηθῶσιν αἱ γραμμαὶ αὗται, πάλιν δὲν ἐξηγεῖται πῶς διὰ τῆς ἐπ' αὐτῶν ἀναδρομῆς βλέπομεν ὀρθὰ τὰ ἀνεστραμμένα ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς ἀπινδαλματιζόμενα· διότι αἱ ἀπὸ παντός σημείου

τοῦ ὀρωμένου ἐν ἀποκλίσει ἀπερχόμεναι ἀκτῖνες θὰ ἀπετέ-
 λουν φωτεινὸν κῶνον, καὶ εἰσερχόμεναι εἰς τὸν ὀφθαλμὸν καὶ
 συγκλίνουσαι ἕνεκα θλάσεως ὑπὸ τοῦ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ ὑδατώ-
 δους ὑγροῦ, ὑπὸ τοῦ κρυσταλλοφυοῦς φακοῦ καὶ ὑπὸ τοῦ ὑελώ-
 δους ὑγροῦ θὰ συνήρχοντο πάλιν εἰς ἓν σημεῖον τοῦ ἀμφιδλη-
 στροειδοῦς Θ καὶ θὰ ἀπετέλουν φωτεινὸν κῶνον ἀντίστρο-
 φον τοῦ ἐξωθεν εἰσελθόντος· ἐὰν λοιπὸν ἀνέτρεχεν ἡ αἰσθη-
 σις τοῦ ὀφθαλμοῦ ἐπὶ τῶν ὑποτιθεμένων ἀκτίνων τούτων,
 αὐταὶ δὲν θὰ ἔφερον αὐτὴν εἰς τὸ σημεῖον, ἐξ οὗ θὰ ἤρχον-
 το, ἀλλὰ μακρὰν αὐτοῦ. Τὸ ἐξῆς σχημάτιον σαφηνίζει τὸ
 λεγόμενον. Ἐστω ἀκτινοδόλον σημεῖον τοῦ ὀρωμένου τὸ σ ,
 θμὶ τὰ θλαστικά μέρη τοῦ ὀφθαλμοῦ, καὶ νυ ὁ ἀμφιδληστρο-
 εἰδής· ἐὰν ἀνέτρεχεν ἡ αἰσθησις ἀνὰ τὴν ἀκτῖνα α ἢ τὴν α' ,
 αὐταὶ δὲν θὰ ἔφερον αὐτὴν εἰς τὸ σ εὐθυπόρως χωροῦσαι
 ὅπως τὸ φῶς, ἀλλὰ μακρὰν αὐτοῦ, ἐκτός ἀν αὐθαιρέτως ἐξέ-
 λεγε τὸν ἄξονα τῶν φωτεινῶν κῶνων, ὅστις ὁμοίως δὲν ὑπάρ-
 χει, ὅπως καὶ αἱ ἐπινοηταὶ γραμμαῖαι α καὶ α' .

§ 7.

Αἱ διάφοροι τοῦ ἀνθρώπου αἰσθήσεις ἀντικαθιστῶσιν ἐνί-
 στε κατὰ τινα τρόπον ἀλλήλας, ὥστε, ὅταν λείψῃ αὕτη ἢ
 ἐκείνη αὐτῶν, ἐπιτείνεται ἡ οὐτύχη ἄλλη. Ὑπῆρξαν ἕνεσὶ
 (βωβοί), οἵτινες λέγεται, ὅτι εἰς ὄλον αὐτῶν τὸ σῶμα ἡ-
 σθάνοντο τοὺς κτύπους ὠρολογίου, βήματά τινα κειμένου
 μακρὰν αὐτῶν· καὶ τυφλοὶ ἐκ γενετῆς, οἵτινες διὰ τῆς ἀ-
 φῆς διέκρινον τὰ χρυσαῖα νομίσματα τῶν ἀργυρῶν, καὶ τὰ

χρώματα ὧν ἤπτοντο ὑφασμάτων. Ἄλλ' ἐννοεῖται ὅτι οὔτε ὁ τυφλὸς χρώματα καθ' ἑαυτὸ αἰσθάνεται, οὔτε ὁ ἐνεὸς ἤχον, ὡς ἐν τοῖς περὶ αἰσθητηρίων ἐν τῇ ἀνθρωπολογίᾳ μανθάνομεν. Κωλύεται δὲ ἡ αἰσθητικὴ δύναμις ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῆς τὸ μὲν ὅταν πολλαὶ συγχρόνως ἐπιδράσεις ἐπιδρῶσιν ἐπ' αὐτῆς, καὶ μάλιστα ὅταν ἦναι καὶ διάφοροι· τὸ δὲ ὅταν αἱ ἐπιδράσεις πολὺ ταχέως ἀκολουθῶσιν ἀλλήλαις· τὸ δὲ καὶ ὅταν ἡ προσοχὴ τῆς ψυχῆς ἐπιμένῃ ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἀνθυποστατόν· διότι καὶ κατὰ τὰς τρεῖς ταύτας περιπτώσεις ἐμποδίζεται τὸ πνεῦμα νὰ ἀντιληφθῇ προσηκόντως τῶν ἐρεθισμῶν. Ἐμποδίζεται προσέτι ἡ αἰσθητικὴ δύναμις ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῆς καὶ ὅταν οἱ ἐρεθισμοὶ ἦνε λίαν ὀξεῖς, ὥστε ἐπαπειλοῦσι φθορὰν εἰς τὸ αἰσθητήριον. Ἐμποδίζεται τέλος ἡ αἰσθητικὴ δύναμις καὶ δὲν ἐνεργεῖ ὀρθῶς καὶ ὡς δεῖ ὑπὸ ζωηρότητος τῆς φαντασίας καὶ τῶν παθῶν. Ἄλλὰ καὶ εἰς ἀπάτας πίπτει ὁ ἄνθρωπος ὑπὸ τῶν ἀντιλήψεων, ἐὰν μὴ παρίστανται ἀδιαλείπτως ὁ νοῦς καὶ ἡ σκέψις, καὶ μὴ τακτοποιῶσι τὸ πολλαπλοῦν τῶν ἀντιλήψεων, καὶ ἐὼν μὴ διακρίνη ὁ ἄνθρωπος ὅ,τι εἶνε ἀπλῶς διαφορὰ τοῦ ἀτομικοῦ αὐτοῦ τρόπου τοῦ συλλογίζεσθαι ἀπὸ τῶν πραγμάτων αὐτῶν, καὶ τέλος ἐὰν τὰς ἐσωτερικὰς ἑαυτοῦ διαθέσεις ἐκλωμβάνῃ ὁ ἄνθρωπος ὡς ἐνεργείας ὄντος τινὸς ἐκτὸς αὐτοῦ ὑπάρχοντος.

Σημ. Τοῦ μὲν ἐνεοῦ ἡ ὀξεῖα αἰσθησις, δι' ἧς αἰσθάνεται, καὶ ὠρολογίου κτύπους κειμένου βήματά τινα μακρὰν αὐτοῦ ὁμοιάζει πρὸς τὰς πλήξεις, τὰς ὁποίας πᾶς ἄνθρωπος αἰσθάνεται κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς κοιλίας του, ὅταν παρέρχωνται τυμπανίζοντες στρατιωτικοὶ τυμπανισταί, ὅτε ἀναπάλλον τὸ κρουόμενον διατεταμένον δέρμα τοῦ τυμπάνου, μεταδίδει τὰς ἀναπάσεις αὐτοῦ εἰς τὸν ἀέρα, τοῦ ὁποίου αἱ κυματώσεις ἐξικνούμεναι καὶ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς κοιλίας γίνονται αἰσθηταὶ ὡς πλήξεις ἢ ὤσεις. Τῶν δὲ τυ-

16
φλῶν ἢ ὀξεῖα αἰσθησις τῆς ἀφῆς, διακρινόντων δι' αὐτῆς τὰ ἀργυρᾶ νομίματα τῶν χρυσῶν, ἀποδοτέα εἰς τὴν διαφορὰν τῆς θερμαγωγότητος τῶν δύο μετάλλων, ἦν αὐτοὶ αἰσθάνονται ἀπτόμενοι αὐτῶν.

§ 8.

Ἐσωτάτην δὲ αἰσθησιν ὀνομάζουσι δύναμιν, ἣν ἔχουσα ἡ ψυχὴ γινώσκει τὰς ἰδίας ἐαυτῆς καταστάσεις, ἥτοι τὰς διαθέσεις ἐαυτῆς, ἡγουν τὰ ἐκάστοτε εὐάρεστα ἢ δυσάρεστα συναισθήματα, καὶ τὰς ἐκάστοτε ὀρέξεις· προσέτι τὴν δύναμιν ταύτην ἔχουσα ἀναπαριστᾷ ἐαυτῇ, ὅσας παραστάσεις ἥτοι ἐννοίας ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων κατὰ διαφόρους καιροὺς προσέλαβε στρέψασα τὴν προσοχὴν τῆς ἐπὶ τοῦς ἐρεθισμοὺς τῶν αἰσθητηρίων, δι' ὧν αὐταὶ προσελήφθησαν· τὴν δύναμιν ταύτην ἔχουσα ἀναπαριστᾷ καὶ ἐννοίας ἢ ἰδέας ὅσας αὐτὴ εὕρεν ἐν ἐαυτῇ, μὴ προσληφθείσης ἐξωθεν διὰ τῶν αἰσθητηρίων. Ἡ αἰσθησις δὲ αὕτη δὲν ἔχει ἰδιαίτερον αἰσθητήριον, καὶ ταυτίζεται λοιπὸν πρὸς τὴν συνείδησιν, δι' ἧς σύνοιδεν ἡ ψυχὴ πᾶν ὅτι ἀντελήφθη ποτέ. Διὰ τῆς αὐτογνωσίας δὲ ταύτης διακρίνει προσέτι ὁ ἄνθρωπος τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ οὐσίαν ὡς διάφορον τῆς τε ἐκτὸς φύσεως καὶ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ σώματος, καὶ εὕρισκε αὐτὴν διαμένουσαν ἀεὶ τὴν αὐτὴν κατὰ πάσας τὰς διαφόρους ἐνεργείας αὐτῆς.

§ 9.

Ἡ ἐσωτάτη αἰσθησις ἢ συνείδησις εἶνε τὸ δι' οὗ πάσα τοῦ ἀνθρώπου πνευματικὴ ἐνέργεια· ἀνευ δηλαδὴ αὐτῆς οὔτε αἰσθησις ἐκ τῶν αἰσθητηρίων δύναται νὰ παραχθῇ, ἐὰν ἐγειρομένη ἡ ψυχὴ, ἔχουσα τὴν δύναμιν ταύτην, δὲν στρέψῃ τὴν προσοχὴν τῆς ἐπὶ τοῦ ἐρεθισμοῦ, οὔτε παραβολὴ

έννοιῶν πρὸς ἀλλήλας νὰ γείνη πρὸς παραγωγὴν ἐξ αὐτῶν
 γενικῶν ἢ γενικωτέρων ἐξ ἥττον γενικῶν· διότι ἀπαιτεῖται
 νὰ ἀναπαρασταθῶσιν αἱ μερικαὶ ἢ αἱ ἥττον γενικαί, ἅς ἔχει
 ἡδὴ ἡ ψυχὴ ἐν τῇ συνειδήσει αὐτῆς, ὅπως παραδληθῶσι καὶ
 παραχθῶσιν ἐξ αὐτῶν γενικαὶ ἢ γενικώτεραι· ἀνευ τῆς ἐσω-
 τάτης αἰσθήσεως οὔτε κρίσις, οὔτε συλλογισμὸς οὔτε ἀνά-
 μνησις δύναται νὰ παραχθῇ. Ἡ εἰς τοῦτο δὲ ἢ εἰς ἐκεῖνο
 τῶν αἰσθητηρίων γενομένη ὑπὸ τῆς ἐκτὸς φύσεως ἐπίδρα-
 σις εἶνε διὰ τὸν ἄνθρωπον ἀνύπαρκτόν τι, ἐὰν ἡ ψυχὴ ἐξε-
 γερθεῖται ὑπὸ τῆς ἐπιδράσεως δὲν στρέψῃ τὴν προσοχὴν τῆς
 πρὸς τὴν ἐπίδρασιν, καὶ δὲν ἀναλάβῃ αὐτὴν εἰς τὴν συνεί-
 δησίν τῆς. Ἡ εἰς τὴν συνείδησιν δὲ ἀνάληψις τῆς ἐπιδρά-
 σεως τοῦ ἀντικειμένου λέγεται ἀντίληψις, δι' ἧς ἐπι-
 δράσεως ἐπιστήσασα ἡ ψυχὴ τὴν προσοχὴν τῆς εἰς τὸ ἐπι-
 δράσαν ἀντικείμενον ἀντιλαμβάνεται αὐτοῦ καὶ τὸ διακρίνει
 ἑαυτῆς τε καὶ τῶν ἄλλων ἀντικειμένων· ἐκ τῆς ἀντίληψεως
 δὲ γεννᾶται ἐν τῇ συνειδήσει τῆς ψυχῆς εἰκὼν τις, ὡς εἴ-
 πεῖν, τοῦ ἐπιδράσαντος ἀντικειμένου, ἣτις λέγεται παρά-
 στασις ἢ ἐμπαράστασις ἢ ἐννοία μερικὴ ἢ
 ἀτομικὴ, διακρινομένη τῆς γενικῆς ἐννοίας, ἣν
 ἡ ψυχὴ δι' ἧς ἔχει δυνάμει τοῦ διασκεπτικοῦ νοὸς παρά-
 γει αὐτὴν ἐκ μερικῶν ἢ ἀτομικῶν. Κατὰ πᾶσαν δὲ ἀντίλη-
 ψιν καὶ ἐμπαράστασιν λαμβάνει ἡ ψυχὴ ἥτοι τὸ ἀντιλαμ-
 βανόμενον ὑποκείμενον ἢ ὑποστατὸν συνείδησιν
 ἑαυτοῦ τε καὶ τῆς ἑαυτοῦ ἐνεργείας, ἡγουν καὶ συνείδησιν
 λαμβάνει ἑαυτοῦ ὡς ὄντος διαφόρου τοῦ ἀντικειμένου
 ἢ ἀνυποστατοῦ; καὶ διατεθειμένον αἰσθάνεται ἑαυ-
 τὸ εὐαρέστως ἢ δυσαρέστως. Κατὰ τὴν ἀντίληψιν λοιπὸν
 παντὸς ἐξώθεν ἐπιδρῶντος ἐνεργεῖ οὐ μόνον ἡ ἐξωτερικὴ,
 ἀλλὰ καὶ ἡ ἐσωτάτη αἰσθησις. Ἡ ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς δὲ αἰ-
 σθήσεως ἀντίληψις διατελεῖ ἐσφαλμένη, ἐν ὅσῳ μεμιγμένον
 μένει μετὰ τῆς ἀντίληψεως καὶ συναίσθημα εὐαρέστον ἢ

δυσάρεστον, διότι ἐμποδίζεται τότε ὑπὸ τούτου ἢ πρὸς αὐτὸ καθ' αὐτὸ τὸ ἀνθυποστατὸν προσοχὴ τοῦ ὑποκειμένου.

Τοσαῦτα μὲν περὶ τοῦ ἡττονος γνωστικοῦ· νῦν δὲ μεταβαίνομεν εἰς τὰ περὶ τοῦ κρείττονος.

Ἄρθρ. 6'.)

Περὶ τοῦ κρείττονος γνωστικοῦ.

§ 10.

Τὸ κρείττον γνωστικὸν ἐμφανίζεται ἐνεργὸν Α) ὡς νοῦς διασκεπτικὸς ἢ διαλογιστικὸς, ὃν ἔχουσα ἡ ψυχὴ σκεπτομένη ἢ διαλογιζομένη εὐρίσκει ὅ,τι κοινὸν ἐν πολλαῖς ἀντιλήψεσι, καὶ συνάπτει τὰς ἐχούσας τὸ κοινὸν εἰς ἓν ὅλον εὐσύνοπτον, παράγουσα ἐννοίαν γενικὴν ἐκ μερικῶν, ἢ ἐξ ἡττὸν γενικῶν γενικωτέραν· ἢ εὐρίσκουσα κατ' ἄμεσον τρόπον τὴν κατ' ἀντικείμενον σχέσιν δύο ἐννοιῶν, μιᾶς μερικῆς καὶ μιᾶς γενικῆς, παράγει κρίσιν — ἢ εὐρίσκουσα κατ' ἄμεσον τρόπον τὴν σχέσιν δύο ἐννοιῶν διὰ τινος τρίτης, ἐχούσης σχέσιν πρὸς ἀμφοτέρας, παράγει συλλογισμόν. Ὑποδιακρίνεται λοιπὸν ὁ διασκεπτικὸς νοῦς εἰς γενικευτικὴν δύναμιν, εἰς κριτικὴν καὶ εἰς συλλογιστικὴν. — Β) ὑποδιακρίνεται τὸ κρείττον γνωστικὸν ὡς νοῦς ἐποπτικὸς ἢ ὡς λογικὸν διὰ τοῦ ὁποίου ἀποκτᾶ ὁ ἄνθρωπος γνώσεις μὴ παραγομένας ἐκ τῶν αἰσθήσεων, μὴ δυναμένας νὰ παραχθῶσι διὰ τοῦ διασκεπτικοῦ νοῦς ἐκ τῶν ὑποπιπτόντων τῇ αἰσθήσει, γνώσεις δηλονότι τοῦ αἰωνίου καὶ ἀπείρου καὶ πρωτίστου καὶ πόνου πάσης ὑπάρξεως αἰτίου. Ἄλλ' εἵπωμεν καὶ ἰδίως τινὰ περὶ διασκεπτικοῦ νοῦς καὶ ἔπειτα περὶ λογικοῦ.

Α'.) Περὶ Διασκεπτικοῦ νοός.

§ 11.

Διασκεπτικός νοός εἶναι, πρῶτον, ἐκείνη ἡ γνωστικὴ δύναμις τῆς ψυχῆς, δι' ἧς ἡ ψυχὴ, εὐρίσκουσα ὅ,τι κοινὸν ἐν πολλαῖς συγγενέσιν ἀντιλήψεσι καὶ μερικαῖς ἐννοίαις, συνάπτει αὐτὰ εἰς ἓν ὅλον εὐσύννοπτον· ἐπὶ τούτῳ δὲ συγκρίνουσα τὰς μερικὰς ἐννοίας συνάγει καὶ συνθέτει εἰς ἓν ὅλον ὅ,τι κοινὸν εὐρίσκει ἐν αὐταῖς, ἀφαιρεῖ δὲ ἢ παραλείπει ὅ,τι μὴ κοινὸν ἔχει ἐκάστη, καὶ παράγει οὕτω γενικὴν ἐννοιαν ἐκ μερικῶν, π. χ. ἐν τῷ ὀρθογωνίῳ τριγώνῳ, ἐν τῷ ἰσοπλευρῷ, ἐν τῷ ἰσοσκελεῖ, ἐν τῷ σκαληνῷ, εὐρίσκουσα, ὅτι τὸ μὲν εἶνε τρίγωνον ἀλλ' ὀρθογώνιον, τὸ δὲ τρίγωνον ἀλλ' ἰσοπλευρον, τὸ δὲ τρίγωνον ἀλλ' ἰσοσκελές, τὸ δὲ τρίγωνον ἀλλὰ σκαληνόν, συνάπτει τὸ κοινὸν αὐτῶν γνῶρισμα τρίγωνον καὶ παραλείπει τὸ καθ' ὃ ἕκαστον διαφέρει πρὸς τὰ λοιπά, ἤτοι παραλείπει τὸ γνῶρισμα ὀρθογώνιον, τὸ γνῶρισμα ἰσοπλευρον, τὸ ἰσοσκελές, τὸ σκαληνόν, καὶ παράγει οὕτω ἐκ τῶν μερικῶν τούτων ἐννοιῶν τὴν γενικὴν ἐννοιαν τρίγωνον ἀπλῶς, ἤτοι σχῆμα ἐπίπεδον περατούμενον ὑπὸ τριῶν πλευρῶν ἢ παράγει ἐξ ἧττον γενικῶν γενικωτέραν· π. χ. ἐκ τῶν γενικῶν ἐννοιῶν θηλαστικόν, ὄρνις, ἔρπετόν, ἀμφίβιον, ἰχθύς, παράγει τὴν γενικωτέραν ἐννοιαν ἐνοπόνδυλον· διότι ἡ γενικὴ ἐννοια εἶνε γενικὴ σχετικῶς μένον, ἡγουν μόνον ὡς πρὸς τὰς ἐπὶ μέρος ἐννοίας, ἐκ τοῦ κοινοῦ τῶν ὁποίων παρήχθη. Δὲν εἶνε δὲ ἀντικειμένων ὑποπιπτόντων τῇ αἰσθήσει ἐννοιαὶ αἱ γενικαί, ἀλλ' ἄθροισμα κοινῶν γνωρισμάτων τῶν ἀντικειμένων, καὶ ἔχουσιν ὑπαρξίν οὔσαι γνῶρισματὰ ἀντικειμένων ὑπαρχόντων. Διὰ ταῦτα καλεῖται ἡ γνῶσις ἡ διὰ τοῦ διασκεπτικοῦ νοός ἀποκτωμένη ἔμμεσος ἢ παραγωγος, καθ' ὃ παραγομένη ἐκ τῶν ἀμέσων ἤτοι μερικῶν.

§ 12.

Αἱ διὰ τοῦ διασκεπτικοῦ λοιπὸν νοοὶ παραγόμεναι ἔννοιαι δὲν ὑπάρχουσι ἐκτὸς ἡμῶν, ἡγουν δὲν ὑποπίπτουσι εἰς τὴν αἰσθησιν· ἐπειδὴ ἐκτὸς ἡμῶν μόνον ἐπὶ μέρους ἀντικείμενα ὑπάρχουσι καὶ ὑποπίπτουσι εἰς τὴν αἰσθησιν, οὐδὲν δὲ ὁμοίον πρὸς γενικὴν ἔννοιαν· ὑπάρχουσι λοιπὸν μόνον ἐν τῷ νῷ, ὅστις κατὰ νόμους ἰδίου καὶ συγγενεῖς ἢ συμφυεῖς αὐτῷ καὶ ἀνεξαρτήτους ἀπὸ τῶν ἐκτὸς παραβάλλων τὰ καθ' ἕκαστον, συνθέτων ὅ,τι ἐν αὐτοῖς κοινόν, καὶ ἀφαιρῶν ὅ,τι προσιδιάζει ἐκάστῳ τῶν ἐπὶ μέρους, τακτοποιεῖ τὰς γνώσεις. Τὸ μὲν περιεχόμενον λοιπὸν ἢ τὴν ὕλην τῶν γενικῶν ἐννοιῶν λαμβάνει ὁ διασκεπτικὸς νοῦς παρὰ τῆς ἐξωτερικῆς ἢ παρὰ τῆς ἐσωτάτης αἰσθήσεως, τὸ δὲ εἶδος αὐτῶν, ἡγουν τὸν τρόπον, καθ' ὃν συνάπτει τὸ παρὰ τῶν ἐκτὸς ἡμῶν δεδομένον πολλαπλοῦν, αὐτενεργῶν συνθέτει κατὰ νόμους ἰδίου αὐτῷ καὶ συμφυεῖς· διὰ ταύτης δὲ τῆς δυνάμεως γίνεται δυνατόν νὰ τακτοποιηται ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἀνθρώπου τὸ πολλαπλοῦν τὸ παρὰ τῶν αἰσθήσεων διδόμενον, καὶ νὰ εὑρισκῆται ἢ μεταξὺ τῶν καθ' ἕκαστον σχέσις.

§ 13.

Ὁ διασκεπτικὸς νοῦς εἶνε, δεύτερον, δύναμις τῆς ψυχῆς, ἣν ἔχουσα αὐτὴ εὑρίσκει κατ' ἄμεσον τρόπον τὴν κατ' ἀντικείμενον σχέσιν πρὸς ἀλλήλας δύο ἐννοιῶν, μιᾶς μερικῆς καὶ μιᾶς γενικῆς· π. χ. ὁ Ἀριστείδης ἦτο δίκαιος· ἢ μιᾶς ἡττον γενικῆς καὶ μιᾶς γενικωτέρας· π. χ. πᾶς ὄρνις εἶνε ἐνοσπόνδυλον ζῶον. Αἱ ἔννοιαι δηλαδὴ, καθ' ἕκαστας μένουσαι ἐν τῇ συνειδήσει, εἶνε, οὕτως εἰπεῖν, ὕλη τις πρὸς παραγωγὴν γνώσεων· διότι γνώσις καθ' αὐτὸ γεννᾶται, ἀφ' οὗ

παραβληθῶσι πρὸς ἀλλήλας αἱ ἔννοιαι καὶ εὐρεθῆ ἡ σχέσις αὐτῶν. Ὄταν λοιπὸν ὁ διασκεπτικὸς νοῦς συνθέτων μετ' ἀλλήλων κατ' ἄμεσον τρόπον δύο ἐννοίας, μιᾶς μερικῆς καὶ μιᾶς γενικῆς, ἢ μιᾶς ἥττον γενικῆς καὶ μιᾶς γενικωτέρας, ἐκφράζη τὴν πρὸς ἀλλήλας σχέσιν αὐτῶν, τότε κρίνει, τότε παράγει κρίσιν, ἥτις προφερομένη ἢ γραφομένη λέγεται πρότασις· π. χ. ὁ Σωκράτης ἦτο σοφός· τὸ μὲν ὑποκείμενον Σωκράτης εἶνε μερικὴ ἐννοία, τὸ δὲ κατηγορημα σοφός εἶνε γενικὴ.

§ 1.4.

Ὁ διασκεπτικὸς νοῦς διακρίνεται, τρίτον, ὡς γνωστικὴ τῆς ψυχῆς δύναμις, δι' ἧς ἡ ψυχὴ, εὐρίσκουσα κατ' ἔμμεσον τρόπον τὴν μεταξὺ δύο ἐννοιῶν σχέσιν διὰ τρίτης ἀλλῆς, κοινῆς ἀμφοτέραις, συλλογίζεται ἢ παράγει συλλογισμόν, π. χ. πᾶν τὸ ἔχον αἰσθησίν καὶ ἐκουσίαν κίνησιν εἶνε ζῶον· ἀλλὰ τὸ ὄστρακόδερμον πίννα ἔχει αἰσθησίν καὶ ἐκουσίαν κίνησιν (κινουὺν ἐκουσίως τὰς θύρας αὐτοῦ, εἰσερχομένου τοῦ πιννοτήρου,) ἄρα τὸ ὄστρακόδερμον πίννα εἶνε ζῶον· (ἡ τρίτη ἐννοία εἶνε τὸ ἔχειν αἰσθησίν καὶ ἐκουσίαν κίνησιν).

Σημ. Περὶ τῶν νόμων, καθ' οὓς παράγονται αἱ γενικαὶ ἐννοιαι, αἱ κρίσεις καὶ οἱ συλλογισμοί, καὶ περὶ τῶν διαφορῶν αὐτῶν εἰδῶν, πρὸς δὲ καὶ περὶ τοῦ συστηματοποιεῖν τὰς γνώσεις, πραγματεύεται ἰδίως ἡ λογικὴ, ἢ δὲ ἐμπειρικὴ ψυχολογία πραγματεύεται μόνον περὶ τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς, ἃς ἔχουσα παράγει γενικὰς ἐννοίας, κρίσεις, συλλογισμούς. Καὶ ταῦτα μὲν καὶ περὶ διασκεπτικοῦ νοῦς, νῦν δὲ λέγομεν:

Β'.) Περὶ ἐπιστητικοῦ νοῦς ἢ λογικοῦ.

§ 15.

Δὲν ἔχει ὁ ἄνθρωπος τὴν δύναμιν τοῦ γινώσκειν μόνον τὸ ὑποπίπτον εἰς τὴν αἰσθησίν, καὶ τοῦ τακτοποιεῖν αὐτὸ κατὰ εἶδη καὶ γένη, καὶ τοῦ συστηματοποιεῖν τὰς γνώσεις καὶ ἐπιστήμας ἐξ αὐτῶν ἀποτελεῖν, δυνάμει ἣν ἔχει ἤδη ἐννοιῶν τοῦ αἰτίου καὶ τοῦ ἀποτελέσματος, τῆς σχέσεως καὶ ἀλληλουχίας, τῆς δυνάμεως καὶ ἐνεργείας, ἀλλ' ἔχει καὶ τὴν δύναμιν τοῦ ἀνευρίσκειν καὶ προσκτᾶσθαι γνώσεις, μὴ δυναμένας νὰ παραχθῶσι διὰ τοῦ διασκεπτικοῦ νοῦς ἢ τῆς διανοίας ἐκ τῶν ὑποπιπτόντων ταῖς αἰσθήσεσι, γνώσεις δηλαδὴ τοῦ τελευταίου αἰτίου πάσης ὑπάρξεως, τοῦ αἰωνίου, τοῦ ἀπείρου, τοῦ ἀπολύτου, τοῦ ἀνεξαρτήτου ὄντος. Ἡ γνωστικὴ αὕτη δύναμις τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐκλήθη νοῦς ἐπιστητικός καὶ λογικός. Τὸ τελευταῖον ἐκεῖνο αἴτιον, τὸ αἰώνιον, καὶ ἀπόλυτον καὶ ἀπείρον, δὲν εἶνε δυνατόν νὰ εὑρεθῇ διὰ τῆς ἐρεῦνης καὶ σκέψεως ἐν τοῖς κατ' αἰσθησίν, ὅσον καὶ ἂν ἀνερευνηθῇ ἡ φύσις· διότι μόναι τὸ πολὺ αἰτελευταῖαι αἰτίαι ὀλίγων τινῶν φαινομένων δύνανται νὰ εὑρισκῶνται διὰ τῆς σπουδῆς καὶ σκέψεως καὶ τῆς ἐπιστήμης, οὐχὶ ὁμῶς καὶ ἡ τελευταία αἰτία τοῦ σύμπαντος τῶν φαινομένων π. χ. τοῦ φαινομένου τῆς ἐπὶ τὴν γῆν πτώσεως τῶν σωμάτων, τῆς μέχρι τινός ἀνελεύσεως ὑγρῶν τινῶν ἐν τριχσειδεῖ σωλῆνι, ἢ τοῦ ἐλαίου ἐν θρυαλλίδι λύχνου, τῆς πρὸς ἀλληλα συνοχῆς τῶν μορίων τῶν σωμάτων, τῆς περιφορᾶς τῶν πλανητῶν περὶ τὸν ἥλιον, συνεργούσης καὶ τῆς φυξικέντρου λεγομένης δυνάμεως, τῆς πλημμυρίδος, καὶ ἄλλων τινῶν, εὑρέθη ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης, ὅτι αἰτία εἶνε ἡ ἕλεις, ἣτις ὁμῶς δὲν εἶνε καὶ τοῦ σύμπαντος τῶν φαινομένων αἰτία. Ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν διὰ τοῦ λογικοῦ τοῦ εὑρίσκει τὴν

τελευταίαν αἰτίαν τοῦ σύμπαντος τῶν ἐν τῇ φύσει φαινομένων.

Ἐρχόμενος δηλαδή εἰς τὸν κόσμον ὁ ἄνθρωπος φέρει ἤδη ἐν τῷ λογικῷ αὐτοῦ ἐννοίας ἐμφύτους, ιδέας ὀνομαζομένας, αἵτινες εἶνε ἀναπτύκται διὰ τῆς παιδείας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ὑψίστη δὲ τούτων εἶνε ἡ ἐμφυτος ιδέα τοῦ θεοῦ, ὅτι ὑπάρχει θεός. Ἄλλα καὶ ἡ ἐμφυτος αὕτη ιδέα εἶνε μέχρι τινὸς ἀναπτύκτῃ διὰ τῆς παιδείας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Ὅτι δὲ εἶνε ἐμφυτος ἡ ιδέα αὕτη ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι τὰ ἔθνη ἀνεκαθεν εἶχον λατρείαν οἰανδήποτε, ἀνάλογον βέβαια πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὸν πολιτισμὸν των. Ὅσω δὲ μᾶλλον προεχωρεῖ διὰ τοῦ χρόνου ἡ παιδεία καὶ ὁ πολιτισμὸς, τόσω μᾶλλον ἀνεπτύσσετο καὶ ἡ ιδέα αὕτη. Διὰ ταῦτα ἀπαντῶσι παρὰ Πλάτωνι καὶ Ξενοφῶντι καὶ ἄλλοις τῶν ἀρχαίων ἐννοιαὶ ὅπως ὅμοιαι πρὸς χριστιανικὰς· π. χ. «ἀληθῆ ἄρα ἦν τὸ εἶναι τὸ ἀδικεῖν τοῦ ἀδικεῖσθαι ὅσω περ αἴσχιον, τοσοῦτῳ κάκιον,» Πλάτ. Γοργία σελίδι 508C. — «Δυσεῖν οὖν ὄντοιν, τοῦ ἀδικεῖν τε καὶ ἀδικεῖσθαι, μείζον μὲν κακὸν τὸ ἀδικεῖν, ἔλαττον δὲ τὸ ἀδικεῖσθαι,» ὁ αὐτὸς αὐτόθι σελ. 509C. — «Εὐλαβητέον ἐστὶ τὸ ἀδικεῖν μᾶλλον τοῦ ἀδικεῖσθαι, καὶ παντὸς μᾶλλον ἀνδρὶ μελετητέον οὐ τὸ δοκεῖν εἶναι ἀγαθόν, ἀλλὰ τὸ εἶναι καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ,» ὁ αὐτὸς αὐτόθι σελ. 527B. Διὰ τὸ ἐμφυτον τῆς ιδέας ταύτης εἶπε καὶ ὁ ἀποστολος Παῦλος· «Τὰ ἔθνη νόμον μὴ ἔχοντα φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιεῖ,» Καὶ ἡ σπουδὴ δὲ τῆς φύσεως ἀναπτύσσει τὴν ἐμφυτον ταύτην ιδέαν· διότι ὁ σπουδάζων τὴν φύσιν καὶ γινώσκων τὰ ἐν αὐτῇ θαυμάσια, τὴν ἀπειρίαν τῶν κόσμων, τὴν πανσοφίαν, τὴν σκοπιμότητα, πανταχοῦ αὐτῆς ἐμφαινομένην, ἔρχεται εἰς τὴν συνείδησιν ὅτι ὑπέρτατον ὄν ἐποίησεν αὐτήν, καὶ ἔρχεται εἰς τὴν συνείδησιν ταύτην, διότι ἔχει ἤδη ἐμφυτον τὴν ιδέαν τοῦ ὄντος ἐκείνου. — Καὶ ἡ σπουδὴ δὲ τῆς ἱστορίας ἀναπτύσσει τὴν ιδέαν ἐκεί-

νην, διότι και ο ιστορικός, εμβλέπων εν τη ιστορία, οτι κακοεργων τυραννων η πολιτειων πραξεις εις αγαθον τελος αποβαινουσι παρα την προαιρεσιν αυτων, ερχεται εις την συνειδησιν, οτι υπερτατον *Ον αγαθοποιοτατον επιφερε την μεταβολην ερχεται δε εις την συνειδησιν ταυτην διοτι εχει ηδη εμφυτον την ιδεαν του αγαθοποιοτατου και φιλανθρωποτατου εκεινου *Οντος. (*)

Κυριωτερον δε αναπτυσσεται η του ανθρωπου εμφυτος ιδεα του θειου δι' ανωθεν εμφανισεως βοηθειας και διδασκαλιας, τελειωτερας της του πολιτισμου και της εκπαιδευσεως. Τοιαυτη δε βοήθεια και διδασκαλία ειναι η αποκαλυψις. Η διδασκαλία δε αυτη διευκολυνθη εν τοις αποτελεσμασιν αυτης υπο της εμφυτου, αλλ' αναπτυκτης εκεινης ιδεας διοτι, οπως διδασκαλια περι χρωματων, τω μεν εχοντι ηδη ατελη τινα γνωσιν αυτων εινε καταληπτη, τω εκ γενετης ομως τυφλω δεν εινε, ουτω και η ανωθεν εμφανισθησα εκεινη βοήθεια και διδασκαλία εγεινε καταληπτη δια της εμφυτου εκεινης και αναπτυκτης ιδεας. Η ανωθεν δε βοήθεια και διδασκαλία ενεφανισθη κατα πρωτον οπου και οτε ητον ανεπτυγμενη οπωςδηποτε η εμφυτος ιδεα, οπως γεινη καταληπτη και ελευθερωσ δεκτη, παρ' Ιουδαιοις δηλαδη, πρεσβευουσιν ηδη την μονοθειαν. Ο ανθρωπος δε εχει εμφυτους και ιδεας συγγενεις προς το θετον. Ευαγ. Ιωαν. ΙΕ', 17. π. χ. εχων εμφυτον την ιδεαν της αληθειας διακρινει την αληθειαν εν τη επιστημη· εχων

(*) Ουδε τις ανθρωπων εργαζεται εν φρεσιν ειδως, εις τελος εν αγαθον γινεται, ειτε κακον. πολλακι γαρ δοκειων θησαιν κακον, εσθλον εθηκεν. Και τε δοκων θησαιν εσθλον, εθηκε κακον.

Θεοι δε κατα σφετερον παντα τηλουσι νοον.

τὴν τοῦ ἀγαθοῦ, διακρίνει μὲν τὸ ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἀγαθόν, δὲν εὐρίσκει ὅμως αὐτὸ καὶ τόσον τέλειον, ὅσον ἢ ἐν αὐτῷ ἰδέα τῆς ἀγαθότητος, ἀλλ' ἐκάστοτε κατὰ τι ἀτελὲς καὶ ἐπίψογον ὁμοίως δὲ ἔχων τὴν ἰδέαν τοῦ καλοῦ, (τοῦ ὠραίου) διακρίνει τὸ ἐν τῇ φύσει καὶ τῇ καλλιτεχνίᾳ καλόν ὁμοίως δὲ καὶ τὴν τοῦ δικαίου διακρίνει τὸ δίκαιον. Ἀλλὰ καθὼς τὸ ἀγαθὸν ὑπάρχει ἤδη δυνάμει ἐν τῇ κάλυκι αὐτοῦ, καὶ πρὶν ἢ ἐπενεργήσῃ ἐπ' αὐτοῦ ὁ ἀγαθοποιὸς ἥλιος, δὲν δύναται ν' ἀναπτυχθῇ καὶ θέλῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἡμῶν, οὕτω καὶ αἱ ἐμφυτοὶ αὐταὶ ἰδέαι δύνανται μὲν μετὰ τινα διανοητικὴν ἀνάπτυξιν ν' ἀναπτυχθῶσιν, ἐξαιρέτως ὅμως καὶ προσηκόντως διὰ τῆς ἀνωθεν βοήθειας καὶ διδασκαλίας. Ταῦτα μὲν καὶ περὶ λογικοῦ συντομώτατα νῦν δὲ λέγομεν ὀλίγα τινα:

Γ.) Περὶ τοῦ φανταστικοῦ τῆς ψυχῆς μεσολαβοῦντος πρὸς σχηματισμὸν ἐμμέσων γνώσεων.

§ 16.

Δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ σχηματίζωνται γνώσεις ἐμμεσοὶ ἐκ τῶν καθ' ἕκαστον, μηδὲ νὰ θεωρῶνται αἱ πρὸς ἀλλήλας σχέσεις γενικῶν ἐννοιῶν καὶ γνώσεων καὶ ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους νὰ γεννᾶται σύνολον γνώσεων, εἰ μὴ εἶχε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα πρὸς ταῖς ἄλλαις αὐτοῦ δυνάμεις καὶ ἄλλην τινά, δι' ἧς διατηροῦν ἐν ἑαυτῷ τὰς τε ἀμέσους ἐννοίας, ὅσας ποτὲ ἔλαβε, καὶ τὰς ἐμμέσους, ὅσας αὐτὸ ἐκ τῶν ἀμέσων παρήγαγεν, ἀναπαριστᾷ αὐτάς, δοθείσης περιστάσεως, εἰς τὴν συνείδησιν. Αὕτη λοιπὸν ἡ δύναμις τῆς ψυχῆς, δι' ἧς ἀναπαριστῶνται εἰς τὴν συνείδησιν ἄλλοτε ποτε προσληφθεῖσαι ἐννοιαὶ εἴτε ἀμεσοὶ εἴτε ἐμμεσοὶ, καλεῖται φανταστικὸν ἢ φαντασία, κατὰ τὴν εὐρυτέραν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ σημασίαν τῆς λέξεως ταύτης.

§ 17.

Ἡ φαντασία δὲ ἢ ἀναπαριστᾷ εἰς τὴν συνείδησιν ὅ,τι ποτε διὰ τῆς αἰσθήσεως ἐγένετο τῇ ψυχῇ γνωστόν, ἀλλ' ὁμως τοιοῦτον, ὅποιον ἐγνώσθη, χωρὶς τινος μεταβολῆς· ἢ ἀναπαριστᾷ εἰς τὴν συνείδησιν κατ' ἰδίους νόμους νέα ἰνδάλματα, συνθέτουσα αὐτὰ ἐκ τῶν διὰ τῆς αἰσθήσεως παρασταθέντων· ἢ παράγουσα αὐτῇ ὅλως ἴδια. Διπλῆ λοιπὸν φαντασία διακρίνεται· καὶ ἡ μὲν ἄνευ τινός μεταβολῆς ἀναπαριστῶσα εἰς τὴν συνείδησιν ἰνδάλματα τῶν προσπεσόντων τῇ αἰσθήσει ἀντικειμένων καλεῖται ἀναπολητικὴ φαντασία· ἡ δὲ ἐξ ἄλλων σύνθετα παριστῶσα, ἢ καὶ νέα ὅλως, ἄνευ τοιαύτης συνθέσεως, παράγουσα ἰνδάλματα ὀνομάζεται παραγωγικὴ ἢ δημιουργικὴ· ἡ τελευταία αὕτη εἶνε δημιουργὸς ἐν τῇ ποιήσει καὶ ἐν τῇ καλλιτεχνίᾳ καὶ ἐν ταῖς ἐπινοίαις τῶν μηχανοποιῶν, τῶν οἰκοδόμων. κ.κ.έ.

§ 18.

Ἡ ἀναπολητικὴ φαντασία ἐνεργεῖ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀκόντων ἡμῶν. Οἱ κανόνες δὲ ἢ νόμοι, καθ' οὓς ἐνεργεῖ, εἶνε γενικώτερον οἱ ἔξεις. 1^{ον} ὁ τῆς σὺνυπάρξεως ἢ τοῦ συγχρονισμοῦ. Κατὰ τοῦτον τὸν νόμον ἀναπαριστῶνται εὐκόλως εἰς τὴν συνείδησιν τοιαῦται παραστάσεις, αἵτινες παρεστάθησάν ποτε εἰς τὴν συνείδησιν συγχρόνως· π. χ. ἐγνώρισα ἓνα ἄνθρωπον ἐν Πειραιεῖ, συγχρόνως καὶ ὁμοῦ ἐγνώρισα καὶ ἓνα ἄλλον, ὅταν βλέπω τὸν ἓνα, εὐθύς ἐνθυμούμαι τὸν ἄλλον, καὶ χωρὶς νὰ θέλω. 2^{ον} ὁ τῆς διαδοχῆς. Κατὰ τοῦτον εὐκόλως ἀναπαριστῶνται εἰς τὴν συνείδησιν παραστάσεις παρασταθεῖσαι εἰς αὐτὴν ἢ μίᾳ κατόπιν τῆς ἄλλης· π. χ. παραστάσεις συμβάντων ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν· ἅμα ἐνθυμηθῶμεν τὸ ἐν συμβάν, εἴτε τὸ πρότερον εἴτε τὸ

ὑστερον, ἐνθυμούμεθα εὐθύς καὶ τὸ ἄλλο. 3^{ον} ὁ τῆς ὁμοιότητος. Κατὰ τοῦτου ἀναπαρίστανται παραστάσεις εἰς τὴν συνείδησιν ἔχουσαι ὁμοιότητά τινα· π. χ. παραστάσεις ὁμοιαζόντων ἀνθρώπων, ἢ συμβάντων, ἢ τόπων, ἢ οἰκοδομημάτων, ὅταν ἴδω τὸν ἕνα ἄνθρωπον, εὐθύς ἐνθυμοῦμαι τὸν ἄλλον· καὶ κ. κ. ε. 4^{ον} ὁ τῆς ἀντιθέσεως. Κατὰ τοῦτον εὐκόλως ἀναπαρίστανται τὰ ἀντίθετα· π. χ. ἡ ἔννοια τῆς ἀρετῆς ἀναπαρίστανται εὐκόλως τὴν τῆς κακίας. κ. κ. ε. Καλοῦνται δὲ οἱ τρόποι τῆς ἐν τῇ συνείδησει ἀναπαραστάσεως σ υ ν ε ι ρ μ ὸ ς ἔ ν ν ο ι ῶ ν (association des idées, associatio notionum), ὅστις ἐκφαίνεται εἰς πάσας τὰς πνευματικὰς ἐνεργείας, μάλιστα δὲ ἐν τῷ διαλέγεσθαι. Αἱ ἐξ ἀγχινοίας ἀστειότητες, αἱ παρομοιώσεις τῶν ποιητῶν (π. χ. Ὀμήρου Ἰλιάς Β 87, καὶ Β 445 ἕως 479) εἶνε προϊόντα συνειρμοῦ ἐννοιῶν:

§ 19.

Συγγενὴς δὲ τῇ φαντασίᾳ, μάλιστα δὲ τῇ ἀναπολητικῇ, εἶνε ἡ μνήμη, ἡ γουν ἐκείνη τῆς ψυχῆς ἡ δύναμις, δι' ἧς διατηροῦσα ἡ ψυχὴ ἐν ἑαυτῇ τὰς ἄλλοτε ποτε προσληφθείσας ἐννοίας ἢ καὶ σεῖράν ὅλην ἐννοιῶν καὶ διανοημάτων ἐκουσίως ἀναπαρίστανται εἰς τὴν συνείδησιν τὰ ἐν αὐτῇ διατηρούμενα. Καλεῖται δὲ ἡ ἀναπαράστασις ἐννοιῶν ἢ διὰ τῆς μνήμης γινομένη ἀνάμνησις. Τῆς ἀναμνήσεως δὲ ἡ τελειότης ἐξαρτᾶται τὸ μὲν ἐκ τῆς ἐπιτάσεως τῆς προσοχῆς, διὰ τῆς ὁποίας προσεληφθὴ τὸ πρῶτον εἰς τὴν συνείδησιν· τὸ δὲ ἀπὸ τῆς ἐπιτάσεως τοῦ αἰσθήματος· τὸ δὲ ἀπὸ τῆς συχνῆς ἐπαναλήψεως. Καθ' ὅσον μὲν ἡ μνήμη ἀναπαρίστανται εἰς τὴν συνείδησιν ἄλλοτε ποτε ἀποκτηθείσας ἐννοίας, εἶνε πρὸς τὸ φανταστικὸν συγγενὴς, καθ' ὅσον δὲ ἀναπαρίστανται εἰς τὴν συνεί-

δησιν ἐν ἀκριβεῖ συμφωνίᾳ πρὸς τὴν πραγματικότητα, ἤγουν πιστῶς καὶ ἀνελλιπῶς ἢ ἀνευ παραμορφώσεως, καὶ κατὰ τάξιν τὰ ἀναπολούμενα, εἶνε συγγενῆς μᾶλλον πρὸς τὸν διασκεπτικὸν νοῦν, ὅστις ἀπαιτεῖ σκέψιν καὶ προσοχὴν παρὰ τοῦ ἀπομνημονεύοντος. Διαφέρει δὲ ἡ μνήμη τῆς φαντασίας, διότι ἡ μὲν φαντασία εἶνε ἰνδαλμάτων καὶ σχημάτων καὶ φωνῶν παραστατικὴ· ἡ δὲ μνήμη δὲν εἶνε μόνον τούτων ἀλλὰ καὶ γενικῶν ἐννοιῶν, καὶ νοητῶν ἀπλῶς, καὶ ἀφηρημένων, καὶ λέξεων. Διάφορον δ' ἔχει δύναμιν ἡ μνήμη διαφόρων, ἀνθρώπων, καθ' ὁλοκληρίαν δὲ οὐδεὶς στερεῖται αὐτῆς· ὅπως δὲ καὶ ἡ ἀναπολητικὴ φαντασία κατὰ συνειρμὸν ἐννοιῶν ἐνεργεῖ, οὕτω καὶ ἡ μνήμη. Ἰσχυροτάτη δὲ μνήμη εἶνε ἐκείνη, ἣτις καὶ εὐκόλως παραλαμβάνει τὸ διδόμενον αὐτῇ καὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον διατηρεῖ αὐτό, καὶ προσέτι ἀναπαριστᾷ αὐτὸ εἰς τὴν συνείδησιν οὐ μόνον εὐκόλως καὶ πιστῶς καὶ ἐν τῇ ἀλληλουχίᾳ, ἐν ἣ τὸ πρῶτον προσέλαβεν αὐτό, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐκάστοτε θέλησιν τοῦ ἀναμνησκομένου, ἔχοντος ἀνάγκην πότε τούτου τοῦ μέρους (τοῦ ἀρθρου) τοῦ ἀπομνημονευθέντος, πότε ἐκείνου· τοῦτο δὲ εἶνε καὶ ἐν τῶν διακρινόντων τὴν μνήμην ἀπὸ τῆς φαντασίας. Ἐξαρτῶνται δὲ τὰ προτερήματα ταῦτα ἀπὸ τῆς δυνάμεως τῆς ἀναπολητικῆς μνήμης, καὶ εἶνε τῆς φύσεως δῶρον, τὸ ὅποσον ὅμως δύναται, ἀν οὐχὶ καθ' ὁλοκληρίαν, τοῦλάχιστον κατὰ μέρος ν' ἀντικατασταθῇ διὰ τῆς ἀσκήσεως, κατὰ τὴν νεαρὰν μάλιστα ἡλικίαν γινομένης, καὶ διὰ συχνῆς ἐπαναλήψεως τῶν ἀπομνημονευομένων, διότι καὶ ἡ μνήμη εἶνε ἐπιδεκτικὴ ἀναπτύξεως. Ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὰ ἀντικείμενα ἔχει διάφορον δύναμιν ἡ μνήμη, διότι ἄλλοι μὲν εἶνε μνημονικοὶ πραγμάτων μᾶλλον καὶ ἐννοιῶν κατὰ τὴν ἀλληλουχίαν αὐτῶν, ἄλλοι δὲ σημείων μᾶλλον ἢ ἐνοιῶν, οἷον ἀριθμῶν, ὀνομάτων, λέξεων κ. ἄ.

Σημ. Οἱ μεγάλην ἔχοντες μνήμην εἶνε πολλάκις ἀκριτοί,

διότι εὐκολώτατα καὶ ταχύτατα ἀπομνημονεύοντες δὲν προσέχουσιν εἰς τὴν λογικὴν ἀλληλουχίαν τῶν ἀπομνημονευομένων, καὶ διὰ τοῦτο καταλείπουσιν ἀνάσκητον τὴν κριτικὴν τῶν δυνάμιν. Οἱ σοφώτατοι ὁμῶς ἄνδρες εἶνε καὶ μνημονονικώτατοι καὶ κριτικώτατοι, διότι προσέχουσι πάντοτε εἰς τὴν λογικὴν ἀλληλουχίαν τῶν ἀπομνημονευομένων.

§ 20.

Ὅταν κανονικὴ εἶνε καὶ τακτικὴ ἡ κατάστασις τῶν πνευματικῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων, πᾶν τῆς φαντασίας γένημα εὐκόλως διακρίνεται ὑπ' αὐτοῦ ὡς τι ἐξ ὑποκειμένου, διάφορον τοῦ ἐξ ἀντικειμένου· ἐπειδὴ λοιπὸν πᾶσα ἐκ μερῶν διαφόρων σύνθεσις ἐλλιπὴς εἶνε, ὅταν λείπη ἐξ αὐτῆς ἡ ἰσορροπία καὶ ἁρμονία, ἢ ὅταν τὸ ἐν μέρος ἐπὶ βλάβῃ τῶν λοιπῶν ὑπερέχη, πρέπει καὶ ἡ φαντασία ἐν σχέσει τῇ προσήκουσῃ νὰ διαμένῃ πρὸς τὰς λοιπὰς τοῦ πνεύματος δυνάμεις, καὶ ἰδιαίτερον πρὸς τὸν νοῦν τὸν διασκεπτικὸν καὶ τὸν ἐποπτικόν, καὶ νὰ μὴ ἀποκωλύῃ διὰ τοῦ πλεονασμοῦ αὐτῆς τὴν νόμιμον ἐκείνων ἐνέργειαν, διότι τῆς φαντασίας ὑπερισχυσούσης, τὸ ἀπλῶς ἐξ ὑποκειμένου ὡς ἐξ ἀντικειμένου ἐκλαμβάνων ὁ ἄνθρωπος σχηματίζει ἐν ἑαυτῷ περὶ τῶν πνευματικῶν ἢ τῶν σωματικῶν αὐτοῦ ἰδιοτήτων ἐννοίας, αἵτινες δὲν συμφωνοῦσι πρὸς τὴν πραγματικότητα, καὶ τροφήν καὶ ὑπάρξιν δίδουσι εἰς οἰήσιν καὶ ματαιότητα· τότε δὲ ὁ ἄνθρωπος φαντασιοκοπῶν τυφλῶνται πρὸς τὴν πραγματικότητα, παρορᾷ αὐτῆς τὰ ὅρια, καὶ φαντασιόκοπος καὶ τερατολόγος γίνεται. Ἀντιφάρμακον δὲ κύριον κατὰ τῶν τῆς φαντασίας τοιούτων ἀκρασιῶν εἶνε ἡ εἰς σπουδαῖα καὶ ἐμβριθῆ ἔργα ἐνασχόλησις, ὅποια τακτικὴν ἀπαιτοῦντα ἀκόλουθίαν καὶ ἀκριβῆ τῶν ἐννοιῶν συνέχειαν, ἐχειροῦσι καὶ ἀσχολοῦσι τὴν σκέψιν.

§ 21.

Πλεϊστον δ' ἐνεργητικὴ εἶνε ἡ φαντασία, ὅταν αἱ μὲν αἰσθήσεις δὲν προσβάλλωνται· ἐξωθεν ἢ ὀλίγιστα, αἱ δὲ ἄλλαι τοῦ πνεύματος δυνάμεις ἀργῶσιν, ἐν μοναξίᾳ δηλον ὅτι καὶ ἐν ὀνειρώδεσσι. Διὰ τὸ ἐλεύθερον δὲ αὐτῆς καὶ ἀνεξάρτητον, διαποικίλει τὸ ἀντικείμενον τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ κλίσεων τοῦ ἀνθρώπου, μέγιστον προσθέτουσα εἰς αὐτὸ θέλητρον.

§ 22.

Δὲν ἔχει παντὸς ἀνθρώπου τὸ γνωστικὸν τὴν αὐτὴν τελειότητα, ἀλλ' οὗτος μὲν ἔχει ταύτην τὴν εὐφυΐαν, ἢ τοῦτο τὸ φυσικὸν δῶρον, ἐκεῖνος δὲ ἐκείνην· τινὲς π. χ. ἔχουσι τὴν εὐφυΐαν νὰ ἀνευρίσκωσιν ὁμοιότητάς εἰς πλεϊστον διάφορα κατὰ τὸ φαινόμενον ἀντικείμενα· προσονομάζονται δὲ οἱ τοιοῦτοι ἀγχινοεσ. Οἱ τοιοῦτοι εὐρίσκουσιν ἐκ τῆς γνωστῆς αἰτίας φαινομένων τινῶν τὴν ἀγνωστον ἄλλων· π. χ. ἐκ τοῦ ὅτι τὰ ἐπὶ γῆς σώματα προσηλιαζόμενα ἀνακλῶσι φῶς καὶ φωτοβολοῦσιν, εὐρίσκουσιν, ὅτι καὶ τὰ πλανητικὰ καθ' ὃ μὴ αὐτόφωτα, π. χ. ἡ σελήνη φωτοβολεῖ, διότι εἶνε ἀπέναντι τοῦ ἡλίου καὶ ἀνακλᾷ καὶ πρὸς τὴν γῆν, ὅπερ παρὰ τοῦ ἡλίου δέχεται φῶς. Ἀγχινοεσ εἶνε καὶ οἱ ἀστεῖοι, οἵτινες διαστρέφουσιν ἐπὶ τὸ γελοῖον τοὺς λόγους ἄλλων εὐρίσκοντες ταχέως ὁμοιότητα ἐν ἀνομοίοις. Ἄλλοι ἔχουσι τὸ φυσικὸν δῶρον νὰ ἀνευρίσκωσιν εὐχερῶς λαθρανομοίας διαφοράς ἐν ὁμοιοτάτοις κατὰ τὸ φαινόμενον ἀντικείμενοις· οἱ τοιοῦτοι προσονομάζονται ὀξύνοεσ· ἀνευ δὲ ὀξύνοιας νομίζονται ὅμοια τὰ ἀνόμοια. Ἄλλοι ἔχουσι τὴν εὐφυΐαν τοῦ εὐρίσκειν τὴν ἀπὸ τῶν αὐτῶν νόμων ἐξάρτησιν πολλῶν καὶ διαφόρων ἀντικειμένων, καὶ τοῦ παράγειν τὸ πλοῦν καὶ διάφορον αὐτῶν ἐξ ὀλιγίστων αἰτιῶν ἢ καὶ ἐκ μιᾶς

μόνης· οἱ τοιοῦτοι προσονομάζονται βαθύνοες, εὐρίσκοντες τὴν βαθύως λανθάνουσαν αἰτίαν πλείστων καὶ διαφορῶν φαινομένων. Οἱ βαθύνοες δὲν περιορίζονται εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τῶν διαφορῶν ἀντικειμένων καὶ εἰς τὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα αὐτῶν, ἀλλ' εἰσχωροῦντες διὰ τῆς εὐφυΐας τῶν εἰς τὸ βάθος αὐτῶν ἐρευνῶσι καὶ εὐρίσκουσι τὰ λανθάνοντα κοινὰ γνωρίσματα αὐτῶν καὶ τοὺς ἀνωτέρους λόγους τῶν. (Ἴδε παραδείγματα παρὰ Ganot, traité de physique, dernière édition, Paris 1880, page 3, p 236, p. 438, p. 621). Ἄλλοι πάλιν ἔχουσι τὸ φυσικὸν δῶρον τοῦ προοραῖν ἐκ τῶν παρόντων τὰ μέλλοντα· π. χ. ὁ αἰμνηστός Ἀδαμάντιος Κοραῆς προεῖδε τὴν κατὰ τῶν Τούρκων ἐπανάστασιν τῆς πατρίδος, διότι ἐβλεπε τὴν ἀρξαμένην πνευματικὴν κίνησιν τοῦ ἔθνους, καὶ ἐκδίδων τὸν Ἰσοκράτην προεῖπεν ἐν τοῖς προλεγομένοις, ὅτι μετὰ 30 ἔτη θὰ ἐπαναστατήσῃ τὸ ἔθνος κατὰ τῆς τυραννίας, καὶ δὲν ἐλανθάσθῃ εἰμὴ κατὰ ὀλίγα ἔτη (ἴδε τὴν αὐτόγραφον βιογραφίαν αὐτοῦ). Καὶ οἱ μεγάλοι πολιτικοὶ προβλέπουσι τὰ μέλλοντα ἐκ τῶν παρόντων. Ἄλλοι ἔχουσι τὸ φυσικὸν δῶρον νὰ ἦνε παρατηρητικοί, καὶ ν' ἀποκτῶσιν ἀκριβεστέραν καὶ ἐντελεστέραν ἔννοιαν τῶν παρατηρουμένων ὑπ' αὐτῶν φαινομένων. Ἄλλοι τέλος ἔχουσι τὴν μεγίστην καὶ σπανιωτάτην εὐφυΐαν νὰ κατορθῶσι ἐν τούτῳ ἢ ἐκείνῳ τῷ κλάδῳ πνευματικῆς ἐνεργείας ἐκτακτόν τι καὶ αὐνήθες, καὶ νὰ ἐπεκτείνωσι τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων τὴν ἑκτασιν· τοιοῦτος ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Νεύτων, ὁ Ἀλέξανδρος Οὐμβόλδος καὶ ἄλλοι. Ὁ ὕψιστος οὗτος τῶν πνευματικῶν δυνάμεων βαθμὸς ὀνομάζεται μεγαλόνοια ἢ δὴμητοργικὰν πνεῦμα, ὅπερ οἱ εὐρωπαῖοι γενίτε λέγουσι, ἐκ τοῦ geniis ἤτοι πνεῦμα δαιμόνιον.

Δ'. Τινὰ περὶ γλώσσης ἢ διαλέκτου.

Τὸ ἐσωτερικὸν ἡμῶν, ἤγουν αἱ ἐννοιαὶ καὶ αἱ γνώσεις καὶ τὰ συναισθηματὰ μας γίνονται γνωστὰ καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους ἢ δι' ὀρατῶν σημείων, ἢ δι' ἀκουστῶν. Καὶ τὰ μὲν ὀρατὰ εἶνε ἢ κινήσεις μερῶν τινῶν τοῦ σώματος, ὡς ποιοῦσαι τοῦτο οἱ βυθοί, ἢ εἶνε σημεῖα γραφικὰ, ἅτινα εἶνε ἢ φωνογραφικὰ, ἢ ἱερογλυφικὰ, (ὅποια μετεχειρίζοντο οἱ ἱερεῖς τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων) ἢτοι ἰδεογραφικὰ, ὅποια τὰ ἰο σημεῖα τῶν ἀραβικῶν ἀριθμῶν, ἅτινα ἕκαστος ἄλλοεθνῆς βλέπων ἐννοεῖ καὶ ἀναγινώσκει εἰς τὴν ἑαυτοῦ γλῶσσαν, π. χ. τὸ δ ὁ μὲν Ἕλληνας βλέπων καὶ γινώσκων ἦν παριστᾶ ἰδέαν, τὸ ἀναγινώσκει ὀκτώ, ὁ δὲ Γάλλος Huit, ὁ δὲ Γερμανὸς Acht, κ. κ. ε. Μὲ ἰδεογραφικὰ σημεῖα γράφουσι καὶ οἱ Κινέζοι τὰς λέξεις τῆς γλώσσης των, αἵτινες πᾶσαι εἶνε μονοσύλλαβοι, ὥστε πᾶσα λέξις των γράφεται μὲ ἰδιαίτερον ἰδεογραφικὸν σημεῖον, καὶ ἐκεῖνος αὐτῶν δύναται νὰ ἀναγινώσκη περισσότερα, ἔστις ἐνθυμεῖται περισσότερῶν σημείων τὴν σημασίαν. — Τὰ δὲ ἀκουστὰ λεγόμενα σημεῖα εἶνε αἱ ἐναρθροὶ φωναί, ἢτοι αἱ λέξεις, τῶν ὁποίων τὸ σύνολον καὶ αἱ παρ' ἀλλήλοισι θέσεις μετὰ τῆς τροπῆς τῶν καταλήξεων των πρὸς ἐκφράσιν των διανοημάτων ὀνομάζεται γλῶσσα καὶ διάλεκτος. Αὕτη δὲ εἶνε τὸ ἐντελέστατον μέσον τοῦ παριστᾶν τὸν ἐνδιάθετον λόγον· διαφέρει δὲ κατὰ ἔθνη καὶ κατὰ αἰῶνας, καὶ κατὰ ἄτομα, ἅτε τὸν χαρακτήρα τούτων ἐκφαίνουσα. Ἀλλὰ δὲν χρησιμεύουσι αἱ λέξεις πρὸς μόνον τὸ πρὸς ἄλλους ἐκφράζειν τὰ διανοήματα καὶ συναισθηματὰ, ἀλλὰ χρησιμεύουσι καὶ πρὸς τὸ διανοεῖσθαι, διότι διὰ τῆς λέξεως ὡς αἰσθητοῦ τινος μονιμοποιεῖται ἐν τῷ γνωστικῷ ὄλον τὸ σημαίνόμενον δι' αὐτῆς· π. χ. διὰ τῆς λέξεως θεός μονιμο-

ποιεῖται ἐν τῷ γνωστικῷ καὶ τὸ σύνολον τῶν περὶ αὐτοῦ ἐγνωσμένων ἤδη· ὥστε ἀκουῶν ἢ ἀναγινώσκων ὁ ἄνθρωπος τὴν λέξιν ταύτην, ἀναπαριστᾷ εἰς τὴν συνείδησιν καὶ ὅσα γινώσκει ἤδη περὶ τοῦ Ὑψίστου ἐκείνου ὄντος. Προσέτι διὰ τῆς γλώσσης ἀνάπτυσσεται ἡ διανοητικὴ δύναμις, βοηθουμένη οὐ μόνον παρὰ τοῦ ἀκουστοῦ τῶν ἄλλων προφορικοῦ λόγου, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῦ γραπτοῦ, δι' οὗ μεταδίδονται αἱ γνώσεις οὐ μόνον πρὸς ἀπόντας ἐν τόποις ἀπωτάτοις, ἀλλὰ καὶ πρὸς μέλλοντας νὰ ὑπάρξωσιν.

Ἐζητήθη πῶς ἐγεννήθη πρῶτον ἡ γλῶσσα. Καὶ οἱ μὲν ἐδόξασαν, ὅτι ἐγεννήθη, συνθηκολογησάντων τῶν ἀνθρώπων συναελθόντων. Ἀλλὰ πῶς θὰ ἐσυνθηκολόγουν μήπω ἔχοντες γλῶσσαν· ὥστε ἡ δόξα αὕτη εἶνε ἀσύστατος, ἅτε ὑποθέτουσα τὸ μήπω γεννηθὲν ὡς γεννηθὲν. — Οἱ δὲ ἐδόξασαν, ὅτι ἐδιδάχθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Καὶ αὕτη ἡ δόξα εἶνε ἀσύστατος, διότι καταδιεάζει τὸ Ὑψίστον ὄν εἰς διδάσκαλον, καὶ διότι ἂν ἐδιδάσκετο ὑπὸ τοῦ Παντοδυνάμου καὶ Πανσόφου ὄντος ἔπρεπεν ἀρχῆς ἢ τῆς ἡ γλῶσσα νὰ ἦνε τελειοτάτη, ἅτε ὑπὸ τοιοῦτου ὄντος διδαχθεῖσα. Μόνη παραδεκτὴ δόξα εἶνε, ὅτι ἐδόθη παρὰ Θεοῦ τῷ ἀνθρώπῳ δύναμις νὰ δημιουργήσῃ αὐτὸς γλῶσσαν. Ὅπως ἐδόθη τῷ ἀνθρώπῳ ὀργανισμὸς συνεστῶς ἐξ ὀργάνων, ὧν ἕκαστον ἔχει ἰδίαν πλάσιν καὶ ἰδίαν δύναμιν ἐνεργείας, οὕτως ἔδωκεν αὐτῷ καὶ φωνητικὰ ὄργανα, ἔχοντα ἰδιαιτέραν πλάσιν καὶ οὐσασιν καὶ δύναμιν τοῦ παράγειν φωνήν, καὶ δι' αὐτῶν ἠδυνήθη ὁ ἄνθρωπος νὰ δημιουργήσῃ γλῶσσαν καὶ νὰ μεταχειρίζηται αὐτὴν πρὸς ἔκφρασιν τῶν διανοημάτων καὶ συναισθημάτων του. Ποῖα δὲ εἶνε τὰ φωνητικὰ τοῦ ἀνθρώπου ὄργανα, καὶ πῶς γίνεται δι' αὐτῶν ἡ ἔναρθρος φωνὴ καὶ ἡ λέξις, περὶ τούτων διδασκόμεθα ἐν τῇ ἀνθρωπολογίᾳ.

Ἡ γλῶσσα, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐρρέθη, συνεργεῖ εἰς τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀνθρώπων, διὰ τε τοῦ

προφορικοῦ λόγου καὶ διὰ τοῦ γραπτοῦ. Ἄλλὰ διὰ τοῦ γραπτοῦ πλεῖστον συνείργησαν καὶ συνεργῶσι καὶ θὰ συνεργῶσιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν οἱ ἐπινοήσαντες τὰ φωνολογικὰ σημεῖα, τὰ ὅποια ὀλιγάριθμα ὄντα καὶ ἀποτελοῦντα τὸ ἀλφάβητον ἐπαρκοῦσι πρὸς γραφὴν πάσης λέξεως, καὶ διευκολύνουσι πλεῖστον καὶ τὴν πρὸς τοὺς ἄλλους μετάδοσιν τῶν διανοημάτων τοῦ γράφοντος, καὶ τὴν ἀνάγνωσιν διανοημάτων ἄλλων γραψάντων αὐτὰ ἐνῶ ἢ διὰ σημείων ἰδεογραφικῶν δυσκολεύει καὶ τὴν γραφὴν καὶ τὴν ἀνάγνωσιν, διότι πᾶσα λέξις γράφεται δι' ἑνὸς σημείου, καὶ ἐπειδὴ πολυαριθμῶνται αἱ ἔννοιαι καὶ αἱ ἐκφράζουσαι αὐτὰς λέξεις, ἀνάγκη καὶ ὁ γράφων καὶ ὁ ἀναγινώσκων νὰ ἐνθυμῆται διὰ τίνος ἰδεογραφικοῦ σημείου γράφεται ἐκάστη τῶν πολυαριθμοτάτων λέξεων ἐκφράζουσα μίαν τῶν πολυαριθμοτάτων ἐπίσης ἔννοιῶν. Τοῦτο δὲ δυσκολεύει καὶ τὴν ἐθνικὴν ἀνάπτυξιν. Πλεῖστον δὲ συνήργησαν εἰς τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν καὶ οἱ ἐπινοήσαντες τὴν παραγωγὴν τοῦ χάρτου, μάλιστα δὲ οἱ ἐπινοήσαντες τὰ τῆς τυπογραφίας. Ἡ γραφὴ δὲ τὴν ἀρχὴν ἐγένετο διὰ κεφαλαίων γραμμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων ἐγεννήθησαν ἔπειτα διὰ τῆς ταχυγραφίας τὰ κυρτὰ καὶ μικρὰ τῆς νῦν γραφῆς, τηρήσαντα ἕκαστον ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸ ἐξ οὗ ἐγεννήθη, π. χ. ἐκ τοῦ Α ἔχοντος τὸ ζευγμα κατιόν ἐγεννήθη τὸ α, ἐκ τοῦ Κ ἐγεννήθη ἐκ μὲν τοῦ ἀριστεροῦ μέρους κυρτωθέντος τὸ ρ, ἐκ δὲ τοῦ δεξιοῦ < τὸ ς, ἅτινα ἐνούμενα ἀποτελοῦσι τὸ κ' ἐκ δὲ τοῦ Δ τὸ δ, ἐκ δὲ τοῦ Ξ τὸ ξ, ἐκ δὲ τοῦ Ζ τὸ ζ, ἐκ δὲ τοῦ Β τὸ β κ. κ. ε. Ἄλλὰ κατὰ δυστυχίαν πολλοὶ τῶν διδασκόντων νῦν τὴν γραφὴν ἀγνοοῦσι ταῦτα, καὶ τὸ κ π. χ. ἔγεινε υ, τὸ ξ ἔγεινε τοιοῦτον ὥστε συγχέεται πρὸς τὸ ζ, καὶ τὸ π ἔγεινε τοιοῦτον ὥστε δὲν διακρίνεται τοῦ σ, ἐκ τοῦ ως ἐγεννήθη τι, ὅπερ συγχέεται πρὸς ες καὶ ης μὴ ἀποτελειομένου τοῦ ω πρὶν ἐνωθῆ μετὰ τοῦ ς, κ. κ. ε. Ἐγεννήθη λοιπὸν ἔλεεινὴ κακογραφία καὶ δεινὴ δυσαναγνωστία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Περὶ συναίσθητικῆς ὀνείδου.

§. 25.

Συναίσθημα ἐκλήθη ἡ ἄμεσος συνείδησις τῆς εὐαρέστου ἢ τῆς δυσαρέστου διαθέσεως, ἣν διεγείρει εἰς τὴν ψυχὴν ἡμῶν ἀντικείμενον ἢ παρὸν αὐτὸ ἢ ἀναπαρισταμένης εἰς τὴν συνείδησιν τῆς ἐμπαραστάσεως αὐτοῦ (§ 3, Β). Δὲν ὑπάρχει δὲ τὸ συναίσθημα εἰς αὐτὸ τὸ ἀντικείμενον, ἀλλ' εἰς τὸ συναισθανόμενον ὑποκείμενον, καὶ εἶνε ἀπλῶς διαθέσις εὐάρεστος ἢ δυσάρεστος τοῦ ὑποκειμένου. Ἄν ὑπῆρχε τὸ συναίσθημα εἰς αὐτὸ τὸ ἀντικείμενον, θὰ συνηθάζοντο ἐξ αὐτοῦ πάντες τὸ αὐτὸ συναίσθημα· ἀλλὰ τοῦτο δὲν γίνεται· π. χ. ἀκούεται ἄδικος φόνος γνωστοῦ ἀνδρός, ἀλλὰ δὲν διεγείρει τὸ ἄκουσμα λυπηρὸν συναίσθημα εἰς πάντας τοὺς ἀκούοντας. Λυπηρὸν συναίσθημα διεγείρει εἰς τοὺς ἀκούοντας, ὅτι ἐξετελέσθη θανατικὴ ποινὴ, διότι φρονούσιν ὅσα λέγει ὁ Πλάτων (Γοργ. σελ. 525 Α—Δ) καὶ ὁ Βεκκαρίας περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς τιμωρίας· ἀλλ' εἰς τὴν ἐκτέλεσιν θανατικῆς ποινῆς σπεύδουν καὶ ὑπάγουσιν ὡς εἰς θέατρον καὶ Κυρφαὶ λεγόμεναι εὐγενεῖς!

§. 26.

Τὸ μὲν εὐάρεστον συναίσθημα διεγείρεται ἐν ἡμῖν, ὅταν συνειδῶμεν, ὅτι ἡ ἐνέργεια τῶν σωματικῶν ἢ διανοητικῶν ἡμῶν δυνάμεων δὲν ἐμποδίζεται, ἢ ὅτι προκόπτει· τὸ δὲ δυσάρεστον, ὅταν συνειδῶμεν, ὅτι ἐμποδίζεται ἢ διακόπτεται ἡ ῥηθεῖσα ἡμῶν ἐνέργεια. Τὰ συναίσθηματά δὲ ταῦτα διαδέχονται ἀλλήλα· τὸ δυσάρεστον μάλιστα συναίσθημα κινεῖ ἡμᾶς πρὸς ἐνέργειαν, θέλοντας νὰ καταπαύσωμεν αὐτό, καὶ εὐαρεστούμεθα, ὅταν συνειδῶμεν, ὅτι τῇ ἐνέργειᾳ

ἡμῶν κατεπαύσαμεν αὐτό· αὐτῷ λοιπὸν εὐάρεστον συναίσθημα διαδέχεται δυσάρεστον. Τὸ εὐάρεστον πάλιν συναίσθημα, ὅταν συνεχῶς ἐπαναλαμβάνηται, μεταβάλλεται εἰς δυσάρεστον· διότι ἀέχουσι κόρον μέλι καὶ γάλα, ὅταν ἔμως δὲν ἐπαναλαμβάνηται συνεχῶς, διατελεῖ πάντοτε εὐάρεστον ἡμῖν ὄν. Εἰς τὰ παιγνίδια καὶ τὰ δράματα εὐχαριστούμεθα, διότι διεγείρουσιν ἡμῖν συναισθημάτων ἀντίθετα, διαδεχόμενα ἄλληλα· διαδοχῆς δὲ συναισθημάτων στερούμενοι, αἰσθανόμεθα ἀηδίαν, ἣτις δύναται νὰ κινή ἡμᾶς εἰς ἐνέργειαν γεννώσῃν τοιαύτην διαδοχὴν, ἀλλ' ἀπαιτεῖται νὰ ἦμεθα συνειθισμένοι εἰς ἐνέργειαν σωματικὴν ἢ πνευματικὴν. Διὰ ταῦτα ὅσω ταχύτερα καὶ συχνότερα γίνεται ἡμῖν ἡ μεταβολὴ τῶν συναισθημάτων, τόσω εὐαρεστότερος εἶνε ἡμῖν καὶ ὁ χρόνος, καθ' ὃν συναισθανόμεθα αὐτά. Τούτου ἕνεκα καὶ ἡ ὁδοιπορία ἢ ὁ περίπατος τόσω βραχύτερος φαίνεται τῷ περιπατοῦντι, ὅσω περισσότερα καὶ διαφορώτερα βλέπει καθ' ὁδὸν ἀντικείμενα.

§ 27.

Διαρκεῖ τὸ συναίσθημα, ὡς εἵπομεν ἐν τοῖς ἀνωτέρω, ἐν ὅσω μὴ σκεπτόμενος ὁ ἄνθρωπος εἶνε παραδεδομένος εἰς αὐτό, παύει δὲ ἅμα ὑποβάλλῃ αὐτὸ εἰς τὴν σκέψιν καὶ τὴν διάνοιαν. Διὰ ταῦτα ὁ ἐκφράζων διὰ πολλῶν λόγων τὸ συναίσθημά του ἀποδεικνύει αὐτός, ὅτι τὸ ἐμετρίασεν ἤδη διὰ τῆς διανοίας του καὶ δὲν τὸ φέρει ὀξὺ ἐν τοῖς ἐνδομύχοις τῆς καρδίας, διότι ἡ διάνοια, εἰς ἣν ὑπέβαλεν ἤδη αὐτό, εἶνε ἢ τοὺς πολλοὺς λόγους καταναλίσκουσα εἰς ἔκφρασιν αὐτοῦ. Τὸ ἐν τοῖς ἐνδομύχοις ὅμως τῆς καρδίας ὀλόκληρον ὑπάρχον συναίσθημα δι' οὐδεμιᾶς ἢ ὀλίγων λέξεων ἐκφράζει ὁ συναισθανόμενος. (*) Πολλάκις δὲ τὸ λυπηρὸν συναίσθη-

(*) Ὁ Σοφοκλῆς ἤδη παριστᾷ ἡμῖν ὅτι τὸ ἀληθὲς συναίσθημα δὲν ἔχει λόγια, παριστᾷ δὲ ἡμῖν τοῦτο ἐν τῇ Ἀντιγόνη αὐτοῦ· παριστᾷ

μα εἶνε τοσοῦτον σφοδρὸν, ὥστε νὰ καταλύσῃ καὶ τὰς πνευματικὰς ἡμῶν δυνάμεις ἀπειλεῖ, καταπραΰνεται ὅμως, ἐὰν γείνη δυνατόν νὰ ἐκφανθῇ ὅπως δήποτε· διὰ τοῦτο αὐτὴ ἢ φύσις κινεῖ τὸν βαθυτάτην λύπην, ὅπως καὶ τὸν μεγίστην χαρὰν, συναισθανόμενον νὰ ἐκφρασθῇ τὰ συναισθήματα αὐτοῦ πρὸς φίλους ἀληθεῖς (ὁποίους πρέπει νὰ ἔχη πᾶς ἄνθρωπος, δοκιμάσας αὐτοὺς διὰ χρόνου), διότι ἐν γένει εὐχαριστεῖται ὁ ἄνθρωπος διεγείρων καὶ εἰς ἄλλους συναισθήματα ὅμοια τοῖς ἑαυτοῦ. Ὁ διηγούμενος π. χ. γελοῖόν τι εὐχαριστεῖται ὅταν γελῶσι καὶ οἱ ἀκούοντες ὅπως αὐτός.

δηλαδὴ ὅ,τι ἡ Εὐρυδίκη ἀκούει παρὰ ἀγγέλου, ὅτι ὁ υἱὸς αὐτῆς καὶ τοῦ Κρέοντος Αἰμῶν κατῆλθεν εἰς τὸ ἐν πέτρᾳ λελαξευμένον ἠκατάγαιον μνημεῖον τῆς μνηστῆς του Ἀντιγόνης, εἰς τὸ ὁποῖον ζῶσαν τὴν κατέκλεισεν ὁ Κρέων, θελήσασαν παρὰ τὴν διαταγὴν του νὰ θάψῃ τὸν ἀδελφὸν τῆς Πολυνεΐκην, καὶ εὐρῶν αὐτὴν εκρεμαστὴν αὐχένος βρόχῳ μιτῶδῃ σινδόνης καὶ νεκρὰν ἐναγκαλιζόμενος τὴν ἀγαπητὴν του μνηστῆν, βάλλει οἰμωγὰς, τὰς ὁποίας ἀκούει ἔξωθεν ὁ ἀναζητῶν αὐτὸν μετanoήσας ἤδη πατὴρ κατέρχεται καὶ αὐτὸς εἰς τὸ μνημεῖον ἐκεῖνο, καὶ μὲ παρακλήσεις προσπαθεῖ νὰ ἐξαγάγῃ αὐτόν· ἀλλ' ὁ Αἰμῶν ἀποφεύγει τὸν πατέρα, καὶ μὲ ἄγριον μόνον βλέμμα προσιδῶν αὐτόν, χωρὶς νὰ ἀντεῖπῃ τι κατ' αὐτοῦ ὁ εὐσεβὴς υἱὸς, καταλυπούμενος αὐτοκτονεῖ διὰ τοῦ ἰδίου του ξίφους, καὶ ἐκπνέων ἐναγκαλιζόμενος τὴν ἀγαπητὴν του μνηστῆν καθεματοῖ τὴν λευκὴν αὐτῆς παρειὰν καὶ κεῖται νεκρὸς πλησίον νεκρᾶς. Ταῦτα ἀκούσασα ἡ Εὐρυδίκη, χωρὶς νὰ ἐκφωνήσῃ μῆτε καλὸν μῆτε κακόν, σιγῶσα φεύγει διὰ μιᾶς, καὶ ἐλθοῦσα εἰς τὴν οἰκίαν κατασφάζει ἑαυτὴν καταρωμένη τὸν σύζυγον. Ὁ χορὸς δὲ τῆς τραγωδίας, ἐκ γερόντων Θεβαίων συνεστῶς, ἰδὼν τὴν διὰ μιᾶς ἄνευ βοῆς, ἄνευ κλαυθμῶν φυγὴν τῆς Εὐρυδικῆς, ἐρωτᾷ τὸν ἄγγελον τί εἰκάζει, ἢ γυνὴ ἀπῆλθε χωρὶς νὰ εἰπῇ λόγον μῆτε καλὸν μῆτε κακόν· ὁ δὲ ἄγγελος ἀποκρίνεται. Καὶ ἐγὼ θαυμάζω, ἀλλ' εἰκάζω, ὅτι δὲν θέλει δημοσίᾳ νὰ θρηνηθῇ, ἀλλ' ἐν τῷ οἰκήματι μετὰ τῶν θεραπαινίδων· ὁ χορὸς ὁμοῦς ἐπιλέγει πρὸς ταῦτα. «Οὐκ εἶδ', ἐμοὶ δ' οὖν ἦ τ' ἄγαν σιγὴ βαρὺ δοκεῖ προστεῖναι, χ' ἢ μάτην πολλὴ βοή.» (Σοφ. Ἀντιγ. ε. 1171—1231, τῆς ἐκδ. τοῦ Wunder).

Κατὰ τὰς δυνάμεις δὲ τὰς παρεχούσας τὴν αἰτίαν τῶν συναισθημάτων εἶνε καὶ ταῦτα :

Α΄.) Σωματικὰ συναισθήματα· ταῦτα γεννῶνται ἐκ τῆς ἀντιλήψεως ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων ἐχόντων σχέσιν πρὸς τὰς σωματικὰς τοῦ ἀνθρώπου ἀνάγκας εἴτε καθ' ὅλου εἴτε ἐν μέρει· καὶ σύμφωνα μὲν ὄντα πρὸς αὐτάς, εἶνε εὐάρεστα ἢ ἡδέα, διάφωνα δὲ ὄντα πρὸς αὐτάς εἶνε δυσάρεστα αὐτῷ ἢ ἀλγεινά.

Β΄.) Πνευματικὰ συναισθήματα· ταῦτα γεννῶνται ἐκ τῆς ἀντιλήψεως ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων ἐχόντων σχέσιν πρὸς τὰς διαφόρους τοῦ πνεύματος δυνάμεις. Γεννῶνται λοιπὸν α΄.) ἐκ τοῦ φανταστικοῦ, ὅταν, θεωροῦντες ἔργα καλλιτεχνικά, ἡδονὴν συναισθανώμεθα ἢ ἀλγηδόνα. Καὶ ἡδονὴν μὲν συναισθανόμεθα, ὅταν σύμφωνα εὐρίσκωμεν αὐτὰ πρὸς τοὺς νόμους τοῦ φανταστικοῦ· ἀλγηδόνα δὲ ἦτοι δυσαρέστησιν, ὅταν εὐρίσκωμεν αὐτὰ διάφωνα πρὸς τοὺς νόμους αὐτοῦ. Ὁ ἔχων δὲ τὸ ἐκ τοῦ φανταστικοῦ ἡδονικὸν συναίθημα κατ' ἀρχὰς μὲν δύναται νὰ ἀγνοῇ τὸν λόγον, δι' ὃν ἀρέσκει αὐτῷ τὸ ἔργον τὸ καλλιτεχνικόν, ἐπεὶτα ὁμως σκεπτόμενος εὐρίσκει αὐτὸν καὶ δύναται καὶ ἄλλοις νὰ γνωστοποιήσῃ, καὶ νὰ δώσῃ αὐτοῖς αἰτίαν νὰ σχηματίσωσι καὶ αὐτοὶ ὁμοί-
ας περὶ αὐτοῦ κρίσεις. Καὶ ἐκ τῆς ὁμοιοζούσης δὲ πρὸς συναίσθημα κρίσεως περὶ καλλιτεχνικοῦ ἔργου γεννᾶται εὐ-
αρέστησις πρὸς αὐτὸ ἢ δυσαρέστησις. β΄.) γεννῶνται τὰ πνευματικὰ συναισθήματα ἐκ τοῦ διασκεπτικοῦ νοός, ὅταν γνωστικὰ ἀντικείμενα γινώσκοντες εὐαρέστησιν συναισθανώ-
μεθα ἢ δυσαρέστησιν. Καὶ εὐαρέστησιν μὲν συναισθανόμε-
θα, ἐάν σύμφωνα εὐρίσκωμεν αὐτὰ πρὸς τοὺς νόμους τοῦ διανοεῖσθαι καὶ τὸν νοῦν ἐν γένει τὸν διασκεπτικόν· δυσ-
αρέστησιν δὲ, ἐάν διάφωνα. Εὐάρεστον δὲ τοιοῦτον συναί-

σθημα εἶνε ἡ χαρά, ἢν συναισθανόμεθα, ὅταν ἀνακαλύπτω-
 μεν ἀλήθειαν, ἢ ὅταν λύωμεν ἀπορίαν. Ὁ ἔχων δὲ τὸ ἐκ
 τοῦ διασκεπτικοῦ νοός συναίσθημα δύναται νὰ ἀγνοῇ κατὰ
 πρῶτον τοὺς λόγους τῆς ἀληθείας τῆς γεννώσης τὸ συναί-
 σθημα, ἔπειτα ὅμως σκεπτόμενος δύναται νὰ εὐρίσκη αὐ-
 τοὺς· εὐάρεστα δὲ διεγείρει συναισθήματα καὶ ἢ πρὸς τὰς
 κλίσεις ἢ τὰς ἐπιθυμίας ἡμῶν συμφωνία εἶτε ἀντικειμένου
 εἶτε παραστάσεως, δυσάρεστα δὲ ἢ ἀσυμφωνία. Ἄλλ' ἀγενῆ
 καὶ φαῦλα εἶνε τὰ συναισθήματα ταῦτα, ἐὰν γεννῶνται ἐκ
 γνωσθείσης συμφωνίας πρὸς σωματικὰς ἡμῶν κλίσεις καὶ ὀρ-
 μάς. Εὐαρέστησιν δὲ συναισθανόμεθα καὶ ὅταν γινώσκωμεν
 πράξεις ἡμῶν αὐτῶν συμφώνους πρὸς τὴν ἠθικὴν. Εἶναι δὲ
 τοιοῦτον συναίσθημα ἡ ψυχικὴ γαλήνη καὶ ἡ ἐσωτέρα εὐχα-
 ρίστησις, τὴν ὁποίαν συναισθανόμεθα ὅταν συνειδῶμεν πρά-
 ξεις ἡμῶν ἀγαθὰς, ἀγαθὴν δὲ καὶ ἅπασαν τὴν διαγωγὴν ἡ-
 μῶν· τοιοῦτον καὶ ἡ μετάνοια καὶ ἡ αἰδῶς ἢν συναισθανόμε-
 θα ἐπὶ πράξεσιν ἡμῶν αὐτῶν ἀδίκοις ἢ αἰσχροῖς. Τοιοῦτον
 καὶ τὸ συναίσθημα ὅπερ συναισθανόμεθα, ὅταν συνειδότες
 τὴν ἀξίαν ἡμῶν δὲν καταφρονῶμεν ἡμᾶς αὐτοὺς πράττον-
 τες ἀεικῆ· τοιοῦτον καὶ τὸ συναίσθημα ὅπερ συναισθανόμε-
 μεθα καὶ ἄλλους βλέποντες ἀγαθὴν ἔχοντας περὶ τῶν ἡμε-
 τέρων, οὐχὶ ἐξωτερικῶν, ἀλλ' ἠθικῶν ἰδιοτήτων ὑπόληψιν.
 Συναισθήματα εὐάρεστα ἢ δυσάρεστα συναισθανόμεθα καὶ
 ὅταν ἄλλων τύχην ἢ κατάστασιν βλέπωμεν συμφωνοῦσαν
 ἢ διαφωνοῦσαν πρὸς τὴν ἀξίαν αὐτῶν ὡς ἀνθρώπων. Πη-
 γάζουσι δὲ τὰ συναισθήματα ταῦτα ἐκ φυσικῆς τοῦ ἀνθρώ-
 που πρὸς τὸν πλησίον εὐνοίας ἢ ἀγάπης· τοιοῦτό συν-
 αίσθημα εἶναι καὶ ἡ χαρὰ ἐπὶ ἐπιτυχίᾳ τοῦ ἀγαθοῦ ἐν τῷ
 κόσμῳ τούτῳ, εἶτε ἡμῶν αὐτῶν ἀπεργασαμένων τούτου, εἶτε
 ἄλλων. Ἐκ τῆς φυσικῆς τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν πλησί-
 ον ἀγάπης εἶνε καὶ ἡ λύπη ἐπὶ ἀποτυχίᾳ τῆς ἐλπίδος, ἢν
 εἶχομεν νὰ ἴδωμεν πραγματοποιημένην ἐν τῷ κόσμῳ τοῦ ἀγα-

θοῦ τὴν ἰδέαν· καὶ ἐπὶ ματαιώσει σκοπῶν γενναίων· τοιοῦτον εἶνε καὶ τὸ θρησκευτικόν, ὅπερ διεγείρει πίστις βεβαία πρὸς τὸν Θεὸν ὡς κυβερνήτην ἠθικῶν τοῦ κόσμου τούτου, ὡς πανάγαθον, πάνσοφον, παντοδύναμον, πρὸς ὃν ἔχει σχέσιν ὁ ἄνθρωπος ὡς λογικὸν ὄν.

§ 29.

Συναίσθημα σχέσιν ἔχον πρὸς τὴν σωματικὴν ζωὴν καὶ τὰς ὠφελείας ἢ βλάβας αὐτῆς, ἐὰν τοσοῦτον διεγείρηται ἰσχυρόν, ὥστε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον καταπαύει ἐπὶ στιγμὴν τὴν ἀταραξίαν τῆς ψυχῆς καὶ τὴν φρόνησιν, καλεῖται ἀψιθυμία, (ἣν ὁ ποινικὸς παρ' ἡμῖν νόμος, ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ μεταφρασθεὶς, βρασμὸν ψυχικῆς ὀρμῆς ὀνομάζει) ἣτις μεγάλην ἔχει δύναμιν καὶ ἐπὶ τοῦ σώματος, καὶ μάλιστα ἐπὶ τῆς τοῦ αἵματος κυκλοφορίας. Ἡ κατάπαυσις δὲ ἢ ἡ ἀδράνεια τῆς φρονήσεως κάμνει τὸν ἄνθρωπον τότε ἀνίκανον πρὸς στιγμὴν εἰς τὸ νὰ θεωρήσῃ τὴν τοῦ ἰδίου συναισθήματος σχέσιν πρὸς τε τὴν ὄλην ἑαυτοῦ κατάστασιν καὶ πρὸς τὴν ἀξίαν τῶν πραγμάτων, καὶ εἰς τὸ νὰ προλάβῃ προσηκόντως τὴν ἐκ τοῦ στιγμιαίου συναισθήματος παραφοράν. Ἄλλ' ὁμως ἡ ἀψιθυμία εἶναι τι παρερχόμενον καὶ στιγμιαῖον, καὶ τούτου ἔνεκα ὅ,τι εἰς τὴν στιγμὴν δὲν ἐκτελέσῃ, τοῦτο ἀνεκτέλεστον μένει ἐσασί. Ἐχει δὲ ἡ ἀψιθυμία διαφόρους ἐπιτάσεως βαθμούς, καὶ πολλάκις εἶναι τοσοῦτον σφοδρά, ὥστε θανατηφόρα ἐπιφέρει εἰς τὸν ἀψιθυμον ἀποτελέσματα· διότι, ἐνῶ ἀψιθυμεῖ, τὸν βλέπομεν ἐρυθροπροσωπότερον γινόμενον, ὅπερ εἶναι τεκμήριον, ὅτι περισσότερον αἷμα φέρεται πρὸς τὰ ἄνω καὶ ἐπαπειλεῖ ἀπληξίαν τοῦ ἐγκεφάλου· ἢ τὸν βλέπομεν ὠχροπρόσωπον γινόμενον, ὅπερ πάλιν εἶναι τεκμήριον, ὅτι πρὸς τὰ κάτω φέρεται περισσότερον αἷμα καὶ ἐπαπειλεῖ διάρρηξιν τῆς καρδίας. — Ὅστις συχνάκις ἐγκαταλείπει ἑαυτὸν εἰς τὰς ἐκ

τῶν συναισθημάτων του ἀψιθυμίας, γίνεται αὐτὸς αἰτία νὰ γεννηθῆ ἐν αὐτῷ ροπή πρὸς αὐτάς. Ἴνα δὲ ἀποφεύγῃ τις τὰς ἀψιθυμίας ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον, δεόν νὰ ἀποφεύγῃ τὰς αἰτίας, δι' ὧν εὐκόλως διεγείρονται, καὶ εἰς στιγμάς ἡσυχους σκεπτόμενος νὰ ἰσχυροποιῆ ἑαυτὸν κατὰ τῶν τοιούτων ἀντιλήψεων. Τὸ μὲν διὰ τὸ κράτος τοῦ λογικοῦ μὴ ὑπόκεισθαι εἰς ἀψιθυμίας ὀνομάζεται *ἀπάθεια*. Ἐὰν δὲ τὸ μὴ ὑπόκεισθαι ἦναι φυσικὸν δῶρον καὶ συνέπεια τῆς ἰδίουσυκρασίας, λέγεται *φ. λόγμα*. Εἴνε δὲ αἱ ἀψιθυμίαι ἢ εὐάρεστοι (π. Χ. σκίρτησις ἐκ χαρᾶς) ἢ δυσάρεστοι (π. Χ. ἐφόρμησις κατὰ ὑβρίσαντος).

§ 30.

Ἐνῷ αἱ ἀψιθυμίαι ἔχουσι σχέσιν πρὸς ἀτομικὰς ὠφελείας ἢ βλάβας αὐτοῦ μόνου τοῦ ἀψιθυμοῦντος, τὰ ἐκ τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ καλοῦ συναισθήματα καὶ τὸ θρησκευτικόν, ὅπερ διεγείρει πίστις βεβαία πρὸς τὸν Θεὸν ὡς κυβερνήτην ἠθικὸν τοῦ κόσμου τούτου, ὡς πανάγαθον, παντοδύναμον, πάνσοφον, πρὸς ὃν ἔχει σχέσιν ὁ ἄνθρωπος ὡς λογικὸν ὄν, φθάνουσι εἰς τοσαύτην ἐπίτασιν, ὥστε κινουσι μὲν τὸν ἄνθρωπον εἰς ἐνέργειαν, ὅπως καὶ αἱ ἀψιθυμίαι, δὲν καταπαύουσι ὅμως τὴν φρόνησιν ὡς ἐκεῖναι. Ὀνομάζουσι δὲ τὰ εὐγενῆ ταῦτα καὶ ἀγαθὰ συναισθήματα, τὰ τοιαύτην ἐπίτασιν ἔχοντα, *ἐνθουσιασμὸν*, ὅστις καὶ στιγμιαῖος δύναται νὰ ἦναι, καὶ διαρκῆς. Ἀπεργάζονται δὲ τὸν ἄνθρωπον τὰ συναισθήματα ταῦτα ἰκανὸν μεγίστην νὰ ἀναδείξῃ ἐνέργειαν καὶ ἐπίτασιν τῶν ἑαυτοῦ δυνάμεων. Τοιούτων δὲ συναισθημάτων ἀνευ οὐδέποτε μέγα τι καὶ σωτήριον ἐπεχειρῆσεν ἢ ἐξέπραξεν ὁ ἄνθρωπος, διότι ταῦτα καθιστῶσι αὐτὸν ἀνώτερον μὲν ἢ ὥστε νὰ ἐνδίδῃ εἰς ἀπαιτήσεις τοῦ σωματικοῦ, πρόθυμον δὲ νὰ θυσιάσῃ ὑπὲρ τοῦ ἀληθοῦς καὶ ἀγαθοῦ καὶ αὐτὸ αὐτοῦ τὸ προσφιλέστατον. Παρεκτροπὴ δὲ τοιούτων

συναισθημάτων ἄγει εἰς ἀχρηστίαν τοῦ νοός, καὶ εἰς μὴ ὀρθὴν ἀντίληψιν τῶν πραγμάτων, ἐνῶ ὁ ἀληθὴς ἐνθουσιασμὸς τόσῳ ἐπιμονώτερος καὶ ἰσχυρότερος γίνεται, ὅσῳ σαφέστερον κατενοήθη ἤδη ἡ σχέσις τῶν συναισθημάτων πρὸς τὸ λογικόν. Εἰς ἐμπαθεῖς δὲ πράξεις ἄγουσα τοιαύτη παρεκτροπὴ ἐν πράγμασι θρησκευτικῶς ὀνομάζεται *γατατισμὸς*. — Ταῦτα καὶ περὶ συναισθητικοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ ὀρεκτικοῦ ἢ πρακτικοῦ.

§ 31.

Ὁρεκτικὸν ἢ πρακτικὸν καλεῖται ἡ δύναμις, ἣτις κινεῖ μὲν τὴν ἐνέργειαν ἡμῶν ἕνεκα ἐννοίας ἢ ἐμπαραστάσεως μέλλοντός τινος δυναμένου νὰ πληρωθῇ ὑπὸ τῆς ἐνεργείας ἡμῶν, παρακολουθεῖ δὲ τὸ ἐκ τῆς τοιαύτης ἐννοίας ἡδονικὸν ἢ ἀλγεινὸν συναίσθημα (§ 3. Γ'.). Ἐκείνου δὲ μόνον ὀρέγεται ὁ ἄνθρωπος ἥτοι τείνει εἰς ἐνέργειαν ἢ ζητεῖ νὰ πραγματοποιήσῃ, οὔτινος ἢ ἐννοια εὐάρεστον διεγείρει αὐτῷ συναίσθημα, τὸ δ' ἐναντίον τούτου ἀποστρέφεται. Τὸ ἀντικείμενον δὲ τῆς ὀρέξεως ἀναφέρεται ἢ εἰς τὸ σωματικὸν τοῦ ὑποστατοῦ, ἢ εἰς ἐννοιάν τινα τοῦ πνεύματος καὶ ἰδίως τοῦ ἐποπτικοῦ νοός. Καὶ ὅταν μὲν τὸ ἀντικείμενον τῆς ὀρέξεως ἀναφέρηται εἰς τὸ σωματικόν, προσονομάζεται τὸ ὀρεκτικὸν κατώτερον ἢ ἥττον· ὅταν δὲ εἰς ἐννοιαν τοῦ πνεύματος καὶ ἰδίως τοῦ ἐποπτικοῦ νοός, προσονομάζεται τὸ ὀρεκτικὸν ἀνώτερον ἢ κρεῖττον. Τὸ ἥττον δ' ὀρεκτικὸν εἰς τὴν οἰσθητικότητα ὑποκείμενον ἢ εἰς τὸν τὰς ἀτομικὰς μόνον ὠφελείας διαφροντίζοντα διασκεπτικὸν νοῦν, εἶνε ἰδιοτελὲς ἢ ἐγωιστικόν. Τὸ κρεῖττον ὁμῶς ὀρεκτικὸν ὑπὸ ἐννοιῶν τοῦ ἐποπτικοῦ νοός κινεῖται, ὑπ' ἐκείνου δηλονότι,

τὸ ὅποιον ὁ ἄνθρωπος ὡς ἀληθές, ὡς ἀγαθόν, ὡς καλὸν ἀνεγνώρισε, καὶ εἶνε ἀνιδιοτελές, ἅτε μὴ ἀποβλέπον εἰς τὰς ὠφελείας, ὅσαι δύνανται νὰ γεννηθῶσιν αὐτῷ ἐκ τῆς πραγματοποιήσεως τῶν ἰδεῶν ἢ ἐννοιῶν τούτων. Τὸ δὲ ὑπὸ τῆς αἰσθητικότητος κινούμενον ὀρεκτικὸν σωματικὰς μόνον ἢ αἰσθητικὰς ἀπολαύσεις θηρεύει· καὶ ὅταν μὲν ἐντὸς τῶν ὑπὸ τοῦ ἐποπτικοῦ νοῦς τεθειμένων ὄρων περιορίζεται, εἶνε ἄμεμπτον· ὅταν ὅμως μόνος ὁ διασκεπτικὸς νοῦς καθοδηγῇ τὴν ὄρεξιν, δὲν εἶνε ἄμεμπτον· διότι ὁ διασκεπτικὸς νοῦς τὰς σχέσεις μόνον λαμβάνει ὑπ' ὄψιν, εἰς ὅσας ὁ ἄνθρωπος τὰς ἑαυτοῦ ὀρέξεις πληρῶν, τίθεται πρὸς τοὺς ἄλλους, ἢ τὰς ὠφελείας καὶ βλάβας, ὅσαι δύνανται νὰ γεννηθῶσιν αὐτῷ ἐκ τῆς παρὰ τῶν ἄλλων ὑπολήψεως καὶ ἐκ τῆς ἐντεῦθεν ἀποκτηθησομένης τιμῆς· καὶ εἶνε μὲν τοιαύτη ὄρεξις φρόνιμος δὲν ἔχει ὅμως καὶ ἠθικὴν ἀξίαν, καὶ ἀποτυγχάνει μάλιστα τοῦ σκοποῦ αὐτῆς, ὅταν οἱ ἄλλοι ἐννοήσωσι τὰ κινουῦντα πρὸς τοιαύτην ὄρεξιν αἷτια.

§ 32.

Ἡ πρὸς ἐνέργειαν τάσις ἢ ὁ πρὸς ἐνέργειαν ἐρεθισμὸς, ὁ γεννώμενος ἐν ἡμῖν, ὅταν σκοτεινῶς αἰσθανώμεθα φυσικὴν τινα χρεῖαν ἢ καὶ σκοτεινῶς πως γινώσκωμεν τὸ πρὸς πλήρωσιν ταύτης μέσον, ὀνομάζεται ὁρμή· τοιαύτη ἢ πρὸς αὐτοσυντηρησίαν, ὅποια εἶνε οὐ μόνον ἢ πρὸς τροφήν, ἣτις ἐνεργὸς ὅταν πείναν ἢ δίψαν αἰσθανώμεθα, ἀλλὰ καὶ ἢ πρὸς ἀμυναν, ἣτις ἐνεργὸς, ὅταν ἢ ὑπαρξίς ἡμῶν διακινδυνεύῃ· τοιαύτη καὶ ἢ πρὸς κοινωνίαν, ἐξ ἧς φύσει φέρεται ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὸ μετὰ τῶν ὁμοίων συζῆν· καὶ ὅσα ἄλλα περὶ αὐτῆς ἐρρέθησαν ἢ ἐγράφησαν, εἶναι ἀσύστατα· τῆς ἐν κοινωνίᾳ βιωτεύσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀνάλογον βλέπομεν καὶ ἐν ἀλόγοις τῶν ζώων, ἅτινα ζῶσι συναγελαστικῶς, πλὴν τῶν σαρκόβόρων θηρίων, ζώντων μοναστικῶς, ἐπὶ ἐλαττώσει κα-

ταστροφῆς τῶν ἄλλων· τοιαύτη καὶ ἡ γεννητήσιος ὄρμη ἢ
 τὴν διαιώνισιν τοῦ γένους σκοποῦσα. Ἡ ἐξ ὄρμης δὲ ἐνέρ-
 γεια γίνεται μὲν μετὰ γνώσεως τοῦ πληροῦντος τὴν χρεῖαν
 μετὰ καὶ σποπιμότητος, ἀλλ' ἡ γνώσις αὕτη δὲν ἀπεκτήθη
 ἐκ πείρας, οὐδ' ἐκ διδασκαλίας, ἀλλ' ἀρχῆθεν ἐδόθη παρὰ
 τοῦ παναγάθου Πλάστου, τοῦ πρὸς συντήρησιν τοῦ τε ἀτό-
 μου καὶ τοῦ γένους ὅλου ἐμφυτεύσαντος τὴν ὄρμην. Ἐν
 τοῖς ἀλόγοις δὲ τῶν ζῶων ἡ σύμφυτος ὄρμη ἢ σὺ μ φ υ τ ο ς
 αἰ σ θ η σ ι ς (κατ' Ἀριστοτέλη) ἀντικαθιστᾷ οὕτως εἰπεῖν τὴν
 λογικότητα, ὀρθῶς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ καθοδηγοῦσα αὐτά, ἐν
 ὧν καθ' ἑαυτὰ ζῶντα, ὑπὸ μόνης αὐτῆς ἄγονται· διότι τὰ
 συνανθρωπευθέντα αὐτῶν πολλάκις φαίνονται ἀποβαλόντα
 τὰ σοφὸν τῆς ἐμφύτου ὄρμης. Ἐκλήθη δὲ ὑπὸ τῶν νεωτέ-
 ρων ἢ σοφῆ τῶν ἀλόγων ὄρμη ἔ ν ο τ ι γ μ α (instinctum) ἐκ
 τοῦ instingere=παροξύνειν, παρορμᾶν). Δὲν στερεῖται μὲν
 αὐτοῦ καθ' ὅλοκληρίαν ὁ ἄνθρωπος, νῆπιος ὦν ὅμως καὶ ἀ-
 παιδευτος ἢ ἀνανάπτυκτος· διότι τῆς λογικότητος αὐτοῦ ἀνα-
 πτυσσομένης, ἐκλείπει κατὰ λόγον καὶ τὸ ἐνστιγμα. Ἐξ ἐν-
 στίγματος δὲ καὶ αἱ σύμφυτοι τέχναι τῶν ἀλόγων ζῶων καὶ
 τὰ τεχνουργήματα αὐτῶν, καὶ ἡ ὑποταγὴ τοῦ ἀτόμου ἐπὶ
 τῷ σκοπῷ τῆς συντηρήσεως τῶν ὁμοίων, ἐν κοινωνίᾳ συμ-
 βιούντων, καὶ οἱ δόλοι καὶ τὰ στρατηγήματα χάριν τοῦ
 αὐτοῦ σκοποῦ, καὶ τὰ δείγματα ἀγάπης πρὸς ἄλληλα ἐργαζό-
 μενα χάριν ἀλλήλων (μέλισσαι μύρμηκες κ. π. ἄ.). Στερεῖ-
 ται μὲν ὁ ἄνθρωπος τέχνης τοιαύτης, ἐπινοεῖ ὅμως καὶ τε-
 λειοποιεῖ διὰ τοῦ νοητικοῦ αὐτοῦ. Ἡ δὲ πρὸς ὠρισμένον
 ἀντικείμενον μετ' ἐπιγνώσεως γενομένη τάσις πρὸς ἐμποῆ-
 σιν εὐαρέστου ἢ φυγῆν δυσαρέστου συναισθήματος καλεῖ-
 ται ἰδιαίτερον ὄ ρ ε ξ ι ς ἢ ὁποία καὶ ἐ π ι θ υ μ ῖ α ὀνομάζεται,
 ἐὰν μόνιμος γείνη τῆς ψυχῆς διάθεσις· ἀνώτερος δὲ ἐπιθυ-
 μίας βαθμὸς καλεῖται π ὅ θ ο ς.

§ 33.

Ἡ ὄρεξις εἶνε κυρίως κατάστασις τοῦ ὑποκειμένου, καθ' ἣν χρείας τινὸς αὐτοῦ ἐπιζητεῖται πλήρως· δὲν ὑπάρχει λοιπὸν οὐδ' αὐτῇ κατ' ἀντικείμενον, ἀλλὰ καθ' ὑποκείμενον· διὰ ταῦτα ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος ἀπόλαυσις, τιμῆς π. χ. τοῦτον μὲν εὐαρεστεῖ πολὺ, ἐκεῖνον δέ, ὀλίγον· διότι ἢ καθ' ὑποκείμενον ἀνάγκη ἐν ἐκείνῳ μὲν, μείζων, ἐν τούτῳ δέ, ἐλάσσων· προσέτι τὰ ἀγαθὰ ἢ αἱ ἀπολαύσεις τούτου τοῦ εἴδους δὲν δύνανται ν' ἀντικατασταθῶσι διὰ τῶν ἄλλου τινός· π. χ. ἀπολεσθεῖσα τιμὴ δὲν δύναται ν' ἀνταποδοθῇ τῷ φιλοτίμῳ διὰ στοματικῶν ἀπολαύσεων. Ἰσχυροποιοῦνται δὲ αἱ ὄρέξεις, τὸ μὲν ὅταν παρεμπίπτωσι κωλύματα, τὰ ὁποῖα ὅμως νὰ μὴ φαίνωνται ἀκατανίκητα· διότι, συνειδότες ὅτι διὰ μόνον τῶν ἰδίων δυνάμεων κατενικήσαμεν αὐτά, εὐαρεστούμεθα· τὸ δὲ ὅσα περισσότερον δυνάμεθα ν' ἀποδίδωμεν εἰς τὰς ἰδίας ἡμῶν δυνάμεις τὴν κατανίκησιν αὐτῶν, οὐδαμῶς ὑπὸ τύχης βοηθηθέντες.

§ 34.

Ὅρέξεις τοσοῦτον ἐπιτεινόμεναι καὶ τοσοῦτον ἐπικρατοῦσαι διὰ τῆς συχνῆς πληρώσεως αὐτῶν, ὥστε αἰχμαλωτίζουσι τὴν ψυχὴν ἐπίσχουσαι ἢ καταστέλλουσαι τὴν ἐλευθερίαν αὐτῆς, καλλοῦνται πάθη, τὰ ὁποῖα καὶ ἐξωτερικῶς ἐμφανίζονται, ὅπως αἱ ἀψιθυμῖαι· ὑπηρετεῖ δὲ αὐταῖς διαρκῶς καὶ σκέξις περὶ τῶν μέσων πρὸς πλήρωσιν αὐτῶν· διαφέρουσι λοιπὸν τῆς ἀψιθυμίας· διότι αὕτη καταπαύει στιγμιαίως τὴν σκέψιν· δὲν ὑπάρχει λοιπὸν πάθος ὅπου λείπει ἢ σκέψις ἢ εὐρίσκουσα τὰ μέσα πρὸς πλήρωσιν αὐτοῦ π. χ. εἰς τὸ νῆπιον ἢ τὸ ἄλογον ζῶον· ἀλλ' ὅμως πάλιν ἄσκεπτον κατασταίνουσι τὰ πάθη τὸν ἄνθρωπον, ὥστε εἰς οὐδε-

μίαν ἄλλην ὠφέλειαν προσέχει ἄλλ' ἓνα καὶ μόνον θεραπεύει σκοπόν· τοσοῦτον δὲ κρατοῦσιν αὐτοῦ πολλάκις, ὥστε καταδουλοῦσιν αὐτὸν καίτοι γινώσκοντα τῆς πληρώσεως αὐτῶν τὸ βλαβερὸν·

»καὶ μανθάνω μὲν οἷα δρᾶν μέλλω κακὰ
 »θυμῆς δὲ κρίσεων τῶν ἐμῶν βουλευμάτων,
 ὅσπερ μεγίστων αἰτίας κακῶν βροτοῖς.
 Εὐριπίδ. Μηδ. 1078—88

*Video meliora proboque
 deteriora sequor.* Cic.

Ἐξοσθενίζουσι δὲ καὶ τὴν ἐν ἡμῖν φωνὴν τοῦ συνειδότης καὶ εἰς ἀισχροουργίας καὶ κακουργήματα ἐπάγουσιν· αὐτῶν λοιπὸν δεσποζόντων, ἀφαιρεῖται ὁ ἄνθρωπος τῆς ἐλευθερίας του καὶ τῆς ἠθικῆς του· διηνεκῆ λοιπὸν κακὰ εἶνε τὰ πόθη καὶ ἀδισλύπτως ἐπὶ τὸ βαθύτερον ἐρριζοῦνται, ἐν ᾧ ἡ ἀψιθυμία παρερχομένη τις εἶνε τῆς ψυχῆς κατάστασις.

§ 35.

Τῶν παθῶν τὰ μὲν ἀναφέρονται ἀμέσως εἰς ἀπόλαυσιν, καὶ καθ' ὃ τοιαῦτα, καταστρεπτικῶς ἐπενεργοῦσιν ἐπὶ τοῦ σώματος· τοιαῦτα δὲ ἡ λιχνεῖα, ἡ φιλοπορία, ἡ ἀσέλγεια καὶ ἄλλος τοιοῦτος συρφετός· τὰ δὲ ἀναφέρονται οὐχὶ εἰς ἀπόλαυσιν, ἀλλ' εἰς μέσα ἀπολαύσεως, καὶ ἰδίως εἰς χρήματα, καὶ τότε ἡ μὲν ἐμπαθῆς ὄρεξις τοῦ ἀποκτᾶν, π λ ε ο ν ε ξ ἱ α ἢ ἀ π λ η σ τ ῖ α, ἡ δὲ ἐμπαθῆς σπουδὴ πρὸς τὸ διαφυλάττειν τὸ ἀποκτηθὲν φιλ α ρ γ υ ρ ῖ α καλεῖται· τὸ τελευταῖον δὲ τοῦτο πάθος οὐδέποτε δύναται νὰ ἐξαλειφθῆ, ἀλλὰ συναυξάνει μετὰ τῆς ἡλικίας, ὅσω μᾶλλον αὐξάνει καὶ ἡ περὶ τοῦ μέλλοντος φορντις ἢ ὁ φόβος· ἀμφοτέρω δὲ τῶν παθῶν τὰ γένη ταῦτα εἶνε σωματικά καὶ ἀνεπίδεκτα βελτιώσεως· τὰ δὲ τῶν παθῶν ἀναφέρονται εἰς τὴν πρὸς τοὺς ἄλλους σχέσιν τοῦ ὑποκειμένου· καὶ εἶνε μὲν σωματικά καὶ ταῦτα, ἀλλ

ἐπιδεκτικὰ βελτιώσεις, ἐὰν εἰς τὸ κράτος τοῦ παρὰ τοῦ λογικοῦ τεθειμένου ἠθικοῦ νόμου ὑποτάσσωνται, καὶ οὐχὶ ἀπλῶς εἰς τὸ τοῦ διασκεπτικοῦ νοός· τοιοῦτον εἶνε ἡ φιλαυτία ἢ ἡ σπουδὴ νὰ φθάσῃ ὁ ἄνθρωπος εἰς βίου κατάστασιν, ἀρμόζουσαν πρὸς τὴν ἑαυτοῦ φύσιν καὶ τοῦ νὰ συντηρῇ αὐτὴν· φύσει δ' ὑπάρχει ἡ φιλαυτία ἐν παντὶ ἀνθρώπῳ καὶ οὐδαμῶς εἶνε μομφῆς ἄξιος ὁ φίλαυτος, ὅταν μῆτε ὑπὸ μόνῃς τῆς πρὸς ἴδιαν εὐζωίαν ὀρέξεως φέρηται, μῆτε, ὑπερβάλλουσαν καὶ ψευδῆ ἔχη περὶ τῶν ἰδίων τελειοτήτων νομίσειν, μῆτε αἰτία γίνηται αὐτῷ ἡ φιλαυτία τοῦ νὰ μὴ πράττῃ μηδέν, τὸ ὅποῖον ἀπαιτεῖ κόπον τινὰ ἢ θυσίαν, ἐκτὸς ἐὰν γεννᾶται αὐτῷ καὶ τις ὠφέλεια· τοῦτο δὲ ἰδιοτέλεια καλεῖται. Κρατοῦσι δὲ τὰ πάθη τότε μάλιστα, ὅταν πᾶσαι ἀνοητικαὶ τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεις εἰς μόνον τοῦ διασκεπτικοῦ νοός τὸ κράτος ὑπόκεινται ἢ εἰς τὸ τῆς σκέψεως, τῆς μόνας τὰς ὠφελείας διαφροντιζούσης, εἰς τὸ κράτος δηλονότι τῆς λεγομένης φρονήσεως· δύνανται δὲ καὶ εἰς σφοδρότητα ἐμπαθεστάτην νὰ φθάσωσιν, ἐὰν ὡς πρακτικὴν αὐτοῦ ἀρχὴν θέσῃ ὁ ἄνθρωπος τὸ νὰ μεταχειρίζηται τοὺς ἄλλους ὡς μέσον πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ σκοπούς, καὶ νὰ τιμᾷ αὐτούς, ἐν ὧν μόνον δύνανται νὰ χρησιμεύωσι πρὸς πληρωσὴν τῶν ἑαυτοῦ εὐχῶν καὶ κλίσεων· τοῦτο δὲ ἐγωϊσμός ἀποκαλεῖται, ὅπερ διὰ τὴν φύσιν αὐτοῦ εἰς καταστροφὴν ἄγει πασῶν τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Ἄλλ' ὅμως ἐὰν ὁ φίλαυτος περιστέλλῃ ἑαυτόν, λογιζόμενος ὅτι ἔχει καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκοντα, καὶ ὅτι ἀξία σεβασμοῦ εἶναι καὶ ἡ λογικότης αὐτῶν, ἐκ φύσεως ὑπάρχουσα καὶ ἐν αὐτοῖς, τότε ἡ φιλαυτία πρὸς τε τὴν συντήρησιν αὐτοῦ χρησιμεύει καὶ πρὸς τὸ νὰ ᾔηεν ἐν ἀρμονίᾳ τὸ συμφέρον αὐτοῦ πρὸς τὸ πάντων τῶν ἄλλων.

§ 36.

Εἶδος φιλαυτίας εἶνε καὶ ἡ πρὸς ἐλευθερίαν ὄρμη, ἣτις ὁμοίως παρ' αὐτῆς τῆς φύσεως παντὶ ἀνθρώπῳ ἐδόθη· ἐξ αὐτῆς δὲ διορίζει ὁ ἄνθρωπος καὶ τὰς ἑαυτοῦ πράξεις ἀπλῶς κατὰ τὰς ἑαυτοῦ κλίσεις καὶ δόξας καὶ ἀρχάς. Σφοδρὰ δὲ φέρεται ἡ ὄρμη αὕτη πρὸς ἐκείνων τῶν ἀγαθῶν τὴν ἀπόκτησιν καὶ διαφύλαξιν, ὅσα ὑπ' αὐτοῦ τοῦ λογικοῦ ἀπαιτοῦνται, πρὸς τὸν νόμιμον δηλονότι διορισμὸν τῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν σχέσεων καὶ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως· τότε δὲ καὶ εἰς ἐνθουσιασμὸν μεταβάλλεται. Ἄλλ' ἡ πρὸς ἐλευθερίαν ὄρμη δύναται καὶ εἰς πάθος νὰ μεταδληθῆ, ὅταν τυφλῶς ἢ ἐμπαθῶς ἀποστρέφηται ὁ ἄνθρωπος πάντα εἴτε ὑπὸ λογικῶν νόμων εἴτε ὑπὸ φρονήσεως ἐπιβαλλόμενον περιορισμὸν τῆς ἰδίας αὐθαιρεσίας· ἢ ὅταν πᾶσαν ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ ἀποφεύγῃ πρὸς ἀνωτέρους καθυποταγὴν, προσπαθῶν νὰ ὑπεξαιρῇ ἑαυτὸν ἀπὸ παντὸς ἔργου, ἐπ' ἀγαθῷ τῆς πολιτείας γινομένου.

§ 37.

Ἐναντίον τῆς πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ὄρμης εἶναι καὶ τὸ τῆς φιλαρχίας πάθος, οὗ ἕνεκα ζητεῖ ὁ ἄνθρωπος ν' ἀποκτᾷ δύναμιν ἐπὶ τῶν ἄλλων, οὐχὶ βελτιῶν καὶ διδασκῶν αὐτούς, ἀλλὰ φόβον καὶ δειλίαν ἐμποιῶν αὐτοῖς, καὶ ν' ἄγῃ καὶ νὰ φέρῃ αὐτούς κατὰ τὰς ἰδίας αὐτοῦ ὀρέξεις· ἀντιπράττει δὲ τὸ πάθος τοῦτο κατὰ τῆς πρὸς ἐλευθερίαν ὄρμης τῶν ἄλλων, ἣτις πάλιν περιστέλλει τὴν ἀντιπράττουσαν πολλάκις ὁμως ὑπάρχουσιν εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ὑποκείμενον ἢτε πρὸς ἐλευθερίαν ὄρμη καὶ ἡ φιλαρχία, ἣτις κυρίως ἐκ τῆς ὄρμης ταύτης λαμβάνει γένεσιν. Φίλαρχος δὲ γίνεται ὁ ἄνθρωπος, ὅταν ὑπερβολικὴν ἔχη περὶ τῶν ἑαυτοῦ προ-

τερημάτων υπόληψιν, τούτου ἕνεκα εἶνε ἡ φιλαρχία ὁμοταγῆς τῆ ὑπερηφανεῖα καὶ τῆ φιλοδοξία.

§ 38.

Φύσει ὀρέγεται πᾶς ἄνθρωπος νὰ ἔχωσιν οἱ ἄλλοι ἀγαθὴν περὶ αὐτοῦ υπόληψιν· ὀνομάζεται δὲ ἡ ὄρεξις αὕτη φιλοτιμία, ἥτοι ἀγάπη πρὸς τιμὴν, ὅποια καλεῖται ἡ ἀγαθὴ υπόληψις, τὴν ὅποιαν ἄλλοι ἔχουσι περὶ τῶν προτερημάτων τινὸς καὶ δι' ἔργων καὶ λόγων ἐκφαίνουσιν αὐτήν. Καὶ ὅταν μὲν τὰ προτερήματα, ἐφ' οἷς θέλει ὁ φιλότιμος νὰ τιμᾶται, ἀληθῆ ἦνε τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας προτερήματα, χρήσιμος ἡ φιλοτιμία πρὸς τε ἐξευγενισμόν καὶ βελτίωσιν τοῦ ἐσωτέρου ἀνθρώπου καὶ πρὸς ἐμποίησιν σπουδῆς εἰς τὸ νὰ πράττῃ κοινωφελῆ ἔργα, θυσιάζων τὰς ἰδίας ὠφελείας· ὅτι δὲ ἡ φιλοτιμία δὲν κινεῖται πάντοτε ὑπὸ ἰδιοτελῶν σκοπῶν, ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ἀξίας, τὴν ὅποιαν πᾶς ἀγαθὸς ἀποδίδει εἰς τὴν παρὰ τοῖς ἐπιγινομένοις δόξαν ἢ φήμην περὶ αὐτοῦ· ἀληθῆς λοιπὸν φιλοτιμία δὲν κινεῖται ὑπὸ ἰδιοτελῶν σκοπῶν, ἀλλὰ παρορμᾷ μάλιστα τῶν ἀνθρώπων ἀνώτερος νὰ ἦνε πάσης χαμερποῦς ὑπὲρ τοῦ σωματικοῦ ἰδιοτελείας. Ὅταν ὅμως τὰ προτερήματα, ἐφ' οἷς ζητεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀπολαύῃ τιμῆς, ἐξωτερικᾶ ἦνε καὶ τυχαῖα πράγματα, π. χ. ὅταν ζητῆ νὰ λάμπῃ ἀπλῶς διὰ πλοῦτου ἢ σπατάλης, δυνατὸν μὲν νὰ φέρῃ τοιαύτη φιλοτιμία καὶ τινὰ ἀγαθὰ ἀποτελέσματα, δυνατὸν ὅμως νὰ ρίπτῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς ἰδιοτέλειαν ἀγενῆ, ἥτις φιλοδοξία ἢ ἰδιοτελῆς φιλοτιμία οὔσα πολλάκις πρὸς βλάβην ἐκείνου τοῦ ἀγαθοῦ πληροῦται, ὑπὲρ τοῦ ὁποίου πάντα τὰ ἄλλα δέον νὰ θυσιάζωνται, καὶ τοσοῦτον ἀκρατῆ καὶ ἐμπαθῆ καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον, ὥστε οὔτε εἰς τὴν κακίαν οὔτε εἰς τὴν αἰσχρότητα τῶν μέσων ἀποβλέπει. Ἐνταῦθα δ' ἀνήκει καὶ ἡ

ματαιότης καὶ ματαιοφροσύνη, ἥτοι ἡ τάσις τοῦ νὰ θέλῃ ν' ἀπολαύῃ τιμῆς ἐπὶ τοιοῦτοις πράγμασιν, ἅτινα οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχουσι παρ' ἀνθρώποις νοήμοσιν· ἀθῶα δ' ὅπως ἴσως εἶνε ἡ ματαιότης, ὅταν καταφανῆς ἦνε τοῖς πᾶσι, κρύφιος δ' οὖσα, πανουργίαν ἀπεργάζεται καὶ ἀπάτην.

§ 39.

Ἡ περὶ τῶν ἑαυτοῦ προτερημάτων ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου γεννᾷ ἐν αὐτῷ φρόνημα, ἡ ἐξυψοῦν τὴν ψυχὴν καὶ βελτιοῦν ἢ ταπεινοῦν αὐτὴν καὶ κωλοῦν τὴν ἐπὶ τὰ βελτίω πρόοδον αὐτοῦ. Καὶ ὅταν μὲν ὁ ἄνθρωπος ἀγαθῶν ἔχῃ ἑαυτοῦ προτερημάτων καὶ ἀληθῶν συνειδησιν, γεννᾶται ἐν αὐτῷ φρόνημα, οὗ ἕνεκα οὐδὲν πράττει, ὅπερ νὰ ἦνε ἀνάξιον τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ φύσεως· καλεῖται δὲ τοῦτο μεγαλοφροσύνη, μεγαλοψυχία, εὐγενῆς ὑπερηφάνεια. Ὅταν δὲ ἀληθῶν μὲν ἔχῃ ἑαυτοῦ προτερημάτων συνειδησιν, ἀλλὸ μείζω οἶεται αὐτά, γεννᾶται ἐν αὐτῷ φρόνημα, ὅπερ ὑπερηφάνεια ἀποκαλεῖται, ἧς ἕνεκα ἀνωτέραν ἀξιοῖ ἐπὶ τούτοις παρὰ τῶν ἄλλων ὑπόληψιν. Ὅταν δὲ πάλιν ἰδιότητάς τινὰς αὐτοῦ ὡς ἀληθῆ οἶηται προτερήματα, καίτοι μὴ οὖσας, καὶ καταφρονῇ τῶν ἄλλων, καὶ τὴν νόμισιν ἔχῃ, ὅτι καὶ ἐπὶ ἰδίᾳ ἑαυτῶν ὀλιγωρία καὶ καταφρονῆσαι χρεωστοῦσι νὰ σέβωνται αὐτόν, ὑπεροψία καλεῖται τὸ φρόνημα τοῦτο καὶ ὕβρις. Ἐν ᾧ δὲ ἡ μεγαλοψυχία ἢ μεγαλοφροσύνη ἰσχυρῶς κρατῦνει τὸ ἠθικὸν τοῦ ἀνθρώπου φρόνημα, ἡ ὑπεροψία διαφθείρει αὐτόν, διότι αὐξάνει τὴν φιλαυτίαν· προσέτι ὁ ὑπερόπτης πάντοτε αὐτὸς ὑφ' ἑαυτοῦ καταπρόδίδεται ὡς ἀγενῆς καὶ χαμερπῆς· ἐπειδὴ οὐδὲ ἠθελε φαντάζεσθαι ὅτι δύνανται οἱ ἄλλοι νὰ ταπεινώσιν ἑαυτοὺς πρὸς αὐτόν, εἰ δὲν εἶχε καὶ τὸ φρόνημα, ὅτι εἰς μεταβολὴν περιστάσεων πρέπει καὶ αὐτὸς νὰ ταπεινῶται. Καὶ ἡ ὑπερηφάνεια

δὲ βλαβερὰ εἶνε πρὸς ἠθικὴν βελτίωσιν, ὅταν ἐμποδίζῃ τὸν ἄνθρωπον νὰ ἀναπτύσῃ καὶ ἐκπαιδεύῃ τὰ ἑαυτοῦ προτερήματα, ἢ νὰ μεταχειρίζηται τὰ πρέποντα εἰς πλήρωσιν ἠθικῶν σκοπῶν μέσα, ἐκ φόβου μήπως δῆθεν φανῇ ταπεινὸν τοῦτο τοῖς ἄλλοις. Ἀσφαλέστατον δὲ κατὰ τῆς ὑπερηφανείας καὶ ὑπεροψίας προφυλακτικὸν εἶνε ἡ μετριοφροσύνη ἥτοι ἡ περὶ τὰ ἴδια προτερήματα κρίνειν μετριότης· αὕτη δὲ καὶ εἰς τὸν σπουδάζοντα ν' ἀποκτήσῃ τι τέλειον καὶ ἐξαιρετικὸν ἀναγκαιοτάτην ἐπιτάσσει ἐπιταγὴν κατὰ μικρὸν νὰ σπεύδῃ πρὸς τὸ ἐξαιρετικὸν ἐκεῖνο: «Σπεῦδε βραδέως».

§ 40.

Ἐκτὸς τῶν ἀγαθῶν ἢ κακῶν κλίσεων τούτων ὑπάρχουσι συμφύτως καὶ ἄλλαι, αἵτινες, ἐνισχύουσιν τὴν ἠθικὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν, διευκολύνουσι τὴν πρὸς ἠθικὴν αὐτοῦ βελτίωσιν σπουδὴν· ἐκ τούτων δὲ εἶνε καὶ ἡ πρὸς τοὺς ἄλλους εὐνοία ἢ ἀγάπη, ἣτις φύσει ἐν παντὶ ἀδιαφθάρτῳ ἀνθρώπῳ ὑπάρχει, καὶ τοσοῦτον πολλακίς εἶνε ἰσχυρά, ὥστε ὑπερνικᾷ τῆς ἰδιοτελείας καὶ τῆς φιλαυτίας τὴν ὄρμην. Γεννᾶται δὲ ἐκ τῆς φυσικῆς ταύτης πρὸς τοὺς ἄλλους ἀγάπης ἢ εὐμενείας α'.) συμπάθεια, ἣς ἕνεκα εὐαρεστεῖται ὁ ἄνθρωπος ἢ δυσαρεστεῖται ἐπὶ ταῖς τῶν ἄλλων εὐτυχίαις ἢ δυστυχίαις, ὡς ἂν αὐτὸς εὐρίσκετο ἐν αὐταῖς β'.) ἠθικὸν συναίσθημα ἥτοι εὐαρέστησις ἢ δυσαρέστησις, ὅποιαν συναισθάνεται ὁ ἄνθρωπος ἐπὶ πράξεσιν ἢ ἄλλων ἢ ἑαυτοῦ, συμφωνούσαις ἢ διαφωνούσαις πρὸς τὴν ἠθικὴν. Γεννᾶται δὲ ἠθικὸν συναίσθημα ἐξ ἀπαιδεύτου ἢ ἀνανοπτύκτου συνειδήσεως τῶν νόμων τοῦ λογικοῦ. Εἶδος ἠθικοῦ συναισθήματος εἶνε καὶ τὸ συνειδός, ἥτοι ἡ ἡδονικὴ ἢ ἀλγεινὴ συναισθησις ἐπὶ πράξεσιν ἡμῶν αὐτῶν, συμφωνούσαις ἢ μὴ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Ὁ ἄνθρωπος δὲ πλὴν τῆς ὀρεκτικῆς δυνάμεως, ἀπλῶς πρὸς ἐνέρ-

γειαν παρορμώσεις, έχει καὶ βούλησιν, ὑφ' ἧς ἡ ψυχὴ κινεῖται τῷ ὄντι πρὸς ἐνέργειαν. Κατ' αὐτὴν δὲ κάμνει μεταξύ πολλῶν καὶ ἀντιθέτων ὀρέξεων ἐκλογὴν ἐλευθέραν καὶ κατὰ τὸ δοκοῦν· ὅτι δὲ ἐλευθέρως καὶ κατὰ τὸ δοκοῦν τὸ ἐκλέγει ὁ ἄνθρωπος, ἡγουν ὅτι ἐλευθέρα εἶνε ἡ βούλησις αὐτοῦ, καὶ ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει τὸ καταναγκάζον αὐτὸν ν' ἀποφασίσῃ ὑπὲρ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς ὀρέξεως, ἀποδεικνύει τὸ συνειδόσ· διότι μετανοοῦμεν ἐπὶ τῇ ἐκλογῇ κακῶν, ἢ εὐαρεστοῦμεθα ἐπὶ τῇ ἐκλογῇ ἀγαθῶν ὀρέξεων καὶ ὑψηλοτέρας ἐπὶ ταύτῃ τιμῆς ἀξίους συναισθανόμεθα ἡμᾶς αὐτούς. Ἡ μετάνεια δὲ ἐπὶ τῇ ἐκλογῇ καὶ πράξει τοῦ κακοῦ, ἦτοι ἡ τύψις τοῦ συνειδότος, εἶνε ἐνίοτε τοσοῦτον δεινὴ, ὥστε αὐτοκτονεῖ ὁ ἄνθρωπος. Ἴδε παράδειγμα τοιοῦτου ἀνθρώπου αὐτοκτονήσαντος ἐν Καρύστῳ τῷ 1887 ἐν τῇ Νέᾳ Ἐφημερίδι, 1887. ἀριθ. 119. Διὰ τὴν ἐν τῇ βουλήσει δὲ ὑπαρξίν τῆς ἐλευθερίας ὑπάρχει καὶ δικαιογνωστικὸς καὶ ἠθικὸς τῶν πράξεων ἡμῶν καταλογισμὸς. Καὶ κατὰ μὲν τὸν δικαιογνωστικὸν καταλογισμὸν ἡ πράξις κρίνεται κατὰ τὸν δικαιολογικὸν νόμον· κατὰ δὲ τὸν ἠθικὸν καταλογισμὸν ἡ πράξις κρίνεται κατὰ τὸν ἠθικόν. Ὅπως δὲ πᾶσα δύναμις ἐκπαιδεύσεως καὶ ἀναπτύξεως χρήζει, οὕτω καὶ τὸ βουλευτικόν, τὸ ὅποσον ἐν ταῖς ἐνεργείαις αὐτοῦ προαπαιτεῖ τὴν νοήσιν.

Διότι ἡ βούλησις (εἶπομεν) τοῦ ἀνθρώπου εἶνε ἐλευθέρα καὶ μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ συνειδότος, ὑπάρχει καὶ δικαιογνωστικὸς καὶ ἠθικὸς καταλογισμὸς τῶν πράξεων αὐτοῦ. Τὰ δικαστήρια δηλαδὴ τιμωροῦσι τὸν κακουργήσαντα, ἢ ἠθικὴ κατακρίνει τὸν αἰσχουργήσαντα, τὸν ἀνηλεῆ, τὸν ἀφιλόπατριν τὸν δυνάμενον μὲν μὴ θέλοντα δὲ νὰ πράξῃ μὴδὲν ἐπὶ κοινῇ ἀγαθοποιίᾳ. Τιμωροῦνται δὲ καὶ κατακρίνονται, διότι ἐλευθέραν ἔχοντες παρὰ Θεοῦ βούλησιν, ἐλευθέρως θελήσαντες ἐπραξαν ἀμφοτέροι ὅ,τι ἐπραξαν, κα-

κὴν ποιήσαντες ἤρῃσιν τῆς ἐλευθέρας θελήσεως τῶν Ἀσύστατος δὲ εἶνε ἡ δόξα, ὅτι δὲν ἔχει ἐλευθέραν βούλησιν ὁ ἄνθρωπος ἂν δὲν ἔχη, τότε δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχωσι δικαστήρια, τότε δὲν εἶνε τιμωρητοὶ οἱ κακοῦργοι, διότι οὐχὶ ἐλευθέρως βουλομένοι πράττουσιν ὅσα πράττουσιν. Ἄλλὰ τότε δύναται πλέον νὰ ὑπάρχη κοινωνία; Ἀσύστατον εἶνε καὶ τὸ λεγόμενον, ὅτι δηθεν δὲν δύναται νὰ ὑπάρχη ἐλευθέρα βούλησις ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἀφοῦ ὑπάρχει πρόγνωσις τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπ' αἰῶνος παρ' αὐτοῦ προορισμὸς τοῦ κόσμου. ἀσύστατον δὲ εἶνε τοῦτο, διότι ἔχει μὲν ἀπ' αἰῶνος προεγνωσμένον ὁ Θεὸς ὅ,τι κ' ἐάν ὁ ἄνθρωπος θέλων ἐλευθέρως πράττει ἄλλὰ διότι ὁ Θεὸς ἔχει ἀπ' αἰῶνος προεγνωσμένην τὴν πράξιν, διὰ τοῦτο ἀρὸ γὰρ καὶ γίνεται ἡ πράξις: διότι ἡ πρόγνωσις δὲν εἶνε καταναγκασμὸς προβλέπω, προγινώσκω καὶ ἐγὼ ὁ ἄνθρωπος, ὅτι γνωστὸς μοι μέθυσο λαβὼν τὴν στιγμὴν ταύτην παρὰ τινος ὀλίγα λεπτά μέλλει παρερχόμενος παρὰ τὸ οἰνοπωλεῖον νὰ εἰσέλθῃ καὶ νὰ μεθύσῃ, καὶ τῷ ὄντι εἰσέρχεται καὶ μεθύει. Ἐμέθυσεν ἀρὰ γὰρ διότι ἐγὼ τὸ προέγνωσα; ὁ Θεὸς εἶνε μὲν δοτὴρ τῷ ἀνθρώπῳ τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως, οὐχὶ ὅμως καὶ διατάκτης τῆς χρήσεως αὐτῆς, ἐπομένως δὲν ἐπιβάλλει τὴν χρῆσιν αὐτῆς, διότι ἄλλως δὲν θὰ ἦτον ἐλευθέρα ἡ δεδομένη παρ' αὐτοῦ βούλησις. Ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως δὲν εἶνε οὐδὲ ἐναντία εἰς τὸν ἀπ' αἰῶνος παρὰ Θεοῦ προορισμὸν τοῦ κόσμου, διότι α') μόναι αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐλευθεραὶ, τὸ τελευταῖον ὅμως ἀποτέλεσμα αὐτῶν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς παντοδυναμίας τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τοῦτο δὲν χρειάζεται ὁ Θεὸς νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν χρῆσιν τῆς ἐλευθερίας, ὅπως ἐπιφέρῃ ὁμοφωνίαν τῶν πράξεων ἡμῶν πρὸς τὸν παρ' αὐτοῦ ἀπ' αἰῶνος προορισμὸν τοῦ κόσμου. β') τοῦ Θεοῦ ἡ παντοδυναμία καὶ πανσοφία ἔχει τὴν δύναμιν καὶ αὐτῶν τῶν διαφωνοτάτων πράξεων ἡμῶν τὸ ἀποτέλεσμα νὰ

καταστήσῃ ὁμοφωνότατον πρὸς τὸν ἀπ' αἰῶνος παρ' αὐτοῦ προορισμὸν τοῦ κόσμου μὴ μεταποιῶν ἡμᾶς εἰς ὄργανα. Ἐπειτα αἱ ἐνέργειαι ἡμῶν θὰ ἦσαν ἀνισχυρότεραι ἢ ὥστε νὰ ἐπιδρῶσι κατὰ τῆς πληρώσεως τοῦ παρὰ τοῦ παντοδυναμοῦ Θεοῦ προορισμοῦ τοῦ κόσμου.

§ 41.

Διελάβομεν ἄχρι τοῦδε περὶ τοῦ ἡττονος ὀρεκτικοῦ (§ 31), ἤγουν περὶ τοῦ ὀρεκτικοῦ, τοῦ ὑφ' ὀρμῶν καὶ κλίσεων διοριζομένου, μὴ τελέως ἀπὸ τῆς δυνάμεως τοῦ ἀνθρώπου ἐξαρτωμένων. Τὸ κρεῖττον ὅμως ὀρεκτικὸν ἄγεται ὑπ' ἀρχῶν τοῦ ἐποπτικοῦ νοός. Τὰ διαλαμβανόμενα δὲ ἐν τῇ προηγουμένῃ § 40 ἠθικὰ συναισθήματα μετάβασιν ἀποτελοῦσιν ἀπλῶς ἀπὸ τοῦ ἡττονος πρὸς τὸ κρεῖττον ὀρεκτικόν. Κατὰ τὸ κρεῖττον λοιπὸν ὀρεκτικὸν ὀρεγόμεθα τὸ μὲν ἀρμονικῆς διαμορφώσεως καὶ ἀναπτύξεως τῶν πνευματικῶν ἡμῶν δυνάμεων ἀπλῶς, οὐδαμῶς ἀποβλέποντες εἰς ἐλπίδας ἐξωτερικῆς ἐντεῦθεν ὠφελείας ἢ κέρδους· τὸ δὲ συμφωνίας ὁλοκλήρου τοῦ ἡθους ἢ χαρακτῆρος ἡμῶν πρὸς τὸν νόμον τὸν ἠθικόν. Καὶ κατὰ μὲν τὸν πρῶτον βαθμὸν εἶνε τὸ ἡθος τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἀγαθῆς αὐτοῦ καὶ φιλανθρώπου φύσεως ἀποτελεσμα, φυσιοδότην δηλονότι αἰσθημάτων ἀγαθῶν καὶ φιλανθρώπων· λέγεται δὲ ὁ τοιοῦτος ἄνθρωπος ἀγαθὸς ἢ τοι ἀγαθῆς ἢ καλῆς καρδίας, καὶ εἶνε μὲν ἀξιάγαστος τῆς καρδίας ἢ ἀγαθότης, ἀλλ' ὅμως πολλὰ ἐπισηφαλῆς καὶ ἑτερομερῆς ἐν τῷ πράττειν ὀδηγός, τὸ μὲν διότι εἰς πάντα τὰ συναισθήματα ἡμῶν μεγάλην δύναμιν ἔχει ἡ στιγμιαία φυσικὴ ἢ πνευματικὴ ἡμῶν διάθεσις· τὸ δὲ, διότι τὰ φιλάνθρωπα ἐκεῖνα συναισθήματα πολλὰ εὐκόλως δύνανται νὰ σείωνται ἢ νὰ παραφέρωνται, ὑπὸ ἀντιθέτων ἄλλων ἐκκρουόμενα συναισθημάτων· καὶ καθ' ὅλου μὲν δύναται ὁ

τοιοῦτος νὰ πράττη κατὰ ἀληθῆ τινα πρακτικὴν ἀρχὴν, εἰς
 δοθεῖσαν ὁμως περίστασιν δύναται νὰ κατανικᾶται καὶ ὑπὸ
 ἄλλων αἰτιῶν, ὑπὸ εὐνοίας π. χ. ἢ ὑπὸ μίσους. Κατὰ δὲ τὸν
 δεῦτερον βαθμὸν τῆς πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον συμφωνίας τοῦ
 ἡθους ὁ ἄνθρωπος διὰ παραδεδεγμένην ὑπ' αὐτοῦ πρακτι-
 κὴν ἀρχὴν ὑπ' οὐδενὸς συναισθήματος διορίζεται ἐν τῷ
 πράττειν, ἀλλ' ἀπλῶς τὰς ἠθικαῖς αὐτοῦ ἀρχαῖς ἀκολουθεῖ
 καὶ ὅταν ἀκόμη αὐταὶ ἐναντία ἦνε πρὸς τὰς φυσικὰς αὐ-
 τοῦ κλίσεις καὶ ὀρμάς· λέγεται δὲ τοῦτο στωϊκότης ἢ
 αὐστηρότης. Καὶ ἀξιότιμος μὲν πάλιν εἶνε ὁ χαρακτήρ οὗ-
 τος καὶ ἠθικὴν παράγει ἀξιομισθίαν· διότι ἀποδεικνύει τοῦ
 λογικοῦ κράτος, ἀλλ' ὁμως καὶ ἀξιόμειπτος, ὅταν κατα-
 στρέφη τὰ φυσικὰ τῆς καρδίας συναισθήματα, τὰ ὅποια οὐ-
 χί ἀνευ σκοποῦ ἐδόθησαν τῷ ἀνθρώπῳ. Μέσος μεταξύ τοῦ
 πρώτου καὶ δευτέρου βαθμοῦ τῆς πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον
 συμφωνίας τοῦ ἡθους εἶνε ἐκεῖνος, καθ' ὃν αἱ ἀρχαὶ τοῦ
 ἐποπτικοῦ νοῦς ὑπερισχύουσι μὲν τῶν κατ' αἰσθησίν ὀρμῶν
 καὶ κλίσεων, ἀδιαλείπτως ὁμως ὑπάρχει διαμάχη τοῦ λογι-
 κοῦ πρὸς τὸ κατ' αἰσθησίν, ἐν ἣ τοῦτο νικᾶται ὑπ' ἐκείνου·
 τοῦτο δὲ εἶνε καὶ λέγεται ἰδίως ἀρετὴ· στηρίζεται δὲ ἢ
 ἀρετὴ α'.) εἰς τὴν σοφίαν, ἐξ ἧς ἢ ὀρθὴ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ
 κακοῦ διάγνωσις. β') εἰς τὴν μετριότητα ἢ ἐγκράτειαν, δι'
 ἣν δὲν παραφέρεται ὁ ἄνθρωπος εἰς ἀψιθυμίας ὑπὸ τῶν συ-
 ναισθημάτων αὐτοῦ. γ') εἰς τὴν ἀνδρείαν, ἐνεκα τῆς ὁποίας
 ἐν κινδύνοις μεγάλοις δὲν ἀποβάλλει τὸ θάρρος, οὔτε ἀπο-
 κλείεται ἐκ φόβου ἀπὸ τῆς πράξεως, τοῦ ἀγαθοῦ χάριν.—
 Ὑψιστος καὶ τελευταῖος βαθμὸς τῆς πρὸς τὸν ἠθικὸν νό-
 μον συμφωνίας τοῦ ἡθους εἶνε ὁ καθ' ὃν ἡ σαφὴς τοῦ ἠθι-
 κοῦ νόμου καὶ τῶν ἄλλων τοῦ λογικοῦ ἐννοια τοσαύτην καὶ
 τοιαύτην ἔχει ἰσχὺν ἐπὶ τοῦ ἡθους, ὥστε τὸ ἀκολουθεῖν αὐ-
 τὰς ἀνάγκη τις εἶνε, δι' ἣν παύει πᾶσα μεταξύ τῶν κατ'
 αἰσθησίν κλίσεων καὶ τοῦ λογικοῦ διαμάχη· τοῦτο δὲ ἀγίο-

της εἶνε βουλήσεως, ἀλλ' αὐτὴ δυσκόλως εἶνε ἀφικτὴ τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ διὰ τοῦτο ὄψιατος μένει δι' αὐτὸν σκοπός, πρὸς ὃν διηνεκῶς καθήκον ἔχει νὰ σπεύδῃ.

§ 42.

Τινὰ ἐκ τῆς γενικῆς λεγομένης Ψυχολογίας. — Ἐν τῷ πράττειν ἐν γένει ἀπαιτεῖται ἰσχύς πρὸ πάντων καὶ σταθερότης βουλήσεως, ἀπαιτεῖται δηλαδή ὅ,τι χαρακτηρῶν ἰδιαιτέρον λέγεται· εἶνε δὲ οὗτος τρόπος τοῦ πράττειν κατὰ σταθερὰς ἀρχάς, ἐλευθέρως ἐκλεχθείσας. Ἐνὰ τινὰ δηλαδή χαρακτηρῶν πρέπει νὰ ἐκλέγῃ δι' ἑαυτὸν καὶ νὰ ἔχῃ πᾶς ἄνθρωπος, «ἐνα σε δεῖ ἀνθρώπον εἶναι» (*) ὅστις δὲ δὲν μένει πάντοτε εἷς, ἀλλὰ παντοῖος γίνεται κατὰ τὰς περιστάσεις,

(*) Ὁ Πλούταρχος ἐν τῷ βίῳ τοῦ Τιμοκρίτου (ἴδε Παραλλήλους βίους αὐτοῦ, ἐκδόσ. Κοραῆ μέρ. Β', σελ. 88—89,) διηγούμενος ὅτι ὁ Τιμοκρίτος, παραλαβὼν τὸν γυναικάδελφον τοῦ ἀδελφοῦ του Τιμοφάνους Λισχυλὸν καὶ ἄλλον τινὰ ἐφόρευε διὰ τούτους δακρύων καὶ σκεπάζων τὸ πρόσωπόν του τὸν Τιμοφάνη ἐπιμένοντα, παρὰ τὰς ἐπανελημμένας συμβουλὰς αὐτοῦ καὶ παρεκλήσεις, νὰ γίνῃ τύραννος τῆς πατρίδος των Κορίνθου, ἔπειτα δὲ, καταρωμένης αὐτὸν τῆς μητρὸς καὶ μη θελούσης, μὴ δὲ νὰ τὸν ἴσῃ κλεισάσης δὲ καὶ τὴν θύραν, βαδίσκοντα πρὸς αὐτὴν ἐπὶ κραυγῆς, «ἔωρησε μὲν ὡς διεσθέρων ἑαυτὸν ἀπέχεσθαι τροφῆς, «φίλων δὲ μὴ περιτόντων, ἀλλὰ πᾶσαν δέξιν καὶ πᾶσαν ἀνάγκην προσνεύκαμένων, ἔγνω ζῆν καθ' ἑαυτὸν ἐκ μέσου γεγόμενος... ἀθημονῶν καὶ πλανώμενος ἐν τρεῖς ἐρημοτάτοις τῶν ἀγρῶν», ὁ Πλούταρχος διηγούμενος ταῦτα, καὶ θέλων νὰ διδάξῃ ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἔχῃ ἰσχυρὰν καὶ σταθερὰν τὴν ἠθικὴν του θέλησιν, ἐπιφέρει τὰ ἐξῆς ἀξιωμακροῦντα:

«Οὕτως αἱ κρίσεις, ἂν μὴ βεβαιότητα καὶ ῥώμην ἔκ λῶ, οὐ καὶ φιλοσοφίας προλάβωσιν ἐπὶ τὰς πράξεις, αἰόνται καὶ παρεφέρονται ῥαδίως ὑπὸ τῶν τυχόντων ἐπαίνων καὶ ψόγων, ἐκκρουόμενα τῶν εἰκείων ῥητορικῶν. Δεῖ γὰρ οὐ μόνον, ὡς εἶπες, τὴν πρᾶξιν καλὴν εἶναι καὶ δικαίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν δόξαν, ἀφ' ἧς πράττεται, μόνιμον καὶ ἀμεταπαιστον· ἵνα πράττωμεν δοκιμάσαντες, μὴδὲ, ὡς περὶ οἱ λίγους, τὰ πλήθη αἰσίων ἐδεσμάτων ὀξυτάτη διωκόντες ἐπιθυμία, τάχιστα δυσχεραίνουσιν

ἀχαρακτήριστος καὶ εἶνε καὶ λέγεται. Καὶ ὅταν μὲν αἱ ἀρχαὶ εἰς μόνην τῶν ἀτομικῶν συμφερόντων τὴν ἀπόκτησιν ἀποβλέπωσι καὶ ἐπὶ βλάβῃ μάλιστα καὶ ζημίᾳ τῶν ἄλλων, καὶ εἶνε καὶ καλεῖται ὁ χαρακτήρ κακός· ὅταν δὲ αἱ ἀρχαὶ ἐκ τῶν ἐντολῶν εἶνε τοῦ καθήκοντος καὶ συμφωνῶσι πρὸς αὐτάς, καὶ εἶνε καὶ καλεῖται ὁ χαρακτήρ ἀγαθός. Ὄνομάζεται δὲ καὶ μέγας ὁ χαρακτήρ, ὅταν ὁ ἄνθρωπος τὴν εὐτυχίαν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν τῶν ἄλλων προαίρηται ἐπὶ θυσίᾳ τῶν ἑαυτοῦ.

§ 43.

Εἰπωμέν τινα καὶ περὶ κράσεων ἢ ἰδιοσυγκρασιῶν. Αἱματώδεις μὲν ἄνθρωποι, φλεγματικοί, χολερικοί, μελαγχολικοί λεγόμενοι ὑπάρχουσιν· ἀλλὰ τῶν δόντων τὰ ἐπίθετα ταῦτα ἀρχαίων ἰατρῶν ἢ δόξα, ὅτι ἐκ συγκράσεως τεσσάρων ὑγρῶν, αἵματος, φλέγματος, λευκῆς χολῆς καὶ μελαίνης χολῆς σύγκεινται οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὅτι ἐν μὲν τῷ αἱματώδει πλεονάζει τὸ αἷμα, ἐν δὲ τῷ φλεγματικῷ τὸ φλέγμα, ἐν δὲ τῷ χολερικῷ ἢ λευκῇ χολῇ, ἐν δὲ τῷ μελαγχολικῷ ἢ μέλαινα, εἰ-
 «ἐμπλησθέντες, οὕτως ἡμεῖς ἐπὶ ταῖς πράξεσι συντελεσθήσαις ἀθυμῶμεν
 «δὲ ἀσθένειαν, ἀπομαραινόμενης τῆς τοῦ καλοῦ φαντασίας. Διὰ χρόν
 «γὰρ ἢ μετάνοια ποιεῖ καὶ τὸ καλῶς πεπραγμένον ἢ δ' ἐξ ἐπιστήμης
 «ὠρμημένη καὶ λογισμοῦ προαίρεσις οὐδ' ἂν πταίωσιν αἱ πράξεις με-
 «ταβάλλεται. Διὸ Φωκίων μὲν ὁ Ἀθηναῖος, τοῖς ὑπὸ Λεωσθένους πρατ-
 «τομένοῖς ἐναντιωθεῖς, ἐπειδὴ κατορθοῦν ἐκεῖνος ἐδόκει, καὶ θύοντας εἴρα
 «καὶ μεγαλαυχουμένους τῇ νίκῃ τοῦς Ἀθηναίους, εἶπεν ὡς ἐβούλετο
 «ἂν αὐτῷ ταῦτα μὲν πεπράχθαι, βεβουλευσθαι δ' ἐκεῖνα. Σφοδρότερον δ'
 «Ἀριστείδης ὁ Λοκρός, εἰς ἓν τῶν Πλάτωνος ἐταίρων, αἰτουῦντος μὲν
 «αὐτὸν γυναῖκα Διονυσίου τοῦ πρεσβυτέρου μίαν τῶν θυγατέρων, ἥδιον
 «ἂν ἔφη νεκρὰν ἰδεῖν τὴν κόρην, ἢ τυράννω συνοικεῖσθαι. Ἀποκτείναν-
 «τος δὲ τοὺς παῖδας αὐτοῦ μετ' ὀλίγον χρόνον τοῦ Διονυσίου, καὶ πυδο-
 «μένου πρὸς ὕβριν, εἰ τὴν αὐτὴν ἐτι γνώμην ἔχει περὶ τῆς ἐκδόσεως
 «τῶν θυγατέρων, ἐπεκρίνατο, τοῖς μὲν γεγεννημένοις λυπεῖσθαι, τοῖς δ' εἰ-
 «ρημένοις μὴ μετομέλῃσθαι. Ταῦτα μὲν εὐν ἰσως μείζονες καὶ τελειο-
 «τέρας ἀρετῆς ἔστιν.»

νε ἐπιστημονικῶς ψευδῆς ὅποιοι δὲ τινες εἶνε οἱ αἱματώδεις, οἱ φλεγματικοὶ καὶ οἱ ἄλλοι, λέγομεν ὀλίγα τινά. Ὁ μὲν φλεγματικὸς δὲν ἔχει ὄρμας ὀξείας, εἶνε ψυχρὸς καὶ ἥσυχος καὶ διὰ τοῦτο δὲν παραφέρεται εἰς πράξεις, διὰ τὰς ὁποίας νὰ μετανοῆ ἔπειτα. Γελαῖ ὀλίγον. Εἶνε φίλος σταθερὸς, ἀλλ' ἐκλεκτικὸς τούτου. Πολυφιλίαν δὲν ἀγαπᾷ. Ἐὰν πνευματώδης, πράττει ἔργα σπουδαῖα, διότι σπεύδει βραδέως καὶ ἐσκεμμένως. Μετὰ ὑπερβολῆς οὔτε λυπεῖται οὔτε χαίρεται. — Αἱ λοιπαὶ τρεῖς κράσεις στεροῦνται μετριότητος. Καὶ ὁ μὲν χολερικός εἶνε ὀρμητικώτατος πρὸς πᾶν ὅ,τι βοήθει ἢ κατὰ παντὸς ὅ,τι ἐμποδίζει τὴν ἀπόλαυσιν τοῦ θηρευομένου ὑπ' αὐτοῦ. Εἶνε φιλόδοξος, φιλέκδικος, ὀλίγον σκέπτεται, καὶ ἐπιμένει τοσοῦτον εἰς τὰ πάθη του, ὥστε καὶ ἑαυτὸν φθείρει καὶ ἄλλους. — Ὁ δὲ αἱματώδης εἶνε ἐπιρρηπὴς πρὸς χαρὰν καὶ ἡδονὰς καὶ ἀπολαύσεις αὐτῶν, καὶ εὐερέθιστος, ἀλλ' ὅμως δὲν διαρκεῖ ὁ ἐρεθισμὸς του. Εὐκόλος μὲν πρὸς φιλίαν, ἀλλ' εὐκόλος καὶ πρὸς διάλυσιν αὐτῆς. Φίλος ἐν ταῖς εὐτυχίαις σου, ἐπιλήσιμων ἐν ταῖς δυστυχίαις σου. Ὀμιλεῖ πολλὰ καὶ εὐκόλως. Νῦν μὲν παραδέχεται τοῦτο, ἀλλὰ παραιτεῖ πάλιν αὐτὸ μετ' οὐ πολὺ. Εἶνε εὐκόλως συνδιαλακτικὸς, ἀφελῆς καὶ κοινωνικὸς ἄνευ σκοποῦ. — Ὁ δὲ μελαγχολικὸς ἔχει ἐπικρατεστέραν τὴν λυπηρὰν διάθεσιν καὶ ἐρεθίζεται μὲν εὐκόλως ὡς ὁ αἱματώδης, ἀλλὰ διαρκέστερον ἔχει τὸ λυπηρὸν συναίσθημα. Καὶ τῶν ἄλλων δὲ ἡ δυστυχία κινεῖ τὴν συμπάθειαν αὐτοῦ. Φοβεῖται δὲ καὶ μετανοεῖ καὶ ὑποπτεύεται πάντοτε, καὶ προσέχει πολὺ περισσότερο εἰς τὰς αἰτίας τῆς λύπης παρά εἰς τὰς τῆς χαρᾶς. Εὐκόλως νομίζει ἑαυτὸν προσβαλλόμενον καὶ περιφρανομένον, καὶ θειλὸς ὧν καὶ ὀκνὸς ἀποβάλλει τὴν δύναμιν τῆς ἐνεργείας καὶ τῆς σκέψεως, ἐὰν τύχει αὐτῷ δεινὴ τις περίστασις· εἰς τὰς λύπας του εἶνε ἄμετρος.